

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені І. Ф. КУРАСА

На правах рукопису

НАБОК СВІТЛАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК: 001(477)1918-1928

**УАН/ВУАН У 1918–1928 РОКАХ.
АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Шаповал Юрій Іванович,
доктор історичних наук,
професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1 Методологія та історіографія.....	10
1.2 Особливості джерельної бази дослідження	41
РОЗДІЛ 2 АКАДЕМІЧНА НАУКА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ	73
2.1 Особовий склад: верифікація даних	73
2.2. Співробітники УАН/ВУАН в українському науковому просторі.....	108
РОЗДІЛ 3 УАН/ВУАН: ЯКІСНІ ПАРАМЕТРИ.....	124
3.2. Українська Академія за структурним типом	124
3.1. Якісні характеристики академічних кадрів	143
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	181

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АН	Академія Наук
виш	Висока школа, вищій навчальний заклад
ВБУ	Всенародна бібліотека України [при ВУАН]
ВУАК	Всеукраїнський археологічний комітет
ІУНМ	Інститут української наукової мови
ІР НБУВ, Інститут рукопису	Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ІА НБУВ, Інститут архівознавства	Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
НКО, Наркомос	Народний комісаріат освіти УСРР
Наркомат	Народний комісаріат
НБУВ	Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
РАН	(рос.) Российская Академия наук – Російська Академія наук
Раднарком	Рада Народних Комісарів
УАН/ВУАН	(Все)Українська Академія Наук [у Києві]
Укрголовнаука	Головне управління науковими установами НКО УСРР
УНТ	Українське Наукове Товариство [у Києві]
УСРР	Українська Соціалістична Радянська республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична республіка
ЦДАВО	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО	Центральний державний архів громадських об'єднань України
ERA	(анг.) European Research Area – Європейський науковий простір
PAU	(пол.) Polska Akademia Umiejętności – Польська Академія наук та мистецтв

ВСТУП

Актуальність теми. Зростання ролі науки у житті сучасного суспільства закономірно супроводжується посиленням зацікавлення дослідників історією різних форм її організації, взаємодії з іншими системами суспільства, соціальної історії науки загалом. Особливе місце у цьому процесі посідає дослідження періоду становлення системи національної академічної науки.

Нині українська наука вступила у нову фазу розвитку, одним з пріоритетних напрямків якого стала інтеграція у Європейський науковий простір (the European Research Area – ERA). Перспективи та проблеми його формування та інтеграції до нього України жваво обговорюються в інтелектуальних колах [507, 508, 443, 467]. Конференції та фундаментальні дослідження з відповідної проблематики провадять у Національній академії наук України, Національному інституті стратегічних досліджень, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Наголошуючи на необхідності здійснення такої інтеграції, дослідники апелюють до ряду статистичних даних, що відбивають більш високий нині рівень наукового потенціалу інших країн-учасниць європейського наукового простору, ніж України. Основну увагу в подібних дослідженнях присвячено аналізу відмінностей сучасної української науки від стандартів ERA та пошуку шляхів їх подолання. Та, як наполягають учасники дискусій, для здійснення адекватних заходів по інтеграції також необхідне врахування історично обумовлених особливостей національних академічних систем. Саме до історичного досвіду вони активно апелюють в своїх студіях, обґрунтовуючи причини розбіжностей у розвитку сучасних наукових систем України та інших країн Європи.

Нині у цій аргументації дослідники мусять переважно обмежуватися даними періоду останніх 50 років, не маючи змоги поглянути на картину більш широко – від часу творення академічної наукової системи. Відомостями за останнє півстоліття сучасних дослідників забезпечило

наукознавство, яке активно розвивалося в Україні від 1960-х років під орудою Геннадія Доброва та його послідовників. Саме в цей період було розроблено загальноприйняті нині системи збирання та обробки даних про науковий потенціал. Натомість дані про період становлення вітчизняної академічної науки у статистичному вимірі стають приступними дослідникам лише зараз – в результаті тривалих джерелознавчих студій.

Розмова про сучасні національні науки ведеться зазвичай у річищі поціновування кожної з них з погляду кількісних показників, якими є супідрядні дані про чисельність науковців, в т.ч. нобелівських лауреатів, індекс цитувань, розмір асигнувань з бюджету, переважання тих чи інших напрямів досліджень. Зазвичай, ці супідрядні дані узагальнюються також у кількісних термінах: «розвиток», «стагнація», «трансформація». Пропоноване дисертаційне дослідження не претендує на комплексний аналіз усіх цих параметрів, адже врахування деяких з них для окресленого періоду подекуди в принципі не можливе. Інші параметри вже стали об'єктом аналізу. Так, 2003 року було захищено кандидатську дисертацію присвячену дослідженню видавничої діяльності УАН/ВУАН у 1918–1933 роках [567]. Натомість дисертантка зосередила свою увагу на даних щодо кадрового складу, потрактованих більш широко, ніж це передбачає наукознавча традиція.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація була виконана в межах розробки Цільової програми наукових досліджень Відділення історії, філософії та права Національної академії наук України «Політико-правові, соціокультурні та цивілізаційні основи модернізації держави і суспільства в Україні» на 2012–2016 рр. та планової теми відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Етнополітична культура: особливості становлення в Україні і виклики сучасності» (номер державної реєстрації 0110U002924).

Мета дослідження полягає в тому, щоб, спираючись на науковий доробок попередників, архівні матеріали та інші джерела, провести аналіз

особливостей та тенденцій розвитку кадрового потенціалу Української (з 1921 р. – Всеукраїнської) академії наук (УАН/ВУАН) у період 1918–1928 рр.

Основна мета дослідження обумовлює наступні **завдання**:

- проаналізувати сучасний стан і ступінь вивченості проблеми, визначити обсяг джерельної бази та окреслити методологічні особливості її використання;
- доповнити та уточнити наявні дані щодо кадрового складу УАН/ВУАН у період 1920-х рр.;
- висвітлити процес залучення загальноукраїнського наукового потенціалу до розвитку вітчизняної академічної науки;
- дослідити рівень забезпечення науковими кадрами структурних підрозділів УАН/ВУАН, динаміку розвитку кадрового потенціалу соціогуманітарних та природничих галузей науки в Академії у період першого десятиліття її діяльності;
- проаналізувати із застосуванням елементів компаративного аналізу вікову, гендерну та соціальну структуру кадрів УАН/ВУАН;
- охарактеризувати обсяги репресивної політики та її наслідки для кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки.

Об’єктом дослідження є кадровий потенціал УАН/ВУАН 1918–1928 років.

Предметом дослідження є особливості та тенденції розвитку української академічної науки в антропологічному вимірі.

Методи дослідження. Специфіка окреслених у роботі дослідницьких завдань визначила застосування дисертанткою відповідних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що дозволяють здійснити комплексний аналіз поставленої проблеми. Насамперед це проблемно-хронологічний метод. Для розв’язання конкретних завдань використовувались також порівняльно-історичний, структурно-функціональний, описовий, порівняльний й аналітично-синтетичний методи, просопографічний та статистичний аналіз. Дисертаційна робота базується на залученні широкого кола джерел, тому було використано, зокрема, й специфічні джерелознавчі методи: верифікації та

класифікації джерел, формування їх комплексів, атрибуція, перехресне співставлення джерел, визначення ступеня їх цінності для дослідження.

Дисертантка спеціально не ставила собі за завдання здійснити порівняльне дослідження української академічної традиції з іншими європейськими практиками. Це питання заслуговує окремого розгляду. Проте в роботі наявні окремі елементи компаративного аналізу, без чого подекуди важко зрозуміти значення отриманих у процесі дослідження результатів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють перше десятиріччя діяльності УАН/ВУАН: від 1918 (року заснування) до 1928 року, тобто початку великих структурних та кадрових змін у Академії у зв'язку насамперед з її «комунізацією». Застосування елементів компаративного аналізу змушує дисертантку подекуди виходити за означені хронологічні рамки, залучаючи для порівняльного аналізу дані пізніших періодів ХХ ст.

Наукова новизна роботи полягає у розробці проблеми, що до цього часу не дістала всебічного та комплексного висвітлення.

У межах дослідження *вперше*:

- узагальнено та проаналізовано залучені до наукового обігу статистичні дані щодо кадрового складу Академії у період першого десятиріччя її діяльності;

- на основі обрахунків кількості фізичних осіб – співробітників УАН/ВУАН отримано обґрунтовані статистичні дані з врахуванням структури кадрового потенціалу за весь досліджуваний період;

- на підставі отриманих в результаті дослідження статистичних даних проаналізовано динаміку розвитку кадрового потенціалу гуманітарних та природничих галузей науки в УАН/ВУАН у період першого десятиліття її діяльності;

- охарактеризовано якісні характеристики кадрів Академії наук 1918–1928 рр.: вікову, соціальну та гендерну структуру, наслідки їх змін та вплив на подальший розвиток вітчизняної академічної науки;

- на основі сукупності біографічних відомостей про співробітників

проаналізовано репресивну політику щодо кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки та визначено її далекосяжні наслідки.

У межах дослідження *доповнено та уточнено*:

– раніше укладені списки співробітників УАН/ВУАН та наявні у них дані на основі архівних матеріалів та інших джерел. Це дозволило отримати більш точну статистичну інформацію про структуру і динаміку кадрів Академії у 1918–1928 рр. Востаннє спроба укладення списку співробітників установи була здійснена упорядниками видання документів і матеріалів Академії у 1993–1998 рр. Відтоді обсяг відомостей значно зріс. Будучи доповнений даними, виявленими дисертанткою у архівних джерелах, що раніше не були залучені до наукового обігу, цей комплекс вже нині дозволяє не лише уточнити кількісні характеристики розвитку наукового потенціалу, а й більш адекватно відобразити характеристики якісні;

– відомості про рівень залучення загальноукраїнського наукового потенціалу до розвитку вітчизняної академічної науки.

Дістало подальший розвиток визначення ключових етапів формування національного наукового простору.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати дозволяють продовжити вивчення історії української науки у контексті розвитку європейської наукової традиції з можливістю співставлення за формою та змістом. Висновки та положення, викладені у дисертації, нові підходи, виокремленні на основі вивчення динаміки кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки, можуть бути використані у фундаментальних розробках у галузі наукознавства, політології, культурології, історії та суміжних наук. Окремі положення, обґрунтовані у ході дослідження, можуть бути використані при підготовці спецкурсів з історії науки та курсів з історії України.

Апробація роботи. Основні положення дисертації були оприлюднені на шести міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: IV Всеукраїнській науковій конференції «Переяславська земля та її місце в

розвитку української нації, державності й культури» (Переяслав-Хмельницький, 05.10.1999); Всеукраїнській науковій конференції «Голод 1932–1933 рр. в Україні: уроки історії» (до 70-річчя вшанування пам'яті жертв Голодомору)» (Львів, 28–29.05.2003); III Всеукраїнській науковій конференції «Інтелігенція і влада» (Одеса, 16–17.10.2003); Міжнародній науковій конференції «IX Сходознавчі читання А.Кримського» (Київ, 01–02.06.2005); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка наукових досліджень 2005» (Дніпропетровськ, 23.06.2005); Міжнародній науковій конференції молодих учених «Перспективні напрями вивчення всесвітньої історії» (Київ, 26.10.2005); VII Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16.03.2012); Всеукраїнській науковій конференції «Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: національний та європейський контекст» (Київ, 12.04.2012).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 13 наукових публікаціях авторки, в тому числі у 9 статтях у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена характером та змістом досліджуваної наукової проблеми й спрямована перш за все на досягнення сформульованих цілей та завдань. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації – 231 сторінка, основний текст викладений на 180 сторінках. Список використаних джерел та літератури містить 607 позицій, текст дисертації супроводжено графіками та діаграмами на 7 малюнках.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологія та історіографія

Теоретико-методологічна основа дослідження. В основу пропонованого дослідження дисертанткою було покладено концептуальні підходи до історії, породжені т.зв. антропологічним поворотом або «олюдненням історії». Засновками стали положення прескриптивної або ж «практичної» методології, засади якої були викладені Евою Доманською, професоркою Познанського та Стенфордського університетів, у її новій книзі «Історія та сучасна гуманітаристика» (2012). У розділі «Якої методології потребує сучасна гуманітаристика?» на винесене в його заголовок питання дослідниця відповідає так: «зараз нам не потрібна теорія, що розуміється як готова до використання «скринька зі знаряддями»... сучасна гуманітаристика, натомість, потребує методології..., що походить з глибокого аналізу дослідницького матеріалу» [385, с. 204].

Визначення методології як «скриньки зі знаряддями» належить Жилію Дельозу, який наполягав на тому, покликається Е. Доманська, що методологія, як та скринька зі знаряддями, «має бути корисною. Має функціонувати». Проте, попереднє накидання на дані обов'язкових пізнавальних теорій, підходів та категорій, робить висновки, що будуть результатом такого дослідження, легко передбачуваними. Такі висновки, стверджує дослідниця, «підтверджують лише те, що ми вже знаємо (це, втім, не означає, що вони не збагачують знання та не показують явища у новому світлі). Так сталося тому, що ці теорії та категорії вказують, що й як бачити при дослідженні певного явища» [385, с. 204–205]. Натомість пропонується авторкою методологія дозволяє застосувати т. з. «підхід знизу» – коли матеріал визначає теорію.

Ця методологія не є чимось новим для багатьох соціогуманітарних дисциплін – соціологія, антропологія, історія мистецтва, літературознавство

для дослідження випадку (case study) та порівняльних досліджень практикують саме цей підхід знизу, а антропологи і соціологи угрунтовану теорію вважають класикою. Натомість не завадить застосування «підходу знизу» і історичній науці, вважає дослідниця: «На мою думку ми маємо стати більш емпіричними, більше шанувати дослідницький матеріал та пробувати будувати теорії знизу» – стверджує Ева Доманська [385, с. 205].

Дослідниця пропонує адаптувати до історичних досліджень так звану «угрунтовану теорію», сформульовану соціологами Бенлі Глейзером та Ансельмом Страуссом у книзі «Відкриття угрунтованої теорії: стратегії для якісного дослідження» (1967) та модифіковану Кеті Чармаз. Основоположники «угрунтованої теорії» в якості засновку пропонують дотримуватися принципу нейтралізації переконання, що випереджає дослідження, дозволити аналітичним категоріям народитися з даних. Щоб уникнути редукціонізму, який часто закидають практиці дослідження випадків, авторка пропонує використовувати порівняльну перспективу. Адже, коли, порівнюючи явища, ми зосереджуємося на пошукові подібностей, то можемо відкрити універсальні аспекти цього явища і, таким чином, вийти поза пропаговане постмодернізмом фрагментарне знання [385, с. 206–207].

Дослідження випадків або ж мікроісторія як практика фактично полягає в зменшенні масштабу погляду, в аналізі й інтенсивному вивченні документальних матеріалів – наполягає автор іншого узагальнюючого дослідження Джованні Леві, професор історії Венеціанського університету [421, с. 119–143]. Таке визначення також сприяє подоланню можливих двозначностей. Річ не просто у зверненні до причин і наслідків того, що більші й менші параметри співіснують у кожній соціальній системі, інакше кажучи, в проблемі опису великих складних соціальних структур, не страчаючи з поля зору соціального простору кожного індивіда, а отже, людей та їхніх життєвих умов. Саме поняття масштабу (і простору загалом), що неодноразово ставали предметом дискусій серед антропологів, нині постають

як чинники, що властиві усім соціальним системам, як важлива характеристика контекстів суспільної взаємодії.

Суть пропонованого підходу, наполягає Джованні Леві, покликаючись на Фредеріка Барта, у нашій «здатності описувати різні комбінації масштабів у різних емпіричних соціальних організаціях, виміряти їхню роль у різних сферах життя, які вони формують» [448, с. 122]. Саме застосування різних «масштабів» при аналізі даних, на переконання дисертантки, дозволяє вийти за межі студій «історії випадків» та поглянути на картину ширше, ґрунтуючись на цілком конкретному історичному матеріалі.

В основу «практичного виконання» цієї праці лягли методи та підходи, породжені антропологічним поворотом або «олюдненням історії». Антропологічний поворот породив або відродив цілу низку напрямів та підходів. Серед них і ті два, які дисертантка, поряд вже з традиційними для соціальної історії науки та розробленими в межах наукознавства методами, вважає основоположними для реалізації поставлених у пропонованій роботі завдань: мікроаналітичний підхід в межах соціальної історії науки та просопографічний підхід.

До середини XX століття в дослідженні історії науки превалував когнітивний підхід, в основі якого було вивчення поступу наукового знання. Історія науки розглядалася як логічний ланцюжок розвитку наукових теорій, наукових відкриттів, пізнавального змісту наукових дисциплін, їх методів і понятійного апарату. Проте, прикладні потреби розвитку наукових установ та організації науки вже в межах ґносеологічного підходу змушували вчених звертатися до питань ролі особистості в розвитку науки та її організації. До формування цього напрямку досліджень доклалася ціла когорта вчених, переважно природознавців, що шукали шляхи оптимізації організаційних форм науки. Серед них і основоположник УАН Володимир Вернадський [360].

В першій половині XX століття соціолог Роберт Мертон, базуючись на теоретичних узагальненнях Талкотта Парсонса та Герберта Спенсера, поклав в основу дослідження історії науки не традиційний ґносеологічний, а

функціоналістський підхід, уявлення про найтісніший взаємозв'язок суспільства в цілому і його окремих частин, котрий підкріплюється їх функціями. В межах структуралізму Р. Мертоном було розроблено методологію побудови теорії середнього рівня та загальний підхід, що визначив новий погляд на вивчення соціальних процесів.

Роберт Мертон і Джон Десмонд Бернал як засновники соціології науки стали водночас і авторами перших історико-наукових досліджень, написаних з позицій соціальної історії науки. Праці Р. Мертона «Наука, технологія і суспільство в Англії XVII сторіччя» [513] і Дж. Д. Бернала «Соціальна функція науки» та «Наука в історії суспільства» [505, 343] започаткували аналіз історії науки як соціального інституту.

У набутті рівноправних позицій соціології та соціальної історії науки, поряд з соціологією знання та когнітивною історією, вирішальну роль відіграло становлення наукознавства (Science studies). Цей науковий напрямок був покликаний до життя прикладними проблемами переоблаштування науки в умовах зростання її ролі в розвитку суспільства. В основі наукознавства як напрямку досліджень було прагнення створити теоретичні основи для зовнішнього регулювання науки (напрацювання рекомендацій по підвищенню ефективності наукової діяльності, вироблення кількісних показників її оцінювання, розробка методики визначення найбільш перспективних наукових напрямів як основи планування науки тощо). В межах наукознавства було апробовано прикладні статистичні методи для потреб дослідження наукових кадрів та обраховано певні норми розвитку кадрового потенціалу науки для різних періодів її розвитку: вікові, кваліфікаційні та галузеві. До сполучення базованих на статистичних методах наукознавчих методик з історією науки доклався основоположник наукознавства в Україні Геннадій Добров [425].

Критика науки та антропологічний поворот останньої третини XX сторіччя мали визначальні наслідки для формування нових концептуальних орієнтацій учених: вони примусили їх задуматися про місце і роль науки та

науковців в суспільстві, спонукали до рефлексії науки, її структури, цілей, соціального характеру і взаємодії з культурою. У 1970-ті роки у другому доповненому виданні праці Томаса Куна «Структура наукових революцій» [509] та ряді статей цього періоду вводяться поняття «мікропарадигми» і «мікроспівтовариства» [510]. З того часу, очевидно, і можна вести відлік утвердження в історико-наукових дослідженнях мікроаналітичної стратегії, в основі якої лежить розкриття конкретно-історичних взаємодій малих та середніх груп.

На межі XX і XXI ст. новий розвиток отримала і просопографія. Оглядаючи розвиток просопографічних досліджень, Інна Старовойтенко стверджує, що сам термін «просопографічний метод» було запроваджено ще у XIX ст. у німецькомовній науці на означення методу, що застосовувався для реконструкції життєвих шляхів (кар'єр) окремих персонажів античності (в основному з середовища еліт) на матеріалах літературних, нумізматичних і, переважно, епіграфічних пам'яток [483]. Проте лише в другій половині XX століття Роланд Сайм надав просопографічному методу іншого функціонального призначення [519]. Якщо його попередники використовували просопографію переважно як метод для фіксування деталей службової кар'єри окремих осіб, то Р. Сайм використав його як інструмент статистичного аналізу для вивчення стану й динаміки розвитку цілих суспільних груп, зокрема правлячої еліти періоду становлення Римської імперії.

Метою розпочатих наприкінці XX століття досліджень було студіювання історії соціальних груп (як елементів у політичній і соціальній історії) через виокремлення особистостей, яких об'єднували певні спільні соціальні й політичні характеристики. Труда Маурер «колективною біографією» називає емпіричне дослідження колективу особистостей в його суспільному й індивідуальному контекстах [431]. За допомогою просопографії вона моделювала колективну біографію професорів російських університетів, зібравши про них не лише основні біографічні дані,

а й розглянувши супровідні обставини, причини тих чи інших подій, умови життя окремих осіб. При цьому дослідницею враховувалися три аспекти: 1) організаційно-правовий (умови отримання освіти, прийому на службу і діяльності); 2) історико-науковий (діяльність та кар'єра); 3) соціальний (походження, матеріальне становище, сімейний статус, самосвідомість, взаємостосунки з оточенням, ставлення до студентів).

Просопографічний метод апробований також в дослідженнях окремих соціальних груп XVII–XVIII ст., що їх проблематику окреслено як історико-генеалогічну: князівських династій Східної Європи, правобережної шляхти тощо [363, 501]. У них автори, репрезентуючи біографії найвідоміших представників певної соціальної верстви, відслідковували закономірності її формування як стану, закладення в ній певних традицій і найтиповіших ознак.

Дослідниками практикується також і компонування так званих просопографічних баз даних, на основі яких вимальовуються «образи», «життєві шляхи», або «колективні біографії», які дають підстави не тільки вивчити окрему особистість, а й вийти на узагальнюючий рівень у дослідженні соціальних, політичних, культурних явищ і тенденцій історичного процесу.

Нині в науковій практиці використовуються 2 типи формування просопографічних баз даних, які стосуються певного соціального прошарку суспільства або професійної групи (Life history) та історії сімей (Family history). Кожен з типів має свою специфіку, обумовлену джерелами та історичною реальністю, яку вони реконструюють. У першому випадку дослідника цікавить не лише особа сама по собі, а, в першу чергу, явища, що відображаються у великих обсягах біографічної інформації (тривалість життя, міграційні процеси та ін.). У другому ж типі дослідника цікавить кожен представник групи, а тому про нього збираються максимальні біографічні дані з різних джерел.

Відповідно і бази даних, формування яких передбачено в обох окреслених просопографічних підходах, використовуються по-різному. Якщо

у випадку руху «від статистики до просопографії» основною метою є виокремлення максимальної кількості інформації про окрему особу, то у випадку руху «від просопографії до статистики» метою є виокремлення загальників у групі, виявлення статистичних закономірностей, що дозволяють на основі інформації про окреме дістати уявлення про загальне [369].

Методика «від просопографії до статистики», розроблена Іриною Гарсковою, передбачає створення бази даних та її аналіз, відповідно складається з двох етапів. На першому з них обирається об'єкт дослідження, джерела, з яких синтезується інформація про осіб, що створюють групу, яка цікавить дослідника і створюється база даних. І. Гарскова запропонувала використовувати при просопографічному аналізі таку процедуру створення бази даних, коли основний файл (список) містить статичні дані про осіб (роки життя, місце народження, соціальне походження), а додаткові файли містять динамічну інформацію про тих самих осіб (зміни у освіті, кар'єрі, віці). Між собою основний і додаткові файли пов'язані файлом-ідентифікатором, за допомогою якого незмінна інформація з основного списку пов'язувалася з динамічною з додаткових. Другий етап – аналіз зібраних просопографічних даних І. Гарскова потрактовує як аналітичний метод висновків і узагальнень щодо певної соціальної групи, її структури і динаміки в історичному розрізі.

Такий підхід до Life history дає матеріал для komponування «колективних біографій» і підстави для певних узагальнень. У цьому випадку просопографія потрактовується як дослідження спільного у групі осіб (родовій, професійній, соціальній, політичній), діючих в історії, і стосується вирішення двох головних завдань: 1) вивчення певної діяльності, встановлення закономірностей; 2) дослідження варіантів соціальної мобільності. Застосування методу просопографії дає можливість отримати з комплексу біографічних даних, узагальнених до рівня статистичних даних, цілісне уявлення про групу, відповісти не лише на питання «скільки», але й доповнити наявні дані рядом якісних характеристик, отримати уявлення про

те, якою була група, які риси були типовими для її представників.

Згідно наукознавчих методик, дослідження структури та динаміки наукових кадрів припускає вивчення чисельності, а також структурних компонентів: професійної, кваліфікаційної, вікової та гендерної структури наукових кадрів. Відповідно аналіз має здійснюватися з врахуванням наступних показників (на основі іменного покажчика): кількість фізичних осіб, стать, крайні дати життя (у випадку наявності цих відомостей), а також фах, звання, посади і установи в межах Академії, де працював співробітник у досліджуваній період. Окремим цікавим аспектом є аналіз соціального походження співробітників Академії та їх подальшої долі.

Всі вищезазначені різновиди аналізу мають здійснюватися з врахуванням динаміки складу Академії відповідно до кількісних змін цих показників. За останні десятиліття досягнуто високого рівня узагальнених методичних розробок [381, 438, 434], що успішно застосовуються для дослідження та аналізу сучасного стану розвитку науки, та апробовані для використання їх на історичному матеріалі [393, 403, 441, 469]. Застосування просопографії дозволяє проаналізувати комплекс цих показників як цілісні характеристики професійної групи.

Особливість пропонованого дослідження насамперед полягає в тому, що вперше здійснено спробу укласти «колективну біографію» української інтелектуальної еліти початку XX століття – співробітників УАН/ВУАН. Крім того, зроблено це з врахуванням сучасних методологічних розробок та можливостей комп'ютерної обробки даних.

Досі у просопографічних Life history дослідженнях переважали два різновиди підходів. У першому випадку аналіз «колективної біографії» здійснювався на цілісному комплексі однотипних джерел. Переважно це були анкети або особові справи, що відклалися одним масивом. Прикладом такого дослідження може слугувати дослідження І. Гарскової, що провадила дослідження на основі комплексу особових справ робітників нафтової компанії «Товариство братів Нобель» [369].

Другий підхід передбачав дослідження біографій кількох осіб (в такому разі йдеться про одиниці, максимум – десятки осіб) з метою виокремлення характерних для певної соціальної групи та доби риси. І лише віднедавна, як вже зазначалося, було розроблено методики аналізу великих масивів розрізнених даних, що містяться у різних видах масових джерел.

Пропоноване дисертаційне дослідження вимушено, як це буде продемонстровано далі, побудоване на розрізненому комплексі, переважно масових джерел. Водночас, дисертанткою проаналізовано біографії великої кількості осіб: загальний список співробітників, який став основою для дослідження інтелектуалів як професійної групи, містить дані про 1885 осіб. Спробу подібного аналізу щодо загалу співробітників УАН/ВУАН здійснено вперше.

Історіографія питання. Серед масиву видань, які висвітлюють як суто академічну історію, так і загалом присвячених історії України, розвитку її науки та культури у ХХ столітті, важко віднайти дослідження, яке не містить бодай поодинокі згадки про кадри Академії. Водночас, комплексно питання кадрів УАН/ВУАН 1920-х років, їх динаміки, вікової та гендерної структури, їх особливостей як соціальної групи окремо ніколи не досліджувалося.

Для повноти історіографічного огляду, з врахуванням визначеної методології, дисертанткою було обрано такий підхід, що дозволяє поєднати класичний виклад історіографії з окресленням кола проблем, при вирішенні яких дослідники у різний час апелювали до статистики наукових кадрів загалом чи академічних співробітників зокрема. Цей перелік буде доповнено оглядом тих питань, при вирішенні яких дослідники послуговувалися іншими підходами та матеріалами для дослідження історії академічної науки, проте, на думку дисертантки, аналіз кадрів може суттєво доповнити чи прислужитися для верифікації вже досягнутих результатів.

Першими «біографами» новоутвореної наукової установи стали ті, хто стояв біля витоків української академічної науки: Володимир Вернадський,

Михайло Грушевський, Агатангел Кримський. А. Кримський – неодмінний секретар новоутвореної Академії, став незмінним автором вступних статей до річних звітів установи – «Звідомлень...», що публікувалися окремим виданням від моменту її становлення до кінця 1920-х років [286, 287, 291, 293, 294, 296–300]. В цих статтях неодмінний секретар не лише узагальнював результати діяльності Академії за звітний рік, але й наводив перші дані динаміки кадрів установи. Крім того, більшість «Звідомлень...» у додатках містили огляди особового складу установ, що входили до складу Академії, продовживши таким чином традицію більш давніх київських наукових товариств [604], котрі також вміщували наприкінці звіту список особового складу установи.

Базуючись на узагальненнях «Звідомлень...», в розвідках Володимира Вернадського, Михайла Грушевського, Дмитра Багалія було здійснено перші спроби підсумувати результати праці Академії, «вписати» її в контекст історії розвитку вітчизняної та світової науки [284, 288, 289, 310]. Доклалися до висвітлення історії становлення УАН/ВУАН і очільники її окремих підрозділів, що стали авторами оглядів їх діяльності – Михайло Птуха, Григорій Холодний, Лев Окіншевич, Володимир Перетц [295, 301, 304, 305].

Вже від перших узагальнюючих розвідок, що базувалися на даних «Звідомлень...», праці, присвячені безпосередньо історії Академії або діяльності її окремих установ, корелюють власні результати з даними академічної статистики або ж ілюструють ними пропоновані висновки та пояснювальні схеми.

В історіографії Академії дисертанткою було виокремлено ряд питань, які вирішувалися на основі даних про динаміку кадрів Академії, ілюструвалися ними чи узалежнювалися від них.

Найбільш загальним серед таких питань є визначення ролі та місця академічної науки у науковому просторі на певному історичному етапі. Супідрядним до цього питання є його «політична складова» – визначення

«об'єкту лояльності» науки, що до нього дослідники послідовно звертаються відтоді, коли наукознавчі студії постали як окремий напрям досліджень. Співзалежними від відповіді на це питання в історіографії Академії є інтерпретаційні схеми щодо динаміки розвитку кадрового потенціалу Академії та його соціального складу, репресивної політики радянської влади щодо інтелектуалів, а також питання «технізації» Академії та, відповідно, її кадрового потенціалу.

Питання формування наукового простору постало від початку дослідження науки як соціального інституту. Вже перші спроби дослідження цього аспекту науки виявили національні особливості у формуванні наукових просторів ще у XVII столітті – яскравою ілюстрацією чого є одне з перших досліджень науки як соціального інституту: праця Р. Мертон «Наука, технологія і суспільство в Англії XVII сторіччя» [513]. «Політична складова» цього питання не викликає особливих дискусій у випадку, коли йдеться про нації-держави, де дилема об'єкта лояльності не стоїть так гостро.

Ентоні Д. Сміт у книзі «Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка», звертаючись до питання постання перших науково-популяризаційних товариств в Європі в контексті становлення національної свідомості так описує перипетії визначення цього об'єкта: «XVIII ст. стало свідком множення різноманітних «патріотичних товариств» задля вдосконалення моралі, здоров'я, сільського господарства і т. ін. Ці братські товариства представників середнього класу, створені для колективних цілей, своєю формою і змістом цілком, як стверджує дехто, відрізнялися від пізніших націоналістичних товариств, чиї цілі були здебільшого філологічні, історичні та фольклорні... Проте можна з не меншими підставами стверджувати, що то була тільки перша стадія розвитку чуття національної ідентичності, навіть якщо знадобився пізніший зіпертий на історію рух націоналізму, щоб довести цей процес до завершення» [477, с. 188–189]. Попри сумніви у тому, чи були «патріотичні товариства» Європи XVIII століття лише першою стадією на шляху формування національних

ідентичностей, дослідники загалом одностайні (що, власне, і демонструє наведена цитата) у тому, що цілі товариств вже від XVIII століття розмежовувались залежно від «об'єкту лояльності» науки – держави чи нації.

Питання про взаємозв'язок між політикою держави і впливом її на визначення «об'єкту лояльності» науки не є новим в українській історіографії. Проте саме щодо періоду 1920-х років, в першу чергу тоді, коли йдеться про академічну науку, його вирішення ускладнене рядом факторів. Становлення УАН – наукової установи, що перебувала на державному утриманні, відбулося в складний історичний період і було безпосередньо пов'язаним з набуттям та втратою незалежності української держави. Внаслідок цього розгляд історії Академії щоразу набував «характеру політичного», як ще півстоліття тому зауважила Наталія Полонська-Василенко [463, с. 5]. В основі цього «політичного питання» дискусія, що розмежовує форми та напрями наукової діяльності, а відповідно і склад наукових кадрів, в залежності від «об'єкта лояльності» – держави чи нації.

Вочевидь, першою, хто прямо сформулював питання залежності об'єкту лояльності науки від мети та методів політичного впливу на неї, предметно розглядаючи історію Академії наук, була саме Наталія Полонська-Василенко. У вступній частині до праці «Українська Академія наук. Нарис історії» авторка окреслює це питання так: «Тема цієї праці... далеко відходить від суто наукової оцінки діяльності наукової установи – Академії Наук, її досягнень тощо, а набуває характеру політичного, бо наукова праця Академії була тісно пов'язана з політикою уряду і партії. Українська Академія Наук була носієм культурних і національних прагнень свого народу, а совєтська влада – була інтернаціональна й ворожа українській культурі; Українська Академія Наук хотіла бути Академією, а уряд і партія прагнули використати її для пропаганди марксизму-ленінізму» [463, ч. 1, с. 5]. Цій логіці конфлікту між різновекторно спрямованими напрямками розвитку, що їх вбачали, на думку дослідниці, за відповідні до ролі

академічної науки в суспільстві академічна спільнота та влада, власне, і підпорядковано дослідження Н. Полонської-Василенко. Відповідно і текст праці та періодизацію самої історії Академії авторкою було розподілено на дві частини. Перша з них висвітлювала історію Академії від моменту заснування до 1930 року. Цей період охарактеризований авторкою як період боротьби «за незалежність наукової думки Академії Наук» [463, ч. 1, с. 5]. Другий період означено як «агонія Академії та повна перемога партії над нею» [463, ч. 1, с. 5].

Праця Н. Полонської-Василенко стала також першою роботою, в якій було сформульовано тезу про *фальсифікацію* радянською історіографією історії Академії періоду її заснування. Приводом для звинувачення став виклад історії Академії наук у «Великій Радянській Енциклопедії», де час створення наукової установи віднесено до 1919 року, відповідно і у статті, присвяченій Володимирі Вернадському час його обрання президентом Академії також позначено роком 1919. Перше видання «Великої Радянської Енциклопедії» побачило світ наприкінці 1940-х років. Відтоді, заснування Академії законом від 14 листопада 1918 року, «факт, який визнавали Совети протягом 10 років безспірним, в советській літературі новішого часу був заперечений» [463, ч. 1, с. 16]. Цей факт, за Н. Полонською-Василенко, свідчить «про безсоромну фальсифікацію історії, яку практикують нині у Советському Союзі», поряд з яким «йде й фальшування біографій діячів, зв'язаних з нею» [463, ч. 1, с. 16].

Вочевидь, у цьому епізоді можна вбачати один зі спонукальних мотивів, що змусили Н. Полонську-Василенко у своїй праці багато уваги приділити не лише адміністративним заходам влади щодо «упокорення» вільнолюбної наукової установи, але й репресіям проти окремих співробітників закладу та загалом персоніфікованому виміру її історії.

Перше видання «Нарисів історії» побачило світ у Мюнхені в першій половині 1950-х років. Маючи вельми обмежений доступ до матеріалів, що висвітлюють діяльність Академії, проте будучи безпосередньо причетною до

історії наукового закладу у період 1920–1940-х років, Н. Полонська-Василенко у своєму дослідженні значну увагу приділила персоніфікованому виміру історії Академії. Брак даних обмежив можливості дослідниці в аналізі ролі Академії у формуванні наукового простору. У «Нарисі історії» дослідниця акцентує увагу і на браці даних про особовий склад Академії.

Відсутність об'єктивних даних для статистичних узагальнень та сподівання, що «згодом будуть зроблені додатки та корективи» [463, ч. 2, с. 163] спонукало Н. Полонську-Василенко до укладення списку співробітників Академії [463, ч. 2, с. 162–194]. Таким чином дослідницею було здійснено першу після 1920-х років спробу підсумувати наявні дані про особовий склад установи та здійснити спробу узагальнити кількість співробітників Академії у період 1918–1941 років (за власними підрахунками дослідниці список «охоплює понад 1000 осіб») [463, ч. 2, с. 163]. Намір виокремити саме дані, що можуть прислужитися для окреслення кількості особового складу навіть змусив дослідницю переглянути принцип укладення списку, раніше запроваджений «Звідомленнями...», що подавали особовий склад установ. Натомість список Н. Полонської-Василенко розподіляє співробітників не за установами, а за фахами, бо протилежне, на думку дослідниці, «спричинилося б до невірної уяви про число осіб, згаданих тут...» [463, ч. 2, с. 162].

Проте Н. Полонська-Василенко була далеко не єдиною, хто переймався збереженням даних про особовий склад Академії. Її сумніви щодо обсягів та повноти залучених до наукового обігу даних щодо кадрового складу Академії поділяло багато дослідників. Від 1950-х років українська історіографія збагатилася цілим рядом видань, що відбивають репресивні заходи радянської влади проти Академії загалом та окремих науковців зокрема. Значний внесок у збереження біографічних даних співробітників Академії 1920-х років та узагальнення основних тенденцій у розвитку української академічної науки того часу зробили: Наталія Полонська-Василенко, Віктор Петров (Домонтович), Петро Курінний, Олександр

Оглоблин, Юрій Шевельов (Шерех), Іраїда Герус-Тарнавецька, Сергій Парамонов [319, 320, 322, 459, 416, 449, 458]. Окремо слід зазначити внесок авторів та редактора (Володимира Кубійовича) Енциклопедії українознавства, що містить значний обсяг імен та даних про співробітників Академії 1920-х років [589]. Значна частина цього комплексу досі лишається без доповнень. В цих студіях постав напрям дослідження репресивної політики влади та її особистісного виміру у долях науковців. Серед тих, хто в ХХ столітті присвячував свої студії розвитку науки в Україні найбільш чітко, видається, питання об'єкту лояльності національної науки залежно від напрямку політики щодо неї держави сформулював Дмитро Соловей. Свої погляди на розвиток української науки у більш пізній, ніж йому присвячено це дослідження, період він виклав у працях з промовистими назвами «Українська наука в колоніальних путях» та «Повільне удушування української науки: дещо з наслідків 37-річної окупації України й диктатури ЦК КПСС» [478, 479]. В цих роботах дослідник послідовно фіксує ознаки поступового (вже від 1930-х років) узалежнення української науки від науки російської, втрати українською наукою національних рис. Зазначає як один з основних напрямків реформування Академії її русифікацію, обернення її праці на користь чужої культури. Як одну з основних ознак узалежнення української науки від науки російської Д. Соловей окреслює поступове переорієнтування основної частини дослідницьких проектів на прикладні дослідження, їх превалювання над фундаментальними, які були зосереджені у Москві. Основою для таких висновків слугує аналіз статистики наукових кадрів – їх професійної та кваліфікаційної структури, а також етнічного складу.

Приділяла увагу питанню залежності характеру розвитку науки від владної політики і радянська історіографія. Вже в першому монографічному дослідженні, присвяченому історії Академії «Що таке Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН)» [341] – виданні, що на його обкладинку було винесено ім'я тогочасного очільника партосередку Академії Андрія

Артемського, було окреслено лінію боротьби між «старою» та «новою» Академією. Оглядаючи обставини постанови АН А. Артемський стверджує, що вже на момент творення Академії існував конфлікт між національними пріоритетами у її розвитку та цілями, що не неї покладала влада: «Всеукраїнська Академія наук, що утворилася тільки внаслідок Жовтневої пролетарської соціалістичної революції, стала за один з найвищих наукових закладів, що будує українську за формою, соціалістичну змістом культуру.... Та сталося так, що... ВУАН, замість стати до помочі пролетаріатові і його Радянській владі – перетворилася на осередок боротьби проти радвлади й пролетаріату і такою лишалася дуже довгий час» [341, с. 12]. Причиною того, що «так сталося» автор вбачає у соціальному походженні кадрового складу Академії. Адже «цей науковий заклад, відразу, як його утворено, увібрав у себе все те старе й класово-вороже пролетаріатові, що зростало і комплектувалося з таких соціальних верств: ліберальних дідичів, буржуазії великої і дрібної, царських урядовців, куркульні та духівництва» [341, с. 12]. Цей опис соціального походження співробітників Академії, попри неакадемічну риторику його автора є одним з небагатьох подібних описів.

Гнівна риторика на адресу «буржуазно-націоналістичних елементів» у складі Академії у праці А. Артемського поєднана з оглядом заходів, здійснених владою задля «реконструкції цілої ВУАН для потреб соціалістичного будівництва». Серед наслідків вжитих заходів, поряд з констатацією появи в кадровому складі Академії «представників революційного марксизму» [341, с. 35–36], автор вперше як основний позитивний результат виокремлює досягнуту внаслідок реформування «рішучу перевагу технічних і природничих фахів над історично-філологічними» [341, с. 37].

У праці А. Артемського здійснено і першу спробу виробити новий підхід до висвітлення питання кадрового складу установи. Якщо у виданнях 1920-х років їх автори багато уваги приділяли особистісній складовій (згодом цю традицію, як вже зазначалося, було підтримано у закордонних виданнях

другої половини XX століття), то у праці А. Артемського все інакше. Питанням кадрового забезпечення діяльності Академії в основному тексті праці (попри її порівняно більший обсяг, ніж у праць-попередниць) місця практично не знайшлося – вся увага автора приділена змінам у керівному складі та поповненні лав Академії комуністами. Натомість у додатках до праці замість традиційного для «Звідомлень...» списку установ з поіменним зазначенням їх особового складу, з'являється таблиця «основних показників розвитку» Академії. Щоправда, автор наводить не показники за попередні роки, які легко було б порівняти з даними «Звідомлень...», а прогнозовану динаміку кадрів на роки наступні. Жодне з наступних видань ніколи більше цією «прогностичною» формулою відображення розвитку кадрового складу не послуговувалося. Але сама форма подачі цифр – у вигляді таблиці в додатках, що містить дані про динаміку штатних посад, а не кількості осіб, що брали участь у діяльності установи, була збережена і відтворювана у наступних виданнях, розпочинаючи від 1940-х років. На противагу «Звідомленням...», які виокремлювали особовий склад від кількості штатних одиниць, в працях радянського періоду лишаються лише посади, які, проте, репрезентуються як «загальний склад» співробітників Академії.

Наступна спроба короткого огляду історії Академії була опублікована коли від виходу праці А. Артемського проминуло більше 10 років. Ця праця, що на обкладинці містила ім'я тогочасного віце-президента Академії Олександра Палладіна, продовжила традицію, закладену А. Артемським, поширивши її і на попередні роки діяльності Академії [455]. Саме в цій праці вперше в «постреформаційний» період існування Академії наводиться дані щодо кількості співробітників у період 1918–1928 рр.: виникає цифра – 140, як кількість співробітників Академії наук у 1919 році [455, с. 30]. Згодом саме ця цифра багаторазово тиражована в інших виданнях [336, 337, 338, 399]. Виникнення цієї цифри, ознаменувало утвердження запропонованої А. Артемським схеми, коли обрахунки динаміки кадрів здійснюються методом врахування кількості штатних посад, а не кількості осіб.

Загалом, необхідність обережного ставлення до радянської статистики загальновідома і неодноразово зауважувалась як в працях вітчизняних так і закордонних дослідників. Зокрема, Ален Блюм закликає дотримуватися особливої обережності у використанні радянської статистики, коли йдеться про аналіз суспільних явищ, показники яких постійно ставали об'єктами маніпуляції в СРСР [347, с. 25]. Питання академічної статистики, зокрема тієї, що відбивали динаміку кадрів у період становлення Академії, для радянської історіографії (як далі буде продемонстровано дисертанткою) було питанням принциповим. В залежності від обраного формату (особи чи посади) воно могло підтвердити або суттєво підважити, якщо не спростувати, висновки дослідників про розвиток (зростання) кадрового складу Академії у наступні періоди її діяльності відносно періоду становлення Академії.

Володимир Терлецький, автор опублікованого у 1969 році «Короткого історичного нарису» Академії [487], відводить роль першого у радянській історіографії фундаментального дослідження історії Академії виданню 1967 року [400]. До моменту його публікації, твердить В.Терлецький: «літературні джерела, зокрема «розвиток науки в Українській РСР за 40 років», давали більш-менш широке уявлення про історію розвитку окремих галузей науки, але містили обмаль відомостей про виникнення, становлення і розвиток Академії...» [487, с. 5]. Проте, окремі елементи принципів викладу утвердилися в історіографії ще від концепції А. Артемського і понині не зазнавши аналізу та перегляду.

Історики радянського періоду, успадкували від праці А. Артемського визначення процесу розвитку Академії у 1920-х роках, як «боротьби з буржуазно-націоналістичними елементами» задля перетворення її на радянську. Втрата національної спрямованості Академії, яка у пізніших виданнях також позначалася, оцінювалася загалом позитивно: культура і наука мали бути радянськими за змістом, національними лише за формою. Особлива увага акцентувалася на розвитку природничо-технічних галузей

знання.

Основний постулат (також закладений до схеми висвітлення історії Академії ще А. Артемським), що незмінно сповідувався у виданнях радянського періоду, був *розвиток* науки України від моменту постановня радянської влади і протягом всього наступного часу. Цей розвиток були покликані ілюструвати дані динаміки кадрів Академії та інші статистичні показники. Тому і кадровий потенціал Академії (як і інші основні показники) мав перманентно зростати, за виключенням ряду історичних періодів: зокрема, у 1960-х роках радянська історіографія надавала великого значення підкресленню втрат, що їх поніс СРСР внаслідок II Світової війни – тому дані динаміки кадрів наводилися за роками початку та завершення радянсько-німецької війни, фіксуючи скорочення кількості співробітників Академії у 1945 році відносно 1941-го на третину [336, с. 268].

Окремо варто відзначити особливості радянської традиції біографістики. Практично зникнувши на початку 1930-х жанр біобібліографічних довідок (зокрема, у виданнях під загальною назвою «Персональний склад», що репрезентували короткі відомості про академіків та членів-кореспондентів АН УРСР, енциклопедіях тощо) відродився другій половині 1950-х – початку 1960-х років [577, 579]. Щоправда, довідки підготовані у цей період у багатьох випадках були специфічним чином «ретушовані». Один з таких випадків, як вже зазначалося, був описаний Н. Полонською-Василенко та послужив приводом для звинувачень у фальсифікації радянською історіографією життєписів науковців, що були у 1920-х роках пов'язані з Академією [463, ч. 1, с. 16]. Вже на початку 1990-х перелік подібних «неточностей» у офіційних біографіях вчених було доповнено [407].

Ще одним важливим акцентом у виданнях 1960-х – 1980-х років була «технізація»: моделювання Академією такої форми науки, де превалюють природничо-технічні напрямки, з перевагою досліджень прикладних над фундаментальними і відповідні зміни кадрового її складу. Це

переорієнтування, за твердженням істориків радянського періоду, відбулося вже наприкінці 1920-х років. На противагу превалюванню гуманітарної науки у доакадемічний та період становлення Академії, адже ще «XV з'їзд партії вказав (2 – 19 грудня 1927 року – С.Н.), що необхідно рішуче наблизити академічні наукові дослідження до потреб промисловості і сільського господарства» [336, с. 12], а отже: «В зв'язку з новими завданнями набували все більшого розмаху дослідження у галузі технічних наук» [336, с. 18].

Вивчаючи архівні джерела в контексті загальної історії України, сучасні дослідники корегують картину розвитку Академії, створену їх попередниками, з використання нових підходів та врахуванням нещодавно залучених до наукового обігу архівних матеріалів. До ревізії радянської схеми історії Академії долучилася ціла когорта дослідників, серед них: Олександр Колобов, Станіслав Кульчицький, Валентина Кучмаренко, Олександр Луговський, Леся Матвєєва, Валентин Онопрієнко, Юрій Павленко, Світлана Руда, Світлана Старовойт, Юрій Храмов, Елла Циганкова, Віталій Чишко, Юрій Шемшученко. Зусиллями цих та ряду інших дослідників вже з 1990-х років з'являються узагальнюючі роботи, присвячені дослідженню діяльності Академії від періоду заснування і до сучасного стану її розвитку включно, так і окремим періодам її історії та стану джерельної бази, що могла б прислужитися у вивченні академічної історії [398, 419, 420, 464], публікуються документи і матеріали з історії Академії [268–272].

В загальних рисах ставлення до історіографічних традицій, що сформувалися у 1930–1980-х роках: одна у підрадянській Україні, а друга – за її межами, зазнало ревізії вже в першій половині 1990-х. У 1993 році, до 75 річниці Академії, було підготовано ряд ювілейних видань. В них найбільш чітко позначилися основні точки сумнівів у закладених раніше принципах висвітлення історії Академії. Зокрема, автори передмови до опублікованого 1993 року збірника документів і матеріалів Академії «Історія Української Академії науки. Документи і матеріали. 1918–1923» доводять думки, що

радянська концепція є не що інше, як свідомо виготовлений фальсифікат. Автори передмови підкреслюють: «Вже з 1928–1930 рр., коли на хвилі боротьби з «буржуазно-націоналістичними елементами в гетьмансько-петлюрівській академії» було затушовано 10-річний ювілей УАН/ВУАН, офіційна радянська історіографія почала свідомо фальсифікувати історію Академії, вилучаючи і спотворюючи не лише окремі факти в діяльності видатних учених, а й цілі етапи історичного розвитку науки» [268, с. 5].

Скептично були сприйняті і публікації істориків-емігрантів, перевидані на теренах України на початку 1990-х років. Наголошуючи на тому, що ці роботи «дещо «реабілітують» діяльність Академії наук, яка була викривлена в радянській історіографії», їм дорікали за суб'єктивізм та обмеженість джерельної бази [268, с. 5], хоч і запозичили з них ряд тез.

Зокрема, про *фальсифікацію* історії Академії, яка вже у виданнях початку 1990-х років констатована практично у тих самих фразах, що й у праці Н. Польської-Василенко та утверджена новими прикладами – цитатами з праць радянського періоду та ідентифікацією першого академічного видання, що подавало сфальшовану дату застування Академії [470, с. 134]. Таким виданням, де вже на титульній сторінці як рік заснування Академії було позначено 1919 виявилось (цілком не випадково) видання 1944 року, оприлюднене під ім'ям О. Палладіна. Те саме видання, що, як зазначалося вище, першим запровадило до наукового обігу цифру 140 на позначення загальної кількості особового складу Академії у 1919 році [455, с. 30].

Вочевидь, теза про фальсифікацію історії Академії, засвоєна з праць Н. Полонської-Василенко, нині утвердилася у повному обсязі – вже на початку 1990-х років під сумнів було поставлено і наукову достовірність біографій діячів, пов'язаних з Академією у період її становлення [407]. Це усвідомлення, акцептоване, як вже зазначалося, ще у 1950-х роках в зарубіжній емігрантській літературі, знайшло практичне втілення і в сучасних дослідженнях. Попри всю складність необхідної у таких випадках обробки масових джерел, вже опрацьовано й залучено до наукового обігу

значний первинний матеріал для дослідження структури та динаміки кадрів Академії. Зокрема, упорядники збірників документів і матеріалів Академії, опублікованих у 1990-х роках, серед додатків до видання вмістили укладені в результаті опрацювання колосального масиву джерел поіменні списки співробітників Академії у 1918–1923 та 1924–1928 роках [268, с. 513–544, 269, с. 604–642]. Слід зауважити, що це перша, за винятком списку, вміщеного у праці Н. Полонської-Василенко, спроба укладення подібного реєстру від 1928 року. Але досі цей матеріал не став предметом окремого розгляду та аналізу.

Що ж до питання про «об'єкт лояльності», то в сучасному історіографічному дискурсі превалює уявлення про відмінності у розвитку академічної науки у «державних» та «недержавних» народів. У 1993 році побачило світ підготоване авторським колективом під керівництвом Юрія Шемшученка видання «Правовий статус Академії наук України. Історія і сучасність», що містить підбірку важливих документів щодо правового статусу Академії. У першому розділі цього видання багато уваги приділено саме дилемі визначення «об'єкту лояльності» української академічної науки у період заснування Академії. Загальна концепція дилеми викладена авторами так: «Коли Академія створювалася народом, який мав свою державність, у широкому плані завдання держави і національної науки збігалися. Влада брала Академію на повне або часткове утримання, надавала їй ряд пільг і переваг і фактично офіційно чи неофіційно перетворювала її на державну інституцію особливого роду... Зовсім інакше створювалися і розвивалися академії у тих народів, які не мали власної державності... Такі академії... першорядну увагу приділяли гуманітарним наукам як більш тісно пов'язаним із справою національного відродження. Інтереси науки у них певною мірою підпорядковувалися завданням загальнонаціонального руху» [464, с. 12].

Автори праці, видається, схильні вважати УАН установою першого типу – превалюючим об'єктом лояльності визначаючи, хоч і з деякими

обмовками, державу. Вони вбачають вирішення цієї дилеми на користь держави у реалізованій на практиці концепції Академії В. Вернадського та М. Василенка, (на противагу відкинутій концепції М. Грушевського, орієнтованій на інший об'єкт лояльності – націю). Автори пом'якшують висновок, зазначаючи, що: «Офіційно і відверто, здається, така дилема (державні чи національні інтереси – С.Н.) ніколи не ставилася», проте, наголошуючи, що «відгук її ми постійно відчуваємо у дискусіях» і щодо сучасності Академії [464, с. 13]. Попри дискутабельність можливих варіантів розвитку за умови прийняття іншої концепції, наголошують автори, саме визнання держави як об'єкта лояльності, а отже і природничо-технічне спрямування розвитку Академії, забезпечили той формат, за яким вона була «менш вразлива до будь-яких політичних, соціальних чи етнонаціональних впливів» [464, с. 15]. Саме цей формат, на думку авторів, «дозволив їй утриматися на поверхні за будь-яких історичних катаклізмів» [464, с. 15]. Щоправда, автори тут же зауважують, що «не можна не погодитися, що на межі 20-х і 30-х років пройшла свідомо штучна переорієнтація Академії, внаслідок якої питома вага гуманітарних наук істотно знизилася порівняно до тієї пропорції, що закладалася під час її створення» [464, с. 15].

Попри використання авторами кількісної риторики: «питома вага», «пропорції» в сучасних дослідженнях історії Академії (так само, як і в більш ранніх студіях) марно шукати їх числового виміру. На початку 1990-х, коли готувалося цитоване вище видання «Правовий статус Академії наук України. Історія і сучасність», дослідження структурних елементів академічної науки та їх кадрового наповнення у 1990-х роках лише розпочинали повертати до наукового поля після радянського періоду забуття окремі елементи необхідних для подібного аналізу даних.

Торкаються питання диференціації шляхів розвитку академічній науці у державних і недержавних народів і автори «Історії Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті»: Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, С. Кульчицький. Цей авторський колектив, не

торкаючись питань фінансування академічної науки, також вбачає відмінності між цілями тієї академічної науки, що постала у межах власної національної держави, та тими науковими установами, що не має підтримки власної національної держави: «Академії, що виникали у так званих «державних народів» і користувались підтримкою владних структур, сприяли формуванню лояльності своїх співробітників до держави. Інші завдання виконували національні академії у народів, які на якомусь етапі своєї історії втратили національну незалежність. Їх академії, окрім власне наукових інтересів, були ще й засобом збереження національної самосвідомості. Це стосувалося передусім слов'янських академій» [402, с. 71]. Твердження про превалювання національних завдань у академіях недержавних народів, яке «стосувалося передусім» академій народів слов'янських, видається до певної міри суперечливим. Зокрема тому, що першою серед слов'янських академій, як зазначають самі автори, була Петербурзька, яка перебувала на державному утриманні, а росіян в Російській імперії складно віднести до «недержавних народів». Проте, це питання заслуговує на окрему увагу, яку дисертанткою буде йому приділено далі.

Вищесказане, на думку дисертантки, досить вичерпно окреслює високий рівень актуальності питання про взаємозв'язок між превалюванням гуманітарних чи природничих студій в залежності від «об'єкту лояльності» науки та можливості отримання «числового виміру» відповідних показників у структурі та кадровому забезпеченні Академії у 1920-х роках.

За останні два десятиліття сотні імен українських діячів, що тривалий час перебували у забутті та забороні, або їх життя та діяльність були укладені в «прокрустове ложе» офіційних біографій радянського часу, повернулися до дослідницького поля. Не останню роль в цьому процесі відіграла традиція, закладена ще при заснуванні Академії та старанно підтримувана дослідниками у діаспорі, що значну увагу приділяли збереженню персоніфікованого виміру академічної історії. Подальший розвиток здобули студії репресивної політики радянської влади [408, 426]. Основну увагу було

зосереджено на вивченні життя та діяльності персоналій, що доклалися до заснування та становлення Української Академії наук [496]. Нині значній частині академіків та членів-кореспондентів Академії періоду 1920-х років присвячено монографічні та дисертаційні дослідження, проте науковий інтерес до них не зникає і щороку з'являються нові розвідки [334, 342, 349, 356, 362, 365, 384, 391, 411, 412, 427, 428, 435, 450, 452, 460, 461, 465, 475, 481, 482,]. Біографії значної кількості співробітників, що не мали найвищих академічних звань, вже також присвячено окремі студії [345, 351, 353, 358, 364, 370, 373, 374, 377, 379, 380, 383, 397, 404, 417, 423, 424, 430, 437, 444, 447, 453, 454, 473, 484, 485]. Щоправда, більшість статей та монографій висвітлюють життя та діяльність переважно найбільш відомих співробітників Академії, «зірок першої величини» [430]. Натомість співробітників, чиї біографії понині не висвітлені у окремих розвідках, більш того – існують сумніви щодо основних дат їх життя та різночитання у прізвищах, наразі все ж значно більше, що, власне, і зумовлює необхідність звернення дисертанткою до нетипових для дослідження наукової спільноти просопографічних методів.

Значно зріс за останні 20 років і обсяг даних щодо установ Академії, що входили до її складу у період 1920-х років або перебували у її віданні [350, 354, 355, 359, 389, 406, 429, 432, 500, 570] . Ці студії безпосередньо пов'язані з питанням місця та ролі Академії у становленні українського наукового простору періоду 1920-х років. Дослідження історії окремих установ Академії, що входили до її складу (так само, як і біографістика) практикувалося і у радянський період української історії, переважно у 1960-х – 1980-х роках. Проте до 1990-х років серед розвідок превалювали тексти, написані з нагоди ювілеїв установ, а отже – присвячені діючим на момент публікації установам. Серед 68 установ, що працювали у складі Академії у 1928 році діючими або відновленими у складі Академії на початок 1990-х років було лише 17. Практично повністю в радянський період ігнорувався такий важливий в контексті питання ролі та місця Академії в розвитку науки

України аспект, як взаємозв'язок з Академією установ, що працювали при ній, або під її керівництвом. Від 1990-х років дослідники розпочали процес вивчення історії установ Академії, ліквідованих у вирі «реформаторського» нищення 1930-х років. Загалом питання цілісного уявлення про структуру Академії періоду 1920-х років нині перебуває ще у стані опрацювання, і по сьогодні викликаючи дискусії у наукових колах [413].

За період останніх 20 років було також здійснено ряд спроб «вписати» історію Академії у більш широкий контекст – чи то розвитку науки в Україні у період 1920–1930-х років [488], чи то розглянути академічну історію у загальноісторичному, суспільно-політичному контексті [402].

В 1990-х з'являються і дослідження, що характеризують різні аспекти соціального феномену інтелігенції, її місця і ролі в суспільстві. В українській історіографії 1990-х рр. проблеми інтелігенції, у тому числі наукової, найбільш повно і різнобічно висвітлюються в працях Володимира Даниленка, Георгія Касьянова, Олександра Рубльова [378, 405, 471]. Узагальнюючий характер має робота «Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.)» за редакцією Юрія Курносова [439]. Значну увагу у цих дослідженнях приділено аналізу соціального портрету інтелігенції на початку XX століття, репресивній політиці радянської влади. Проте їх автори здебільшого не виокремлювали інтелектуалів з загалу інтелігенції, розглядаючи їх нарівні з військовими, художниками, вчителями.

В 1990-х активізується і наукове дослідження репресивної політики радянської влади. Нині основні принципи та форми радянської репресивно-каральної системи вже є загалом описаними та визначеними. Значним є внесок у їх детальний розгляд Юрія Шаповала, Вадима Золотарьова, Володимира Пристайка, Станіслава Кульчицького, Миколи Фролова та інших.

Дослідження репресій щодо окремих співробітників УАН/ВУАН також тривалий час було важливою складовою згаданих вище біографічних досліджень. Доля репресованих співробітників та причини, з яких та чи інша людина ставала об'єктом репресій оцінюються в літературі по різному.

Долю окремих співробітників вирішували на найвищому рівні, доля інших залежала від збігу обставин. Так, Микола Фролов відзначає, що долю колишніх очільників УНР вирішував особисто Йосиф Сталін, який «...був добре обізнаний із діяльністю та особливостями позицій політичних та військових опонентів більшовиків в Україні в роки революції і громадянської війни: С. В. Петлюри, М. С. Грушевського, ... С. О. Єфремова... та багатьох інших. Сталін щодо кожного з них мав свою особисту сформовану позицію. Тому пізніше, у 1920-х – 1930-х роках генсек по різному вирішив долю цих діячів» [494, с. 106]. Таких, які були політичними опонентами Сталіна наприкінці 1910-х років у складі УАН/ВУАН у роках 1920-х було досить багато.

Попри викладе вище дисертантка мусить констатувати, що наразі немає спроб узагальнення даних, наведених у численних новітніх біографічних дослідженнях та студіях, присвячених діяльності окремих установ Академії, до рівня статистичних показників. Здійснення такого узагальнення потребує кропіткої обробки даних численних історичних та біографічних досліджень, архівних матеріалів (як вже залучених до наукового обігу так і нововиявлених). В результаті, вирішення основних для пропонованої роботи питань потребує попереднього опрацювання великого масиву первинного матеріалу, джерел, що дозволять досягти необхідного рівня узагальнень. Саме статистичний рівень узагальнення дозволяє проаналізувати дані про особовий склад Академії з точки зору традиційних для наукознавства аспектів та вписати результати аналізу з більш широку картину історії української інтелігенції та історії світової науки.

Одним аспектів, якій є традиційним для наукознавчого аналізу, проте нині абсолютно не дослідженим на матеріалах УАН/ВУАН, є питання *вікової динаміки* наукових кадрів. Вплив віку наукових працівників на їх професійну діяльність вже давно став предметом досліджень та наукових дискусій. Широко відомі дослідження в цій галузі американського психолога Гарві Лемана [511, 512], який розробив методику аналізу продуктивності

діяльності вчених в залежності від віку на основі біографічних даних. Згідно висновків Г. Лемана максимум продуктивності вченого припадає на вік 30–39 років. На думку Томаса Куна, уявлення про роль молоді, як основного рушія у фундаментальних наукових дослідженнях вже у 1970-х роках було настільки розповсюдженим, що вже тоді відіграло роль своєрідного кліше, адже: «майже завжди люди, що досягли фундаментальних результатів в розробці нової парадигми, були або дуже молодими, або новачками в тій галузі, парадигму якої вони змінили» [509, с. 90].

Результати досліджень, проведених у 1970–1980-х роках в межах міжнародного проекту ЮНЕСКО поставили під сумнів існування лише одного піку – «золотої доби» в діяльності вченого [327]. В шести європейських країнах було досліджено групи вчених, більшість з яких представляли академічну науку. Результати цього проекту підтвердили наявність піків у діяльності вчених, які припали відповідно на 45–49 та 55 років для вчених з академічних підрозділів природничого профілю [516, с. 354]. Г. Добров, у своїй монографії «Наука про науку» також наводить результати подібного аналізу, здійсненого німецькими вченими [381, с. 123–124]. Здійснений ними аналіз публікацій, але не наукової спільноти загалом, а на основі бібліографії 158 видатних європейських природознавців, також засвідчив пік активності у віці 40–59 років.

У дослідженні взаємозв'язку віку та видатних наукових досягнень найбільш розповсюдженим методом є статистичний аналіз масиву праць, відзначених Нобелівською премією [517]. Всі дослідження, здійснені за відповідною методикою, за твердженням Геннадія Несветайлова, дали якісно однакові результати: вірогідність видатного досягнення вища в середині життя вченого і цей вік залежить від специфіки галузі науки. На основі цього дослідник доходить висновку, що «статистичний розподіл лауреатів по віку можна розглядати як ідеалізовану модель нормального характеру для кадрової політики закладів, працюючих на передньому фронті світової науки.

Більш ніж половина вчених має бути молодше 40 років – ось рекомендація для колективів, зайнятих фундаментальними дослідженнями» [446, с. 117].

Щоправда, серед дослідників вікової динаміки досить багато і тих, хто має обґрунтовані сумніви у можливості простої відповіді на складне питання причин коливань вікових показників наукових колективів та не менш простих рекомендацій щодо оптимального їх віку. Сучасні дослідники загалом ставлять під сумнів наявність якоїсь «золотої доби» в житті вченого, коли його діяльність є найбільш результативною, пов'язуючи отримання подібних результатів попередниками з цілим рядом аспектів, зокрема з не врахуванням психологічних факторів функціонування суспільства загалом та наукової спільноти зокрема [506].

Вікова динаміка наукового колективу має багато спільного з індивідуальним віком вчених. Як і окрема особистість, кожен колектив проходить різні стадії розвитку в часі. Однак, в наукознавчих дисциплінах прийнято вважати, що на відміну від окремої особи, вікова динаміка наукових колективів є керованою. Зокрема, і середній вік колективу. Щоправда, так само традиційно у літературі зазначається і старіння наукових кадрів, що починаючи з другої половини ХХ століття вважається однією з найгостріших проблем вітчизняної науки [352, 357, 382].

Викладеним вище пояснюється особлива увага до динаміки вікової структури наукових співробітників загалом та кадрів найвищої кваліфікації – академіків та членів-кореспондентів зокрема.

Основоположник вітчизняного наукознавства Г. Добров вважав правомірним порівняння статистичних даних вікової структури тих чи інших співтовариств вчених з наведеними вище статистичними даними щодо вікового розподілу творчої активності. Зауважував Г. Добров і загальносвітову тенденцію до зростання віку провідних наукових кадрів, підтверджуючи цю тезу наступними даними: у Франції в 1806 році середній вік академіків становив 52 роки, а в 1951 він досяг вже 72,2 років [381, с. 124]. Якщо пристати на висловлену Г. Добровим думку про збільшення з

часом середнього віку співробітників найвищої кваліфікації в академічній науці, то слід припустити, що протягом цього періоду відбувалося поступове його зростання. А отже, показники середнього віку французьких академіків періоду 1920-х років мають бути більшими від показників 1806-го року, проте не досягати рівня середини ХХ століття. Нині середній вік академіків НАН України є близьким до віку французьких академіків середини ХХ століття. Дослідження вікової динаміки наукових кадрів Академії загалом та тієї її частини, що мали найвищу кваліфікацію зокрема в комплексі з проведенням компаративних досліджень з даними відповідної динаміки інших європейських академічних установ дозволить, на думку дисертантки, наблизитися до комплексного уявлення про фактори, що узалежнювали вікову динаміку кадрів у ХХ столітті.

Гендерні студії, що в Україні традиційно знаходяться на периферії наукознавчих досліджень натомість вже тривалий час перебувають в епіцентрі уваги європейських дослідників історії та соціології науки. Так, все більшого усталення здобуває думка, що на тлі скорочення чисельності та старіння населення у багатьох розвинених країнах практично є тільки дві можливості мобілізації людського ресурсу на розвиток науки – ширше залучення до наукової діяльності молоді (для реалізації цієї мети традиційно докладаються значні зусилля, а динаміка цього показника старанно відстежується) та сприяння участі і просуванню наукової кар'єри жінок.

Тенденція до збільшення кількості жінок в науці спостерігається від початку ХХ століття. Нині серед випускників вишів як в Україні так і в інших країнах Європи кількість жінок наближується, або й перевищує 50% загальної кількості студентів [490]. Натомість, відповідно до даних Державної служби статистики України, питома вага жінок серед докторів наук не перевищує й чверті [280].

Про роль жінок в науці написано чимало, і тут немає необхідності переказувати результати численних досліджень та дискусій щодо того, у чому полягають особливості підходів до науки чоловіків і жінок.

Обмежимося лише зауваженням, що саме низьке представництво жінок у складі наукових кадрів, на переконання багатьох європейських дослідників, і понині суттєво обмежує науковий потенціал Європи. Зокрема, узагальнюючи результати досліджень різних аналітичних центрів, виконаних наприкінці ХХ ст., Директорат Європейської Комісії дійшов висновку, що досягнення гендерної рівності в науці повинно стати одним із головних напрямків наукової політики Європейського Союзу у ХХІ ст. [515, с. 116].

Попри поширення в Україні гендерних досліджень в останні роки – заснування щорічної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє», проведення серії семінарів за участю німецької дослідниці Гелени Гьотшель на тему «Гендерні студії як засіб нового розуміння природничих наук» в ряді провідних вишів країни, цей напрямок лишається на периферії вітчизняного наукознавства, а біолог за фахом Віра Троян чи не єдиною дослідницею, що систематично переймається цим питанням [490]. Сучасні щорічні звіти АН, що вміщують статистику розвитку наукової установи гендерний показник ігнорують повністю [283]. Аналіз історичної статистики, зокрема періоду 1920-х років, може суттєво прислужитися, якщо не стати відправною точкою, у дослідженні гендерного аспекту розвитку кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки.

Отже, перелік питань, що їх вирішення потребує залучення до аналізу даних щодо кадрового потенціалу Академії у 1920-х роках, досить значний. Водночас, аналіз історичної статистики, зокрема періоду 1920-х років, є надзвичайно важливим фактором у дослідженні цілого ряду аспектів, принципово важливих для формування адекватного уявлення про розвиток академічної науки у ХХ столітті. Проте, для дослідження викладених вище концептуальних питань необхідне опертя на достовірні, верифіковані статистичні дані щодо кадрів Академії.

Нині дані, що накопичені на рівні джерелознавчих та біографічних досліджень, лишаються не узагальненими та не відрефлексованими. Дисертантка вважає, що подібне узагальнення вже на часі.

1.2. Особливості джерельної бази дослідження

Первісний масив джерел, що сформувався в результаті діяльності Академії у період 1918–1928 років, дійшов до нашого часу не у повному обсязі. Внаслідок ряду причин, переважно у 1930-х роках та у подальший час масив зазнав деструктуризації, частина документів була втрачена. Нині джерельну базу з історії Академії 1918–1928 років становить комплекс джерел кількох типів, що збереглися у різному обсязі та мають різну інформаційну насиченість. Комплекс не є цілісним – його опрацювання ускладнює розпорошеність по різних архівних установах.

Для оптимізації процесу опрацювання наявної джерельної бази у ході дослідження було проведено роботу по систематизації актуалізованих джерел та залучення до наукового обігу ряду джерел, що досі, з різних причин, лишалися поза увагою дослідників. Основну увагу у роботі було приділено аналізу письмових джерел, як найбільш інформативних з точки зору вирішення поставлених у роботі завдань.

Опубліковані джерела. Перші видання, що дані з них були використані у якості джерела в даній роботі, були здійснені ще у 1920-х роках. Серед них важливо приділити увагу кільком видам видань.

Першим з них є періодичні видання, що публікували не засекречені розпорядження і рішення владних структур. В першу чергу це «Збірник узаконень та розпоряджень», що публікувався від 1919 року. У 1920–1921 роках він носив назву «Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР», у 1922–1928 роках – «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України». Доповнити уявлення про систему керування науковими установами дозволяє «Бюлетень НКО УСРР» (публікувався з 1919). У 1919 році видання мало назву «Народное просвещение», в 1920 – «Вісник народного комісаріату освіти» та «Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти». В 1921 році назву видання було змінено на «Бюлетень офіціальних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти», а від

1923 і до кінця досліджуваного періоду публікувалося під заголовком «Бюлетень народного комісаріату освіти». Ці видання містять сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, що безпосередньо чи опосередковано регламентували діяльність Академії. Згодом окремі документи з цих видань неодноразово передруковувалися у різного роду збірниках [273, 274]. При опрацюванні цієї групи джерел дисертанткою було враховано їх характер та специфіку, зумовлену особливостями політичного режиму, що існував в Україні у 1920-х роках. Аналіз комплексу вміщених у цих виданнях документів дозволяє твердити, що він не є достатнім для створення певного уявлення про регламентаційні заходи влади щодо організаційної структури Академії та її змін. Зокрема, штатні розписи Академії, які в 1920-х роках затверджувалися безпосередньо Раднаркомом, опубліковані у «Збірнику узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України» лише за 1924–1925 та 1925–1926 рр. [278, 279]. Водночас, з інших джерел відомо, що доповнення, уточнення, перегляд штатних розписів Академії іноді здійснювалися по кілька разів на рік.

Одним з таких джерел є другий вид видань, що вже протягом багатьох десятиків років слугує джерелом даних про історію Академії: вже згадувані «Звіdomлення...» – щорічник, що готувався до друку раз на рік у 1919–1928 рр. [286, 287, 291, 294, 296–299, 302]. Нині дані цього видання широко використовуються у різного роду дослідженнях, а тексти «Звіdomлень...» у дещо скороченому вигляді були включені до опублікованого у 1990-х роках видання документів і матеріалів Академії [268, с. 198–214, 222–238, 253–265, 295–313, 333–346, 356–415; 269, с. 73–105, 163–201, 230–269, 344–401, 494–512].

Підготовка Академією щорічних звітів до публікації наладналася не одразу: «Звіdomлення...» за 1920 рік видане не було (нині текст відомий лише почасти) [121, 293], «Звіdomлення...» за 1921 та 1922 роки опубліковані згодом за межами України (в Берліні та Празі) – за пізнішим твердженням А.Кримського без узгодження з Академією [291, с. 357]. Серед даних, що

містяться у цих звітах, у їх вступній частині приділено увагу змінам як штатного розкладу, так і загальному особового складу установи у звітний період, докладно висвітлено структуру Академії. Декілька «Звідомлень...» містять також і списки співробітників Академії за відповідний період. Нині ці списки є унікальним джерелом для дослідження особового складу установи – вони не лише дуже добре надаються для обрахунків, але й є практично єдиним джерелом де відповідна інформація представлена в комплексі. «Звідомлення...» формувалися на основі звітів установ. Відповідно установи, діяльність яких формально продовжувалася, але на практиці не провадилася, до «Звідомлень...» подекуди не потрапляли, подекуди згадувалися з відповідною припискою, що звіту не подали, роботу не провадили.

На момент заснування Академії її організатори вже дуже добре усвідомлювали необхідність уважного ставлення до обліку кадрів. Зацікавленість цим питанням носила переважно прикладний характер – спонукали до цього і попередній досвід Володимира Вернадського у реформуванні російської академічної науки, і суперечки, що точилися до та під час організації Академії щодо забезпечення її кадрами відповідної кваліфікації для заснування окремих наукових напрямів – заміщення кафедр та комплектації особового складу Комісій, і ряд інших факторів. Не останнім у цьому ряду був і заявлений у статуті намір творення Академії як найвищої наукової установи країни.

Розгорнута радянською владою вже на початку 1920-х років політика боротьби за скорочення штатів та урізання фінансування Академії призвела до приділення більшої уваги у вступних частинах «Звідомлень...» перипетіям змін штатного розкладу, поступово відволікши увагу від змін загальної чисельності. Навіть у розлогодному ювілейному «Звідомленні... З нагоди п'ятирічного існування Академії наук, 1918–1924» [291] у вступній частині огляд динаміки особового складу обмежується перипетіями змін штатного розпису у 1922–1923 роках [268, с. 357]. В другій половині 1920-х

років узагальнені дані щодо особового складу зі «Звідомлень...» зникають зовсім.

Дещо більше про особовий склад установ Академії можна довідатися безпосередньо з їх звітів. Вочевидь, нині збереглася (почасти не у повному обсязі) лише частина, переважно ювілейних, звітів. Кілька з них, здебільшого підготованих до 5 річниці існування установ, були опубліковані у 1920–1930-х і є вже залученими до наукового обігу [295, 301, 304, 305]. Інша частина оприлюднених у той же період звітів донині привертала порівняно мало уваги дослідників [285, 290]. Про неопубліковані звіти установ йтиметься далі – при безпосередньому розгляді архівних матеріалів. Узагальнити наявні у розпорядженні Канцелярії та Неодмінного секретаря дані щодо особового складу та досягнень Академії у період першого десятиріччя її діяльності були покликані ювілейні видання. Серед них планувалося і видання біографічного словника, де мала бути репрезентована інформація про всіх співробітників ВУАН за 10 років [463, ч. 1, с. 78]. Проте ювілейні урочистості були практично повністю нівельовані. На заваді стали масові «чистки» та розпочата кампанія репресій проти співробітників Академії (зокрема, процес «СВУ»), клопоти з виборами нових членів Академії (масове поповнення їх лав відбулося у 1929 році). Ці події практично звели нанівець святкування ювілею. Підготовка запланованих видань у більшості не завершилася публікацією, нині їх тексти відомі лише почасті – про це детальніше йтиметься далі. Наступна реорганізація установ Академії, що відбулася на початку 1930-х, призвела до втрати значної частини зібраних та підготованих до публікації даних.

Ще одним важливим видом опублікованих джерел є підготовані у 1920–1930-х роках узагальнюючі видання, що відбивають загальний стан науки в Україні та СРСР. Спроби збирання інформації про кадровий потенціал науки України були здійснені у період 1920-х років Російською Академією наук (РАН). В межах РАН для збирання інформації про наукові кадри було утворено окрему Комісію «Наука в Росії» (згодом назву змінили

на «Наука та наукові працівники»). Основним завданням Комісії було збирання та систематизація даних про науковців колишньої Російської імперії. Мета цих збиральницьких студій була очевидною – внаслідок буремних років на початку XX століття: I Світової війни, революційних подій початку 1917 року, більшовицького перевороту та наступної війни з більшовицької Росії з Україною відбулися міграційні процеси в небачених доти в Російській імперії масштабах. Лихоліття другої половини 1910-х років призвели до часткового розриву існувавших доти наукових зв'язків та контактів. Тож новоутворена Комісія, що працювала під проводом неодмінного секретаря Російської (згодом – Всесоюдної) академії наук Сергія Ольденбурга, була покликана провести свого роду «ревізію» тих наукових кадрів, що лишилися. Комісія проіснувала до 1934 року. Результатом діяльності Комісії став ряд видань, що містили коротку інформацію про всіх науковців, що їх вдалося розшукати співробітникам комісії. Інформація була презентована у вигляді коротких довідок про науковців, що включали прізвище, ім'я та по батькові вченого, рік народження, фах, місце роботи та адресу. Більшість видань, підготованих комісією, присвячені науковим кадрам Москви та Санкт-Петербургу, але серед них є й спроба зібрати та систематизувати дані щодо наукових кадрів інших міст новоутвореного державного об'єднання – СРСР [595].

Статистичний та інший матеріал цього довідника репрезентує стан зібраної та узагальненої інформації на 1928 рік. На жаль, у період 1920-х років в Україні подібні дослідні заклади відсутні, в результаті чого про склад наукових кадрів окремо по Україні та її регіонах збереглася лише розрізна статистична інформація [596, 597].

У 1930-му році було опубліковано видання, підготоване Держпланом СРСР, основою якого стали результати обстеження наукових установ у 1929 році [474, с. 200]. Видання містить не лише дані щодо чисельності наукових кадрів, але й щодо їх структури за статтю, віком, соціальним походженням, деякі з яких подані в динаміці [596]. Саме цей збірник став основою даних

для проведення дисертанткою порівняльних досліджень розвитку кадрового потенціалу Академії в контексті загальносоюзних тенденцій, про які йтиметься далі. В 1930-х публікація статистичних відомостей фактично припинилася, як і аналіз того, що вже було зібрано та опубліковано в 1920-х [445, с. 28–34].

Проте, виданнями 1920–1930-х років комплекс опублікованих джерел, що були використані дисертанткою в процесі написання роботи, не вичерпується.

Важливим елементом уточнення біографічних даних, встановлення родинних взаємозв'язків, отримання уявлення про географію залучених до співпраці з Академією регіонів стали епістолярні джерела, щоденники, автобіографії та мемуаристика [307–322].

В дослідженні було також використано цілий комплекс *архівних матеріалів*. Перша частина комплексу джерел з історії Академії 1920-х років – діловодна документація, що сформувалася в результаті діяльності Академії, ніколи не була засекречена. Проте до 1991 року активні джерелознавчі дослідження цих документів у підрадянській Україні не проводилися, до наукового обігу вони не залучалися. У виданнях, присвячених історії Академії чи окремих її установ, опублікованих у 1930–1980-х роках в Україні, марно шукати посилання на архівні джерела. Натомість закордонні дослідники, як вже згадувані Н. Полонська-Василенко, Д. Соловей та інші, що скрупульозно зазначали джерела даних, наведених у їх дослідженнях, не мали доступу до матеріалів архівів УРСР, адже до початку 1990-х і видання документів та матеріалів найвищої наукової установи республіки практично не здійснювалося. Як об'єкт дисертаційних досліджень історія Академії 1920-х років та біографії її співробітників періоду першого десятиріччя діяльності теж особливою популярністю не користувалися.

Лише у 1990-х історія Академії стала об'єктом прискіпливої уваги джерелознавців. Вже на початку 1990-х було розпочато проект з публікації документів і матеріалів Академії, що нині нараховує вже з десяток томів. У

1993 році вийшла друком перша книга збірника, з документами і матеріалами Академії за період 1918–1923 років [268]. Її обсяг становить 576 сторінок, та лише на 250-ти з них (якщо не рахувати такої важливої складової цього видання, як додатки) висвітлено історію Академії у перші роки діяльності. На понад 150-ти сторінках, що їм передують, висвітлено історію її заснування (листування, протоколи засідань організаційної комісії тощо). Натомість обсяг другого тому, що висвітлює історію діяльності Академії періоду 1924–1928 рр., вже становив понад 760 сторінок [269].

Протягом 1990–2000 років джерелознавчі студії з історії Академії інтенсифікувалися і поступово диференціювалися, розпочалася публікація та дослідження архівної спадщини як окремих установ Академії [395, 396, 456, 457, 476, 480, 502–504], так і її співробітників [316, 356, 361, 364, 372, 379, 384, 397, 423, 481, 493, 489, 594].

Активні джерелознавчі дослідження архівної спадщини співробітників Академії 1920-х років, які відбувалися переважно в межах біографічних студій, детальніше вже було проаналізовано в попередньому параграфі. Натомість студій з дослідження історії окремих установ у складі Академії періоду 1920-х років, які також проаналізовано в попередньому параграфі, порівняно менше. Сучасна українська практика дослідження історії окремих установ у складі Академії та публікації їх документів і матеріалів засвоїла радянську традицію приділяти основну увагу нині діючим науковим установам. Ці установи, у переважній своїй більшості, постали унаслідок реформування у 1930-х роках ряду установ-попередниць у складі Академії або були утворені наново пізніше. А отже, значна частина нині діючих установ, принаймні формально, виникла в більш пізній період, відповідно і видання їх документів і матеріалів період 1920 років не охоплюють або вміщують поодинокі матеріали цього періоду. Лише у 2000 роках з'явилося перше видання документів і матеріалів однієї з ліквідованих академічних установ 1920-х років [276]. Отже, більшість посилань в пропонованому дослідженні, вимушено відсилають безпосередньо до архівних джерел.

Виняток становлять посилання лише на ту частку документів, що вже були оприлюднені у вищезгаданих виданнях.

Процес виявлення документів 1920-х років триває, зокрема в межах подальшої роботи над підготовкою збірників документів і матеріалів з історії Академії. Його результатами стала публікація не лише окремих документів ліквідованих установ Академії, але й підготовка цілого ряду путівників по фондах, що містять матеріали Академії 1920-х років. Досвід студій над виявленням джерел, що відклалися у складі архівних підрозділів нині діючих академічних установ, було у 2008 році узагальнено у виданні «Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник» [578]. Й хоча основну увагу і у цьому виданні зосереджено на документах нині діючих установ, проте документи установ періоду 1920-х років, що відклалися у складі архівів установ- правонаступниць, у путівнику також представлені.

Більше уваги архівній спадщині установ 1920-х років приділено у вступній статті у виданні науково-довідкового апарату збірників документів і матеріалів Академії за 1918–1933 роки [418]. Активні джерелознавчі дослідження, проваджені у межах підготовки до публікації документів і матеріалів Академії, дозволили авторам стверджувати, що комплекс збережених документів 1920-х років не лише «не є сталим комплексом архівних матеріалів, що відклалися сукупно в одному архівному фонді» та дійти висновку щодо цілеспрямованого його руйнування та розпорошення «по різних сховищах» [418, с. 12]. Звертаючись до питання про причини такого стану речей автори передмови до видання документів і матеріалів Академії пишуть: «Для формування джерельної бази НАН України реорганізація її структури (на початку 1930-х років – С.Н.) мала фатальне значення. З її проведенням було деструктуризовано сформовану установами джерельну базу досліджень та утвореного комплексу ділових документів установ» [418, с. 12]. В результаті ряду реформувань академічних установ цього періоду документи, утворені в процесі діяльності Академії наук, не відклалися цілісним фондом, а були розпорошені по ряду установ-

правонаступниць, а частина їх передана до НБУВ.

Попри інтенсивність джерелознавчих зусиль сучасних дослідників та об'єктивні обмеження наявної джерельної бази, пов'язані зі станом її збереженості, наявний обсяг залучених до наукового обігу матеріалів не дозволяє твердити про актуалізованість всього комплексу джерел, необхідного для здійснення даного дослідження. Частка джерел з історії розвитку кадрового потенціалу Академії досліджуваного періоду, що вже є залученими до наукового обігу, є порівняно незначною. Попри, як вже зазначалося, значний доробок у галузі біографістики, архівна спадщина далеко не всіх співробітників Академії періоду 1920-х років стала об'єктом пильної уваги дослідників. Це ж стосується і такого специфічного різновиду джерел про життя та діяльність співробітників Академії 1920-х років, як архівно-слідчі справи (АСС). Значною мірою це пов'язано з особливостями функціонування радянської репресивно-каральної системи, адже одним з основних джерел для дослідження біографій вітчизняних науковців в багатьох випадках є саме ці справи, що лише частково передані до Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІА НБУВ) з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), а загальний їх комплекс лишається не лише мало дослідженим, але й таким, що його обсяг наразі нікому з дослідників не є відомим.

Серед основних масивів архівних документів, що висвітлюють історію становлення академічної науки з огляду на поставлені у роботі завдання, виділимо джерела, які висвітлюють загальну історію Академії, діяльність окремих її установ і підрозділів та джерела і архівні фонди, що репрезентують спадщину окремих співробітників Академії: особові фонди у складі різних архівних установ та справи на окремих співробітників (зокрема і АСС).

Джерела, що висвітлюють загальну історію Академії та діяльність її

окремих установ найбільш широко представлені у комплексі документів, які зберігаються у фондах Інституту рукопису (ІР НБУВ), ІА НБУВ та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО).

Діловодна документація найбільш повно відклалася в ІР НБУВ в складі архівного фонду Х – «Всеукраїнська Академія Наук», що раніше мав назву «Архів АН УРСР» і до якого входить близько 38 тис. справ понад 50 установ академічних та тих, що працювали при Академії у період 1918–1930-тих рр.

Документи керівних органів Академії до Х фонду ІР НБУВ потрапили в неповному обсязі, основна їх частина в ІР НБУВ перебуває в складі фонду документів особового архіву Неодмінного секретаря А. Кримського, який було передано до ВБУ в 1937 році. Проте це не означає, що Х фонд не містить загальноакадемічної діловодної документації зовсім. Так, частина листування А. Кримського у академічних справах потрапила до Х фонду, а не до фонду Неодмінного секретаря. Фонд містить також і деякі інші документи, що репрезентують загальну академічну канцелярію.

За формою і змістом документи фонду Х дуже різноманітні, що зумовлено специфікою діяльності наукових установ УАН/ВУАН. Водночас у кожному зі структурних підрозділів є спільні, типові документи. Передусім протоколи засідань установ, плани і звіти про роботу. Протоколи засідань установ – один із найінформативніших видів документів, що дозволяють встановити початок діяльності установи, її реорганізації та отримати відомості щодо складу її співробітників.

Поряд з протоколами у складі Х фонду ІР НБУВ наявні звіти та плани як окремих співробітників, так і відділів та установ Академії, як за окремі роки, так і за більші періоди часу. Наявні у складі фонду звіти окремих установ, імовірно, у переважній своїй більшості, були підготовані до друку як огляди діяльності установ Академії за перше десятиріччя діяльності. До такого висновку авторку спонукало як датування відповідно до змісту звітів,

так і їх масовість – таких звітів різних установ, датованих кінцем 1920-х років [124, 136, 139, 140, 143, 158, 161, 174, 175, 193]. В багатьох випадках подібні звіти містять опис змін персонального складу установи у звітний період, іноді з поіменним зазначенням співробітників. Серед цих звітів було виявлено також і неопубліковане у 1930-х роках «Звідомлення...», підготоване до десятиріччя Академії, що наводить нову кількісну інформацію щодо динаміки кадрів Академії [138]. На жаль, сподівання розшукати в архівах принаймні робочі матеріали ще одного видання, що планувалося до ювілею Академії [463, ч. 1, с. 76] – біографічного словника всіх академіків та наукових співробітників ВУАН за 10 років – не виправдалися.

Загалом документи у фонді розподілені за циклами – цей принцип організації академічних установ було започатковано на початку 1930-х років. Серед документів Економічного циклу наявні і документи установ, що діяли до 1928 р. Зокрема, досить інформативну й повну групу становлять документи правничих установ Академії: Комісій для вивчення звичаєвого, історії західньо-руського та українського права, деякі документи Семінару з виучування цивільного права, Правничого товариства, Термінологічної комісії. Слід зауважити, що протоколи саме правничих установ збереглися найбільш повно і є цінним джерелом для дослідження принципів функціонування як самих установ, так і ієрархічної (посадової) структури їх особового складу.

Досить значною є частка документів установ Історичного циклу. Він об'єднував історичні установи Історично-філологічного відділу ВУАН, тому до нього увійшли документи відділу (серед інших і відомості про структуру та особовий склад співробітників установ історичного профілю за 1921–1928 рр.) [125, 135, 140]. Ряд документів установ Історично-філологічного відділу було виявлено і в інших частинах архіву та ряді особових фондів ІР НБУВ.

Серед документів Х фонду було виявлено також ряд звітів та відчитів різноманітних, переважно регіональних, установ, що працювали при

Академії [161, 176, 177]. Ці документи є дуже важливими в контексті дослідження ролі та місця Академії у процесі формування українського наукового простору.

Таким чином, основний масив документів фонду є діловодними документами установ гуманітарних напрямів I відділу, ліквідованих на початку 1930-х років. Значну частину фонду становлять також і документи правничих установ III відділу, тоді як діловодні документи економічних установ того ж відділу за 1920-ті роки практично відсутні. Джерелом даних щодо діяльності II відділу Академії у X фонді ІР НБУВ є переважно вже згадані статті до ювілейного збірника Академії та звіти за той чи інший період. Діловодна документація цього відділу у складі фонду практично не виявлена.

Більшість наявних у фонді протоколів засідань установ Академії датовані переважно початком 1920-х років. Спектр установ Академії 1920-х років представлений у X фонді далеко не в повному обсязі. Матеріали багатьох установ, що працювали у складі Академії у 1918–1928 роках, було розосереджено по інших архівах.

В переважній більшості ці матеріали були відокремлені та згодом відклалися в фонді внаслідок переоблаштування діяльності Академії на систему циклів та, згодом, інститутів. Документи установ циклів, що не мали установ- правонаступниць в системі інститутів, були передані на зберігання до фонду X архіву ІР НБУВ. Частину документів ліквідованих установ було передано установам- правонаступницям. На сьогодні в архівних колекціях фонду цих установ зосереджено частину діловодних паперів та зібраних архівних джерел, які належать до Архівного фонду НАН України за 1918–1928 рр. На практиці вона порівняно менша за обсягом від тієї, що відкладалася у НБУВ, але є не тільки структурною частиною загальноакадемічного фонду, а й включає в себе структурні частини розрізнених фондів установ і містить важливу інформацію з історії академічної науки періоду 1920-х років.

Зокрема до відомчого архіву Інституту історії України НАН України

потрапила частина документів Історичних установ та Науково-дослідної кафедри історії України М. Грушевського. Вони дають досить повне уявлення про структуру і особовий склад кафедри, містять протоколи засідань кафедри за 1924–1930 рр.; плани і звіти про роботу співробітників за цей період; список наукових праць співробітників за 1924–1926 рр.; звіти про роботу кафедри та історичних комісій ВУАН за 1928–1929 рр. На основі цього матеріалу Оксаною Юрковою наприкінці 1990-х років була захищена дисертація та видана монографія, присвячена діяльності науково-дослідної кафедри і Історичних установ М. Грушевського, у яких авторка докладно висвітлює структуру та динаміку персонального складу цих установ [500]. Щоправда, тут слід врахувати ту обставину, що установи історичного профілю у складі Академії існували і до повернення в Україну М. Грушевського, зокрема під проводом М. Василенка, про що зауважує і сама авторка на початку свого дослідження. Водночас у монографії відбито події лише з моменту обрання М. Грушевського академіком ВУАН. Документи, що репрезентують діяльність історичних установ у період до 1924 року, переважно представлені у Х фондї ІР НБУВ.

До відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України потрапили документи, зібрані літературними комісіями ВУАН. Але жодних документів, що дозволили б доповнити нині вже наявну інформацію про особовий склад цих установ, дисертанткою у складі архіву не виявлено.

З аналізу складу архівних документів в установах поза межами НБУВ випливає, що суттєва частина документів Фізично-математичного відділу ВУАН, як зазначалося, на державне зберігання не передавалася. Крім того, протягом 1920–1928 рр. в деяких установах цього відділу не було, крім академіка-керівника, жодного співробітника, в інших працювали один-два співробітники. Дослідні роботи проводилися в різних відомчих та вузівських закладах, власних приміщень більшість установ II відділу не мала. Відповідно, виявлені документи, що свідчать про діяльність відділу,

зберігаються переважно у особових архівах представників відділу у складі все того ж ІР НБУВ. У фонді Х цього архіву знаходяться лише вже згадані окремі оглядові статті керівників установ, які містять узагальнюючі дані щодо історії створення та наукової діяльності установи. Крім того, більшість установ ІІ відділу Академії мала у 1930-х роках установи- правонаступниці, які і успадкували невеликі архіви установ цього профілю періоду 1920-х років. Нині ці фонди у більшості своїй практично є втраченими.

Тож основним джерелом даних про діяльність ІІ відділу лишаються «Звідомлення...» Академії за різні роки, а також окремі статті, підготовані для ювілейного збірника ВУАН, що зберігаються у тому самому Х фонді ІР НБУВ.

У відомчому архіві Президії НАН України зберігається частина діловодної документації Академії за 1918–1934 рр. Переважно це документи керівних органів, зокрема протоколи Спільного зібрання, ряд протоколів засідань відділів Академії, які практично в повному обсязі на сьогоднішній день є опублікованими та залученими до наукового обігу.

Важливі документи з історії академічної науки збереглися в архівних фондах установ вищих органів влади й управління, які здійснювали організацію та керівництво наукою в 1918–1928 рр. Це документи, укладені в Академії та її установах, і надіслані на вимогу керівних органів, та документи розпорядчого характеру, утворені в керівних органах стосовно завдань, пов'язаних з питаннями організації та керівництва академічною наукою.

Найбільш систематично й докладно історію створення і діяльності АН та її установ у 1918–1928 рр. відтворюють документи в архівних фондах ІЦДАВО України: «Народний комісаріат освіти України» (НКО УСРР – ф. 166).

У фонді НКО УСРР у структурному підрозділі – відділі вищих шкіл – відклалися документи про діяльність АН за 1919–1920 рр. 20 серпня 1920 р. для координування загальноосвітньої і виробничо-навчальної роботи в Україні створюється Комітет наукової та професійно-технічної освіти

(Укрголовпрофос) НКО, а в 1921 р. при ньому як структурний підрозділ було організовано Науковий комітет, якому підпорядковано Академію. З кінця 1924 р. комітет реорганізовано в Головне науково-методичне управління науковими установами НКО УСРР, від 1925 р. – Головне управління науковими установами НКО УСРР (Укрголовнауку), у віданні якої перебувала Академія до 1930 р. За вказаний період у ф. 166 відклалися документи, надіслані Академією до відома, в тому числі і документи про штатні розклади та поіменні списки співробітників установ [116–120]. Найінформативніші тут звідомлення про діяльність академічних канцелярій за 1921–1927 рр. (наукової канцелярії Неодмінного секретаря та канцелярії Управи ВУАН), звіти про діяльність відділів і їх установ за 1921–1928 роки. Значну цінність представляють також матеріали за результатами ревізій Академії наук та її установ у 1921, 1925, 1928 рр. з боку НКО УСРР. Особливу цінність з точки зору даного дослідження набувають акти та резолюції за наслідками ревізії Академії 1921 року.

За структурою матеріали ревізійної комісії на початку кожного акту містять дані про особовий склад установи, у більшості випадків зазначений поіменно з вказівкою на посаду та штатність або позаштатність співробітника. Ревізія 1921 року відбувалася на початку року, відповідно її матеріали відбивають переважно стан установ протягом минулого, 1920-го року. «Звідомлення...» за 1920 рік опубліковано не було, а всі спроби розшукати його повний текст не увінчалися на сьогодні успіхом. Залученими до наукового обігу є лише вступна частина, відомості про склад академіків, діяльність Спільного зібрання, та звіт I відділу, укладені А. Кримським, та віднайдені у Інституті рукопису [121]. Ця частина «Звідомлення...» була залучена до наукового обігу вже на початку 1990-х років: спочатку опублікована у «Віснику АН України» [293], а вже за рік – у першому томі видання документів і матеріалів Академії [268, с. 253–265]. Зазначені матеріали і по сьогодні лишаються без доповнень. Відсутність такого джерела як «Звідомлення...» суттєво позначилася і на залучених до наукового

обігу даних щодо особового складу Академії у 1920-му році. Так, список, вміщений у виданні документів і матеріалів Академії за 1918–1923 рр., позначає як співробітників установи у 1920 році трохи більше ста осіб, в той час, як кількість співробітників у 1919 та 1921 році, зазначених у цьому списку, перевищує в кожному випадку принаймні дві сотні прізвищ¹. Матеріали обстеження, проаналізовані з точки зору відбиття в них динаміки особового складу Академії, дають відповідь на питання щодо стану Академії у 1920-му році, дозволяють зробити більш детальним опис динаміки її розвитку.

Історія створення нових наукових установ у 1921–1928 роках (Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), Інституту української наукової мови (ІУНМ) та ін.), відбита у документах фонду 166 ЦДАВО, значною мірою доповнює інформацію про принципи заснування установ Академії та структурні зміни, що їх зазнавала ВУАН після 1921 року. Це звернення, клопотання, обґрунтування та висновки щодо них НКО УСРР, Головпрофосу, Наукового комітету, Укрголовнауки, витяги з протоколів засідань колегій цих установ, статuti новоутворених установ, положення, видаткові кошториси, пояснювальні записки.

Таким чином, відсутню у фондах НБУВ інформацію можна поповнити за рахунок документальних джерел, що відклалися в архівних фондах вищих органів влади та управління.

Важливою складовою джерельної бази, що уможливлує вивчення історії УАН/ВУАН є комплекс фондів особового походження співробітників Академії, значна частина якого перебуває у фондах НБУВ. Цей комплекс є досить великим, адже, як справедливо зазначають автори путівника по

¹ Підрахунки здійснено авторкою на основі «Списку співробітників Академії наук України» з видання: Історія Академії наук України. 1918-1923. Документи і матеріали/Редкол. П.С. Сохань (від. ред.) та ін. Упоряд.: В.Г Шмельов (старший упорядник) та ін. – К., Наукова думка, 1993. – с. 513-544.

особових архівних фондах Інституту рукопису, у перше десятиліття свого існування Академія у таких масштабах залучала до співпраці учених та діячів культури, що зосередила матеріали «практично всього наукового потенціалу України» того часу [451, с. 4]. Ми маємо унікальну ситуацію, коли практично всі наукові сили країни протягом одного десятиліття були зосереджені в межах однієї наукової установи, будучи так чи інакше причетними до її праці. Комплекс тих з особових фондів, що зберігаються у НБУВ, є тим більш цінним, що саме тут зберігається значна частина особових фондів вчених, що очолювали або керували окремими установами Академії.

Особові фонди співробітників Академії, що перебувають на збереженні у НБУВ, розподілені між двома установами: ІР НБУВ та ІА НБУВ.

Збирання рукописної колекції НБУВ, що нині зберігається у ІР НБУВ, розпочалося з моменту постанови Академії та бібліотеки при ній у 1918 році. Рукописний фонд бібліотеки поповнювався різними шляхами. У перші роки своєї діяльності ВУАН організовувала придбання та передачу до НБУВ різних колекційних матеріалів, бібліотек та архівів. Значну кількість особових фондів було отримано за заповітами діячів науки та культури, надбання частини документів стало результатом збиральницької діяльності співробітників бібліотеки. Після руйнування первинної структури ВУАН у 1930-х роках фонди всіх зліквідованих установ, відповідно до окремої постанови Президії Академії, надійшли до НБУ. Масова передача документів відбулася наприкінці 1935 року, коли протягом одного місяця до відділу рукописів ВБУ установами Академії було передано 75 погонних метрів (понад 600 в'язок) розрізнених матеріалів [418, с. 12]. Саме ці надходження становлять основу «академічних» фондів ІР НБУВ, де, серед іншого, нині зберігається 264 описаних особових архівних фондів діячів різних періодів. Серед них було виокремлено особові фонди академіків, членів-кореспондентів та співробітників Академії періоду 1920-х років, матеріали яких були використані при здійсненні цього дослідження [194–

255]. Принципи відбору були наступні: хронологічна відповідність (наявні у фондах ІР особові фонди репрезентують значно ширший ніж аналізований період), наявність особистих документів або відомостей біографічного характеру і нарешті – рівень залучення до наукового обігу. Так, при дослідженні було розглянуто, проте не включно до переліку джерел фонди М. Грушевського, А. Кримського, С. Єфремова які вже неодноразово були проаналізовані дослідниками та досить повно (принаймні щодо біографічних відомостей) залучені до наукового обігу.

Всі залучені до аналізу фонди (тією чи іншою мірою) містять біографічну інформацію про фондоутворювача, хоч обсяг цієї інформації у фондах значно різниться. Частина біографічних матеріалів з цих фондів вже залучено до наукового обігу в процесі підготовки досліджень, присвячених життю та діяльності співробітників Академії. У цих фондах відклалися не лише особові документи, але й репрезентовано діловодну документацію різних установ Академії. Так, у складі особового фонду Миколи Василенка (ф. 40) представлено ряд унікальних документів, що значно доповнюють картину розвитку Академії, в першу чергу стосовно 1919–1923 років.

У процесі підготовки дослідження наявну інформацію з вищезазначених фондів (як вже залучену до наукового обігу, так і таку, що досі лишалися без уваги дослідників) було доповнено рядом матеріалів з І фонду ІР НБУВ. Переважно це дані з фондів науковців, які спеціалізувалися у різних галузях природничих та математичних наук, чії життєписи рідше привертають увагу біографів.

Проте далеко не всі особові фонди співробітників Академії 1920-х років зберігаються в архіві ІР НБУВ. Значна частина матеріалів відклалася в Інституті Архівознавства. Формування фондів ІА НБУВ розпочалося після 6 березня 1968 року, коли було ухвалено постанову бюро Президії АН УРСР про створення Центрального наукового архіву як підрозділу НБУВ. Цей архів, серед іншого, мав також комплектувати та опрацьовувати особові фонди академіків та членів-кореспондентів АН УРСР [361, с. 5–16]. Відтоді

принцип ігнорування, в т.ч. вже наявних даних про співробітників Академії, які не мали звань академіка чи члена-кореспондента, що, як вже зазначалося, був характерним для видань радянського періоду, було розповсюджено і на архівну справу. Згодом установа зазнала декількох перейменувань, проте продовжувала зосереджувати у своїх фондах документи лише тих співробітників Академії, що мали звання академіків чи членів-кореспондентів. Принцип добору та залечення джерел з цього архіву був ідентичним принципам, застосованим до особових фондів ІР [256–264].

У 1991 році до ІА НБУВ з архіву СБУ було передано частину документів репресованих учених України. Вони відклалися у фонді «Колекція документів учених України, репресованих у 30–50-х роках ХХ століття» [361, с. 12]. До цієї колекції увійшли вже документи не лише академіків та членів-кореспондентів, але й матеріали цілого ряду співробітників Академії, що не мали цих звань. Нині ІА НБУВ характеризує свої фонди як такі, що містять «особові архівні фонди академіків, членів-кореспондентів НАН України та видатних учених України» [591]. Таким чином було дещо підважено традицію витіснення з обігу даних про співробітників Академії, що не мали звань академіка чи члена-кореспондента. Проте внаслідок практикування цього принципу у період 1950-х – 1980-х років було втрачено чи, принаймні, розпорошено по різних архівах цілий пласт особових документів співробітників Академії періоду 1920-х років.

Певним чином саме внаслідок превалювання вищезазначеного підходу до формування особових фондів співробітників Академії у 1990-х роках до ІА НБУВ із фондів ГДА СБУ потрапила лише порівняно незначна частина оригіналів та копій документів співробітників Академії. Переважно це були документи співробітників, чиї імена вже були добре знаними саме як діячів академічних установ періоду 1920-х років.

Основна частина документів співробітників Академії 1920-х років, що зазнали репресій у наступні десятиріччя, у 1990-х роках була передана з

фондів Галузевого архіву Служби безпеки України до архівосховищ ЦДАГО. Так, на зберігання до архіву потрапили понад 34 тисячі кримінальних справ репресованих у 1920–1950-х роках громадян. Згідно офіційного опису фонду, це справи по Києву та Київській області. Проте аналіз матеріалів фонду засвідчує, що серед справ наявні не лише ті, що були оформлені у Києві та Київській області. Так, у фонді було виявлено ряд матеріалів щодо репресій в Криму на початку 1920-х років.

Загалом у матеріалах цього фонду вдалося виявити кілька десятків справ, що тією чи іншою мірою містять інформацію щодо більш як 200 співробітників УАН/ВУАН [1–115]. В більшості карних справ одним з обов'язкових її елементів була анкета, що містила особову інформацію про затриманого: рік (рідше – дату) та місце народження, соціальне походження, освіту, громадянство, етнічну приналежність, приналежність до політичних партій, а в анкетах початку 1920-х років ще й пункти, що містили інформацію про місце перебування та діяльність затриманого за часів Гетьманату, окупації Києва денікінцями та більшовиками. В багатьох справах у протоколах допиту також є короткі життєписи. Ця інформація, в більшості своїй ще не залучена до наукового обігу, дозволила вперше залучити та подекуди значно доповнити біографічну інформацію щодо більш як 200 осіб.

Отже, аналіз документів з особових фондів засвідчує, що наявна в них біографічна інформація про співробітників УАН/ВУАН 1920-х років ще не в повному обсязі залучена до наукового обігу. Крім цього, в багатьох архівних фондах учених, які працювали в АН у 1918–1928 рр., відклалися документи керованих ними академічних установ. Це протоколи засідань співробітників установ, звіти про роботу, плани, інструкції, відповідні записки, витяги з рішень Спільного зібрання і Президії АН та ін., що містять значну кількість інформації щодо організаційної структури Академії та структури її кадрів. Наявність особових фондів дещо спрощує процес уточнення біографічних даних. Проте розпорошеність особових документів по фондах навіть у межах

НБУВ робить це видиме «спрощення» не таким вже й очевидним. Так, особові документи В. Вернадського є і в ІР НБУВ і в ІА НБУВ, де зберігається його особовий фонд, вже не кажучи про наявність частини документів у інших архівах.

Загалом на сьогодні доводиться констатувати, що в результаті розпорошеності джерельної бази по фондах різних архівних установ, документи, пов'язані з діяльністю окремих академічних установ та окремих співробітників УАН/ВУАН, не виявлені у повному обсязі. Частина з них повністю втрачена в період реструктуризації Академії. Та ж частина, що збереглася, розпорошена по різноманітних архівах, що не завжди пов'язані з системою академічних установ. Так, у путівнику «Видатні вчені національної Академії наук України» наведено понад 100 прізвищ академіків та членів-кореспондентів, чиї фонди або окремі їх документи було виявлено упорядниками видання поза межами системи академічних архівів. Зокрема дисертанткою було виявлено частину документів (переважно листування) Бібліографічного товариства, що працювало при Академії, та особовий листок з обліку академічних кадрів на ім'я Ярослава Стешенка у фондах київського меморіального музею Михайла Старицького [437]. В дисертаційному дослідженні також було використано матеріали Центрального історичного архіву м. Москви, де зберігаються фонди Московського імператорського університету, зокрема особові справи його студентів до 1917 року та архіву Російської Академії наук [265, 266].

Для встановлення крайніх дат життя багатьох співробітників УАН/ВУАН було використано такий нетрадиційний для дослідження ХХ століття вид джерел, як епітафії. Дослідження у сфері київської некрополістики загалом та епітафій зокрема має досить давню історію. Період ХХ століття у київських некрополях найбільш активно досліджувався у останній його третині. Результати цих досліджень викладені в ряді робіт Людмили Проценко та Юрія Костенко, зокрема у виданнях «Історія Київського некрополя» та «Лук'янівське цивільне кладовище» [600, 601].

Відомості, наведені у цих виданнях, у ряді випадків дозволили доповнити біографічні дані, а подекуди і простежити родинні зв'язки співробітників Академії 1920-х років.

Проте автори досліджень київських некрополів цілком логічно зосередили свою основну увагу на похованнях найбільш відомих киян. В цих книгах загадано багатьох науковців, в тому числі і співробітників Академії, але до описів потрапили переважно ті особи, дані про крайні дати життя та родину яких відомі і з інших джерел. Нас же більше цікавили поховання тих співробітників Академії, відомостей про яких у письмових джерелах обмаль або й немає зовсім.

Загалом на Лук'янівському цвинтарі було виявлено та досліджено поховання більш як 80-ти осіб, що співпрацювали з Академією в 1920-х роках. Ланові дослідження київського некрополя, зокрема Лук'янівського цвинтаря, дозволили суттєво доповнити дані про крайні дати життя та родини ряду співробітників УАН/ВУАН, чиї біографії досі лишалися поза увагою дослідників.

У процесі дослідів було використано ще ряд матеріалів з некрополістики, зокрема щодо цвинтарних комплексів поза межами Києва та України. Серед них і комплексу поховань на «Сербському» кладовищі Сан-Франциско [324], де було поховано ентомолога Бориса Боженка. Завдяки наявності в фондах Музею-архіву російської культури у Сан-Франциско фотографії могили вченого було встановлено та залучено до наукового обігу дані про крайні дати його життя та місце поховання. Досі відомості про життя та долю вченого обмежувалися окремими згадками про нього як про співробітника Академії у 1919 та 1941 роках [268, с. 516; 271, с. 214] та поодинокими згадками про його працю в інших установах, зокрема у складі Полтавського сільськогосподарського бюро. Ці згадки, вочевидь, базувалися на якихось більш давніх звітах, підготованих російською мовою, бо у більшості випадків вченого іменують Б. А. Боженком [346, с. 203].

Викладений вище огляд, на переконання дисертантки, дозволяє

зробити висновки щодо достовірності та репрезентативності джерельної бази дослідження. Достовірність діловодної документації Академії та звітів, що є одним з основних елементів джерельної основи пропонованого дослідження, практично не викликає сумнівів, адже укладалася безпосередньо керівниками відповідних установ у процесі їх діяльності. Отже, можливість укладачів діловодної документації безпосередньо спостерігати події, а також компетентність їх викладу є беззаперечними. Щодо повноти відбиття історії Академії у звітах установ Академії та у статтях, що готувалися до ювілейного збірника, слід також констатувати високу достовірність висвітлення питання.

На підставі дослідження всього комплексу різноманітної звітної документації Академії, а в першу чергу звітів, що готувалися до друку у період першого десятиліття діяльності (як то «Звідомлення...», статті ювілейного збірника), слід констатувати підвищену увагу до персонального складу установ. Академічні установи надзвичайно уважно ставилися до добору кадрів. Не дивлячись на важке матеріальне становище Академії, що відбивалося і на рівні оплати співробітників, значна частина яких працювала взагалі без платні, участь у роботі Академії мала дуже високій рівень престижу у інтелектуальних колах, а також, до певної міри, слугувала соціальним захистом (клопотання Академії про звільнення її співробітників від «окопних робіт» і військової служби, виділення продуктових пайків та мандатів на захист майна і т.д. здійснювалося установою і відносно нештатних її співробітників) [268, с. 479].

Перелічені вище фактори сформували скрупульозне ставлення очільників Академії до укладення різноманітних списків та зазначення складу установ у публікаціях про діяльність Академії. Інше питання, що у період першого десятиліття не було усталеної форми подачі цих відомостей, тому звіти різних установ та списки співробітників у «Звідомленнях...» за різні роки мають різночитання у формі та обсязі подачі даних щодо кадрового складу Академії. Уважне та скрупульозне ставлення до питання персонального складу успадкувала згодом емігрантська історіографія

Академії, яка, на жаль, не маючи доступу до архівних джерел, так і не спромоглася відтворити повну картину динаміки співробітників Академії у період першого десятиліття.

Що ж до питання репрезентативності наявної джерельної бази, то її аналіз дає підстави для позитивної відповіді. Дійсно, стан збереження діловодної документації Академії слід оцінювати як такий, що відбиває діяльність лише частини її установ. Доповнити та уточнити ці дані дозволяють статті, підготовані до ювілейного збірника. У цих статтях відбито діяльність установ від заснування до кінця досліджуваного періоду. Усталена вже на той час практика скрупульозного зазначення змін кадрового складу установ, процесу їх організації та оглядів результатів діяльності, дає підстави твердити, що в результаті узагальнення цих даних їх сукупність є не лише достатньою для виконання поставлених у роботі завдань, а практично генеральною сукупністю даних щодо кадрового складу та достатньою базою для аналізу структури кадрів Академії.

Залишається з'ясувати питання про можливість цілеспрямованого вилучення з загального масиву та можливого знищення окремих архівних джерел стосовно певних співробітників, окремих їх груп, діяльності частини установ чи всієї Академії. Власне, питання полягає в тому, чи вилучалися дані про окремих співробітників або співробітників певних установ з масиву архівних документів (чи винищувалась свідомо діловодна документація установ, що мала бути або вже була передана на архівне збереження). Відповідь на це питання має бути негативною.

Описані в літературі факти свідомого нищення стосуються результатів діяльності установ, а не їх діловодної документації чи даних про склад і реорганізації. На користь цього твердження свідчить співставлення даних щодо персонального складу установ, наведених у «Звідомленнях...» за різні роки з архівними джерелами відповідного періоду. Також на користь цього припущення свідчить і досить значна на даний момент кількість публікацій, присвячених окремим підрозділам Академії. Серед них, зокрема,

діяльність словникових комісій, що у період 1930-х років зазнали чи не найбільшої руйнації, вже стала предметом дослідження [354, 355], в результаті якого його авторка Тетяна Варава також дійшла думки про можливість відновлення комплексного уявлення про діяльність та склад комісії.

Отже, можливі лакуни у даних щодо співробітників Академії у досліджуваній період слід вважати природними – їх повна відсутність у дослідженнях, пов'язаних з історичною статистикою, практично неможлива.

Для більш повного розуміння отриманих дисертанткою результатів у роботі також подекуди застосовувалися прийоми компаративного аналізу. Для здійснення такого виду аналізу було залучено ряд джерел, що репрезентують динаміку особового складу кадрів найвищої кваліфікації Академій наук ряду країн. Так, поряд з актуальною базою даних про персональний склад академіків та членів-кореспондентів Національної академії наук України, яку вміщено на офіційному інтернет-сайті НАН України [325], до аналізу було залучено також дані сайтів Інституту Франції [328–332] та Російської академії наук [323] про персональний склад цих установ, а також видання, що репрезентує персональний склад кадрів найвищої кваліфікації Польської академії наук та мистецтв [607]. Для проведення цього етапу аналізу дані додатково не систематизувалися, їх співставлення проводилося шляхом пошуку відповідностей на офіційних сайтах *de visu*.

Натомість обробка та систематизація загального масиву джерел біографічної інформації щодо співробітників Академії з метою їх подальшого аналізу вимагала створення окремої *бази даних*.

Її основою стала інформація, залучена з двох різновидів опублікованих раніше джерел: «Звіdomлень...» УАН/ВУАН та збірника документів і матеріалів Академії [268, 269, 286, 287, 291, 293, 294, 296–300]. Для порівняльного аналізу наявних у цих джерелах даних був сформований базовий варіант основного файлу біографічної інформації.

Списки, вміщені у виданні документів і матеріалів УАН/ВУАН [268, 269], укладені за принципом іменного покажчика за весь період, якому присвячено відповідну книгу видання: за 1918–1923 та 1924–1928 роки. Ці списки укладені із зазначенням років, у яких особи, внесені до списку, були співробітниками Академії, але без розподілу на окремі списки за кожен з років, які висвітлює видання. До обсягу даних, наведених щодо зазначених у списку осіб, упорядники відносять: прізвище, ім'я та по батькові (коли ці дані наявні), роки життя або лише народження (коли такі дані наявні), а також зазначено фах, звання, посади і установи, в яких працювали зазначені у списку особи.

Упорядники також зазначають, що до списку включені «штатні й позаштатні (за документами – нештатні) співробітники та технічний персонал (каталогізатори, лаборанти, діловоди, регістратори тощо)... До списку не включено академіків, яких подано окремо, співробітників Всенародної бібліотеки України, канцелярії Неодмінного секретаря, господарчої управи, технічний склад установ» [268, с. 513]. Важко стверджувати напевно, чому саме упорядники зі складу установ Академії вилучили саме Всенародну бібліотеку, яка, хоч і перебувала на окремому бюджеті, проте була далеко не єдиною такою установою у складі Академії. Проте виключення імен співробітників Всенародної бібліотеки зі списків, наведених виданням, є лише частковим. Адже значна кількість наукових співробітників суміщали по кілька посад, і серед установ, де було поширеним таке сумісництво, перебувала і Всенародна бібліотека. У тих же випадках, коли поряд з роботою у ВБУ співробітник обіймав ще якісь посади у складі Академії, упорядники списків долучають відомості про нього, не оминаючи й тих посад, що співробітник займав у складі ВБУ.

Щодо списків «Звіdomлень...», то вони наводять рівнобіжно списки співробітників установ як власне академічних, так і тих, що перебували у виданні Академії, проте з окремим бюджетом. Питання розподілу установ на власне академічні та ті, що працювали при Академії, і досі дискутується

дослідниками. Більш детально до розгляду цього питання ми звернемося при аналізі динаміки кадрів згідно структури Академії.

Списки, вміщені у «Звідомленнях...» за різні роки, мають однакову форму: це списки співробітників установ, що входили до складу чи працювали при Академії за окремий рік. У списку, розподіленому за установами, зазначено лише прізвище, ім'я та по батькові співробітників (подекуди – лише прізвище та ініціали) та посади, що її обіймали співробітники у складі установи. Відповідно списки «Звідомлень...» містять повтори – ім'я співробітника згадується у кожному з таких списків стільки разів, скільки у складі Академії було установ, з якими співпрацював співробітник. Явище сумісництва було вельми розповсюдженим у 1920 роках, тому, особливо у випадках, коли йшлося про провідних наукових фахівців, кількість згадок у межах списку за один рік могла сягати десяти.

Враховуючи той факт, що упорядники видання документів і матеріалів УАН/ВУАН, опублікованих у 1990-х роках, зазначають «Звідомлення...» не як джерело списків, а лише як їх основу [268, с. 513], було проведено порівняльний аналіз списків, наведених у цих двох виданнях, внаслідок якого було виявлено ряд розбіжностей та різночитань у списках. Зокрема, за 1919 рік загальна чисельність співробітників, включених до списку «Звідомлення...», становить 611 одиниць, списку видання документів і матеріалів – 522 особи. Наявними в одному зі списків і відсутніми у іншому є, відповідно, 96 та 8 осіб. Розбіжності у наступні роки є дещо меншими, проте наявними за весь аналізований період. Розбіжності були піддані додатковій перевірці за архівними матеріалами та вторинними джерелами.

Аналіз відмінностей списків «Звідомлень...» за рік від списку, вміщеному у виданні документів і матеріалів Академії, дозволяє твердити про термінологічне підґрунтя цих розбіжностей. Зокрема, внаслідок співставлення списків розбіжностей, було виділено категорії співробітників, що не включені до зведених списків. Ці категорії належать до наступних підрозділів: співробітники ВБУ та співробітники канцелярій Академії. Як у

першому, так і у другому випадку є виключення, що ввійшли до зведеного списку. Це особи, що займали одночасно, чи у інші роки визначеного періоду, і наукову посаду. Також до списку не включено технічний персонал. На противагу цим, зазначеним як виключені зі списку, як такі, що до нього внесені, у виданні зазначені штатні й позаштатні наукові співробітники й технічний персонал (каталогізатори, діловоди, лаборанти, регістратори тощо). Внаслідок аналізу розбіжностей вдається встановити категорії, що їх укладачі іменують технічним складом. Технічним персоналом доведеться вважати апріорі ті категорії, що перераховані укладачами. Задля уникнення плутанини з термінами «технічний склад» та «технічний персонал», надалі використовувався розподіл на технічний і науковий склад. Технічний склад, в свої чергу, було розподілено на персонал технічний і науково-технічний. Список було доповнено даними про технічний та науково-технічний персонал Академії відповідно даних «Звідомлень...».

Список також було доповнено відомостями про академіків, як штатних так і позаштатних, членів-кореспондентів УАН/ВУАН та додатковими, виявленими у архівних матеріалах, відомостями про співробітників.

Крім цих двох списків, що стали базовими при укладенні загального поіменного переліку співробітників УАН/ВУАН в 1918–1928 роках, наявні в них дані було доповнено рядом опублікованих та архівних матеріалів. В останні роки опубліковано цілий ряд досліджень, присвячених діяльності окремих академічних установ [340, 350, 354, 355, 359, 389, 429, 432, 500]. Деякі з них у додатках містять і списки співробітників відповідної установи. Ці дані також було залучено до опрацювання та співставлення з наявними у списках видання документів і матеріалів та «Звідомлень...» даними. Наявні дані також було уточнено та доповнено даними з досліджень, присвячених репресивній політиці влади у період 1920-х років, та біографічного профілю та наративних джерел [307–322, 334, 342, 351, 353, 362, 373, 374, 376, 377, 380, 391, 394, 407, 408, 410, 411, 416, 424, 426, 427, 430, 435, 449, 453, 459,

460, 461, 465, 475, 482, 484, 485, 489, 496, 499, 554, 521], до того ж подекуди залучено інформацію з енциклопедичних та довідкових видань різного часу публікації [581–590].

Так, за результатами досліджень сотень науковців, які незалежно один від одного працювали в галузі біографістики, було утворено той пласт, що на даний момент дозволяє сподіватися на відновлення максимально повної картини особового складу Академії періоду 1920-х років. Завдячуючи опублікованому джерелу, яке систематично висвітлювало особовий склад Академії, та титанічним зусиллям укладачів списку співробітників Академії, вміщеному в виданні її документів і матеріалів, видається цілком можливим розпочати аналіз структури кадрового складу Академії, який ще наприкінці 1990-х видавався абсолютно неможливим.

Технічне забезпечення бази даних було реалізоване за допомогою стандартного програмного забезпечення: програми «Microsoft Access» – системи управління базами даних від компанії «Microsoft», програми, що входить до складу пакету офісних програм «Microsoft Office» та на практиці являє собою реляційну систему управління базами даних. База даних складається з 6 файлів, які разом становлять повний формуляр синтетичного джерела. Файли, що містять різну інформацію про одних і тих же осіб, пов'язані між собою первинним ключем – номером, привласненим кожній конкретній особі. Основний файл бази даних, базова таблиця, містить унікальний порядковий номер – поле-ідентифікатор. Це поле є ключовим елементом і пов'язує між собою інформацію щодо однієї особи, розміщену в різних файлах. Файл містить 1885 таких записів-ключів, що відповідає загальній кількості осіб, інформацію про яких містить база. Окрім поля-ключа основний файл бази містить ще 7 полів, у яких зазначені: прізвище, ім'я, побатькові співробітника, рік народження та смерті, дані щодо соціального походження та фах. Не всі поля цього та чотирьох залежних від нього файлів є заповненими однаковою мірою по всіх унікальних позиціях, адже обсяги біографічної інформації щодо співробітників є дослідженими та

залученими до наукового обігу різною мірою. Виявлені архівні матеріали, попри всі докладені дисертанткою зусилля, також наразі не дають змоги заповнити наявні лакуни у повному обсязі.

Мінімальний обсяг інформації про співробітника у базовому списку може обмежуватися лише прізвищем: всі інші наявні дані про особу включені до інших, додаткових файлів, що містять динамічну інформацію. Так, подекуди відомим є лише прізвище (таких імен 49) або прізвище та ініціали (ще 118 осіб). Ці випадки переважно стосуються технічного персоналу Академії: відстежити подальшу долю та відшукати біографічну інформацію щодо ненаукових співробітників Академії виявилось надзвичайно складним завданням і результат пошуків такої інформації лише у кількох випадках виявився позитивним. Подекуди подібні випадки також зустрічаються у даних про наукових співробітників (переважно це стосується молоді віком 20–25 років, що співпрацювали з УАН/ВУАН нетривалий період, а дані про їх подальшу наукову кар'єру (якщо така була) виявити не вдалося.

Унікальне поле-ключ наявне і в другому основному файлі бази, що містить інформацію про комплекс установ, які входили до складу або працювали при УАН/ВУАН, з зазначенням повної назви установи, дати створення, рішення, яким було створено установу, підпорядкованості та дати ліквідації. Додаткова база, котра поєднує інформацію з двох файлів, що містять унікальні поля-ключі: файлу з інформацією про осіб – співробітників УАН/ВУАН та файлу з інформацією про установи, які діяли у складі Академії, дозволяє відстежити загальну кількість співробітників кожної окремої установи за кожен окремий рік чи визначений період.

Інші чотири файли є залежними і пов'язаними з основними файлами полем-ключем. Перший з них містить дані про займані співробітником посади у межах установ у складі чи при УАН/ВУАН з розподілом по роках. Цей файл необхідний для проведення обрахунків щодо загальної кількості співробітників Академії за окремі роки чи визначений період. Другий файл

містить дані про освіту та наукові звання співробітників: назву та географічне розташування вишу, де особа, внесена до базового файлу, здобула освіту, рік завершення навчання, а також дані про зміни кваліфікації: рік здобуття звання доцента чи професора, захисту кандидатської та докторської дисертацій. Третій файл містить географічну інформацію: місце народження особи, місце проживання співробітника в період співпраці з Академією, час коли співробітник оселився в цьому місці, наступні переїзди, еміграцію, місце смерті та поховання. Нарешті четвертий файл містить інформацію про репресії, що їх зазнала особа: коли і де заарештовувалася, коли і до якого виду покарання засуджувалася (дані репрезентують лише радянський період, арешти та вироки до 1918 року до бази не включалися). Якщо вирок був не до вищої міри покарання – розстрілу, то окремо зазначено термін покарання та місце, де співробітник його відбував.

Отже, викладене вище дозволяє стверджувати, що джерельна база дослідження є достатньою для всебічного розкриття визначених науково-дослідницьких завдань. Вона складається з неопублікованих і опублікованих джерел, наративних та статистичних джерел, опублікованих як у досліджуваний період, так і у більш пізній час. Особливу зацікавленість викликає звітна документація УАН/ВУАН, як опублікована у вигляді «Звідомлень...», так і виявлена в архівних матеріалах, аналіз якої дозволяє отримати комплексне уявлення та проаналізувати зміни, яких зазнали структура та кадровий потенціал найвищої наукової установи країни протягом 1920-х років. Аналіз особових фондів та архівно-слідчих справ дозволяє значно розширити наявні біографічні дані про співробітників Академії. Використання широкого кола джерел, значну частину яких до наукового обігу було введено вперше, дозволяє проаналізувати такі аспекти розвитку кадрового потенціалу УАН/ВУАН, які досі лишалися неприступними для дослідників. Зокрема, здійснити аналіз вікової та гендерної структури наукових кадрів Академії, їх соціального походження та більш детально проаналізувати наслідки репресивної політики радянської

влади для інтелектуальної верстви.

Засновками дисертаційного дослідження стали положення прескриптивної або ж «практичної» методології. Поряд вже з традиційними для соціальної історії науки та розробленими в межах наукознавства методами, в основу «практичного виконання» цієї праці лягли методи та підходи, породжені антропологічним поворотом або «олюдненням історії»: мікроаналітичний підхід в межах соціальної історії науки та просопографічний підхід.

Серед масиву видань, що висвітлюють як історію Академії, так і загалом присвячених історії України, розвитку її науки та культури у XX столітті, важко віднайти дослідження, яке не містить бодай поодинокі згадки про кадри УАН/ВУАН. Водночас, комплексно питання кадрів УАН/ВУАН 1920-х років, їх динаміки, вікової, гендерної та кваліфікаційної структури, їх особливостей як соціальної групи, окремо ніколи не досліджувалося.

РОЗДІЛ 2

АКАДЕМІЧНА НАУКА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ

2.1. Особовий склад: верифікація даних

Дані щодо кадрового складу Академії від часу її заснування розглядаються в літературі як один з основних показників розвитку Академії і є невід'ємною складовою викладів її історії. Отже, перш ніж перейти до кількісного та якісного аналізу кадрового потенціалу УАН/ВУАН, є необхідність проаналізувати наявний досвід апеляції до кількісних показників, дати раду вже залученим до наукового обігу цифрам та даним: узагальнити та впорядкувати актуалізовані показники динаміки кадрів Академії. Цей аналіз, наскільки це можливо, доповнено оглядом самого процесу формування комплексу уявлень про те, як має академічне видання відбивати дані щодо кадрового розвитку. За результатами огляду в межах параграфу також охарактеризовано ступінь повноти комплексу залучених до наукового обігу загальних кількісних даних про розвиток кадрового складу УАН/ВУАН, проаналізовано різного роду регламентуючі документи, що протягом 1920-х років визначали чи обмежували кількість особового складу Академії, та доповнено цей комплекс на основі архівних джерел. Ґрунтуючись на перелічених даних, було зроблено спробу відтворити цілісну картину динаміки кадрів УАН/ВУАН у 1920-х роках.

Перші кількісні дані щодо динаміки кадрів Академії були оприлюднені вже за півроку від її створення. У «Прикінечних увагах» до першого з академічних звітів «Перший піврік існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 року», зокрема, читаємо: «... коли в березні 1919 року число учених членів-співробітників Академії наук досягло поважної цифри 500 чоловіка, то в початку квітня цифра вчених співробітників перейшла вже й 800 чоловіка, бо заснувалася, між іншим, така велелюдна (і надзвичайно важлива) комісія, як Комісія для вивчення природних багатств України. Число тих співробітників, які прибули на

протязі квітня, ще не підраховано, але ... можна думати, що в травні 1919 р. цифра членів-співробітників Академії дійде й до 1000 душ» [268, с. 214].

Зі вступного слова наступного, підготованого на завершення 1919 року, звіту дізнаємося про руйнівні для кадрового забезпечення діяльності установи наслідки окупації Києва у 1919 році: «Коли перед приходом денікінської «добр'армії» число співробітників академії досягало 1000, то після її одходу виявилось, що ця цифра зменшилася аж у два рази; тепер потроху доводиться або наново прикликати втікачів, або шукати нових працівників на їх місця» [268, с. 222].

У оглядах діяльності УАН, що їх готували дослідники у 1920-х роках, нових кількісних даних немає – їх автори послуговуються наведеними у «Звідомленнях...» даними та покликаються на ці звіти, як на основне джерело.

Кардинально змінюється практика відображення динаміки кадрів УАН вже в 1940-х роках. Після реорганізації Академії на початку 1930-х та «затушованого» 10-річного ювілею Академії для дослідників у підсоветській Україні питання викладу історії Академії періоду першого десятиріччя на певний час втратило актуальність – творці «нової історії» ще не до кінця визначилися з тим, як саме треба писати цю нову історію. Знову про питання чисельності співробітників Академії на початку її діяльності згадали вже у середині 1940-х. Підготована до 25-річчя Академії праця О. Палладіна в основному тексті містить не лише загальновідому нині фальсифікацію дати заснування Академії, про яку вже йшлося у огляді історіографії, але й таблиця «Кількість співробітників Академії наук УРСР за роки 1919–1941» [455, с. 30]. У цьому графіку напроти 1919 року бачимо одну-єдину цифру – 140. Графік не супроводжується якимись додатковими поясненнями чи позначенням джерел, наведених у ньому даних, але цифра 140 швидко входить до наукового обігу та набуває такого розповсюдження, якого не мали жодні інші згадки про кількість кадрового складу Академії у 1920-х роках за всю наступну історію дослідження науки та культури України. Її

наводять більшість академічних видань, опублікованих у XX столітті [336, с. 268; 337, с. 418; 338, с. 5; 392, с. 11, 156; 605, с. 408; 399, с. 13].

Спробу дещо «відкоригувати» підхід до висвітлення питання кадрового потенціалу, як і загалом історії української академічної науки 1920-х років, було зроблено радянською історіографією, коли від моменту заснування УАН проминуло вже майже півстоліття.

В 1965 році розпочалася робота з підготовки видання, що мало сформувати розширену версію викладу академічної історії та створити канон її історіописання. З цією метою було підготовлено та видано на правах рукопису від імені редакційної колегії майбутнього видання та Головної редакції Української Радянської енциклопедії «Методичні вказівки для авторів та редакторів «Історії Академії наук Української РСР» [433]. Приводів для такої стратегічної підготовки видання «Історії Академії наук Української РСР» у редакційної колегії вистачало.

По-перше, Академія наук, наближалась до півстолітнього ювілею. В текстах, присвячених найвищій науковій установі країни радянські автори вже більше десяти років ретельно позначали зауважену Н. Полонською-Василенко фальшивку про заснування Академії «після перемоги на Україні Радянської влади». Але найвища наукова установа країни, наближаючись до півстолітнього ювілею, досі не мала жодного опублікованого за радянської доби ґрунтовного історичного огляду чи видання, яке бодай у назві містило б саме слово «історія». По-друге, саме півстолітній ювілей «Великої Жовтневої соціалістичної революції» вочевидь видавався найкращим приводом продемонструвати той самий взаємозв'язок між «Великою Жовтневою соціалістичною революцією» та розвитком науки в Україні.

Автори «Методичних вказівок» мушили попідкуватися про окреслення лінії правильного ідеологічного забарвлення або ж «забезпечення певної однотипності у викладі матеріалу» майбутнього видання. Перший розділ планованого видання мав містити передісторію заснування Академії: «в історичному аспекті» визначати «стан науки на Україні в дожовтневий

період» та показати «роль видатних українських і російських учених у розвитку науки» [433, с. 4]. Власне історія Академії мала міститися у другому розділі «Етапи історичного розвитку Академії наук Української РСР», у першому з підрозділів якого мало бути висвітлено «Встановлення Радянської влади на Україні, заснування і науково-організаційна діяльність Академії наук Української РСР у період побудови соціалістичного суспільства (1917–1937 рр.)» [433, с. 4]. «Методичні вказівки» містили не лише детальний план підрозділів майбутнього видання та наполягали на тому, що «слід показати спрямовуючу і керівну роль КПРС і КП України», але й торкалися питання, як саме слід висвітлювати власне процес розвитку Академії: «Читач має знайти у розділі відомості про створення академічних установ, зростання їх наукових кадрів... (курсив мій – С.Н.) безперервне зміцнення науково-технічної бази» [433, с. 4].

Крім того, у майбутньому виданні було заплановано ще одну, не бачену до того у виданнях на теренах підрадянської України інновацію: у «Методичних вказівках» повідомлялося, що у другому томі планованого видання «буде вміщено біографічні довідки про академіків і членів-кореспондентів Академії наук Української РСР за весь час її існування, а також про видатних вчених, які працювали на Україні до створення Академії наук республіки або в свій час внесли значний вклад у розвиток Академії наук Української РСР» [433, с. 3]. Від часу ліквідації «Звіdomлень...» спробу укладення та публікації списку, що мав поіменно зазначити бодай частину особового складу Академії у 1920-х роках, було здійснено лише раз: як вже зазначалося вище, «Нарис історії» Н. Полонської-Василенко супроводжувався таким списком. В практиці радянської історіографічної традиції Академія готувала до друку біографічний покажчик бодай частини своїх колишніх працівників вперше.

Автори «Методичних вказівок» детально розписують канон викладу біографій: які саме дані та в якій послідовності мають бути відображені в біографічній довідці (авжеж обов'язковим пунктом є такі важливі для

розуміння наукового доробку вченого дані, як «членство в Комуністичній партії Радянського Союзу (з зазначенням року)» [433, с. 7]. Попри запровадження канону писання біографії діяча науки, редколегія планованого видання ще, як бачимо, дозволяла собі до певної міри вільне поводження з визначенням складу тих, хто, окрім академіків та членів-кореспондентів, належав до кола «видатних вчених... що внесли значний вклад у розвиток Академії наук Української РСР». Пізніші видання виправили цю вільність стилю – надалі було сформовано канон видання, що з певною періодичністю виходить друком і понині, містить на обкладинці напис «Персональний склад» [599, 577] і включає в себе біографічні довідки лише і виключно академіків та членів-кореспондентів.

Перший параграф розділу «Етапи історичного розвитку Академії наук Української РСР» у «Історії» отримав назву «Заснування Академії наук Української РСР та її діяльність у період побудови соціалістичного суспільства» [400, с. 91–121]. Роботу над розділом було доручено вченому-архівознавцю, доктору історичних наук Федору Шевченко з двома співавторами – кандидатами технічних наук. В підготованому ними тексті натрапляємо на нову згадку даних «Звідомлення...» за 1919 рік. Автори праці зазначають: «Після вигнання денікінців з Києва (16 грудня 1919 р.) у місті можна було зібрати лише 500 співробітників з 1000, що працювали в Академії наук до навали білогвардійців» [400, с. 95]. Ці дані, що є ідентичними наведеним у «Звідомленні...» за 1919 рік, зустрічаються в опублікованих у межах СРСР працях періоду 1930–1980-х років лише раз. Всі інші радянські видання якщо й позначають кількість співробітників Академії у 1919 році, то позначають її як 140 осіб загального складу, створюючи уявлення про Академію, як установу, що на початку своєї діяльності з усіх вчених України спромоглася об'єднати у своїх лавах науковців лише в кількості, відповідній складу невеликого науково-дослідного інституту періоду середини ХХ століття. Того періоду, коли готувалися видання, що наводили цю цифру.

Наразі авторці невідомо, що саме спонукало Федора Шевченка навести ці дані, а не усталену вже на той час цифру – 140 співробітників. Більше того, в текст параграфу, присвяченого становленню Академії, Ф. Шевченко вперше в радянській традиції історіописання Академії супроводив посиланнями, прямо покликаючись на «Звідомлення...», про існування яких у радянських виданнях до того часу намагалися взагалі не згадувати. Щоправда і тут не обійшлося без казусу – у посиланнях зазначено лише один, самий перший серед випусків «Звідомлень...», в той час, як автор у тексті зазначає назву і другого з цих випусків, наводить цитату з нього, але покликається... знову на перший, оригінал якого, серед усіх опублікованих «Звідомлень...», є, принаймні наразі, найбільш важкодоступним.

Чи стала поява праці Н. Полонської-Василенко, що була опублікована в Мюнхені на 10 років раніше, певним каталізатором, що змусив авторів та редакторів «згадати» про існування «Звідомлень...» та наведених у них даних, чи то діяли якісь інші чинники – наразі сказати важко. Відомо лише, що попри несподівану появу «нової» кількості співробітників Академії у 1919 році, що майже вдсятеро перевищувала усталену до того цифру, це не позначилося негативно на долі автора, який, здавалося б, став на один щабель з істориком-емігрантом Н. Полонською-Василенко та викрив фальсифікацію історії Академії: історіографи-попередники десятикратно занижили результати організаційної діяльності засновників Академії. Але нічого не сталося: вже за рік Ф. Шевченко був удостоєний звання професора, а через два – члена-кореспондента АН УРСР [606].

Натомість у виданнях, здійснених в межах СРСР вже через рік після виходу друком «Історії в 2-х книгах», відбулося повернення до уявлення про Академію у 1919 році як установу невелику, якщо не сказати – провінційну.

В основному тексті монографії В. Терлецького, опублікованої в рік присвоєння Ф. Шевченку звання члена-кореспондента АН УРСР, читаємо: «Почавши свою діяльність в 1919 році з 3-х інститутів, 26 кафедр, ряду комісій і комітетів, у яких працювало лише 255 наукових і науково-

допоміжних працівників...» [487, с. 9]. Ця цифра щодо 1919 року взагалі наведена в літературі лише раз, автори наступних видань, присвячених Академії, вже традиційно апелюють виключно до цифри 140 співробітників, без зайвих уточнень про розподіл загалу співробітників на «наукових і науково-допоміжних працівників».

Попри очевидні розбіжності наведених у різних працях даних, кількість співробітників в УАН у 1919 році мала бути певним чином регламентована. Академія, будучи установою державною, отримувала від держави кошти на своє функціонування. Відповідно, державні інстанції затверджували і штати цієї установи.

Перший штатний розпис Академії на 1919 рік було укладено Комісією по її створенню та затверджено і опубліковано разом зі статутом Академії, а згодом вміщено у збірці документів та матеріалів Академії [268, с. 179–184]. Штатний розпис установчого періоду діяльності Академії носить характерний відбиток цього процесу: у його складі передбачено переважно організаційні посади. Цей штатний розпис укладено як частину загального кошторису Академії – у його складі зазначено (хоч і з «прочерками» супроти відповідних пунктів) видатки не лише на оплату співробітників, але й на папір, збирання матеріалів, канцелярські трати, видання і т.д. Містить штатний розпис і пункт «на давання премій», наявний у складі опису штатів на кожен з відділів Академії.

Структурно штатний розпис розподілено на шість розділів. Перший розділ носить назву «Штати Української Академії наук в Києві», наступні п'ять – це тимчасові штати відповідної кількості установ природничо-технічного профілю: Лабораторії випробування будівельних матеріалів, Фізичного інституту, Акліматизаційного та Ботанічного садів і Геодезичного інституту. У штатному розкладі відбито не всі установи, що їх діяльність у період 1920-х років була пов'язана з Академією. Зокрема Всенародна бібліотека хоч і працювала при Академії, проте мала окремі штати та бюджет.

У складі першого розділу розпису зазначено кілька підпунктів: особовий склад Академії, Академічні установи та постійні комісії, які у свою чергу розподілені на установи при Спільному зібранні та трьох відділах, а також штати Канцелярії неодмінного секретаря та штати Правління Академії. У підпункті «Особовий склад Академії» зазначені дві загальноакадемічні посади – Голова-Президент та Неодмінний секретар Академії; всі інші розподілені на три відділи. У складі відділів зазначено Голову, Секретаря, дійсних членів (розподілених на штатних та позаштатних), директорів установ та, у випадку першого відділу, додатково зазначено членів «Кляси красеного письменства». Окремим рядком штатний розпис передбачав наявність у складі Академії членів-кореспондентів (на всіх відділах), проте без зазначення їх кількості. У підрозділі «Академічні установи та постійні комісії» зазначено перелік установ, що входять до складу окремих підрозділів Академії, з зазначенням кількості штатних посад у їх складі: при Спільному зібранні – немає, при Першому відділі – одна, при Другому відділі – немає, при третьому відділі – 15. Посади при установах у складі Другого відділу, що репрезентують 5 його установ, зазначені у окремих розділах штатного розпису.

Загалом цей штатний розпис передбачав наявність у складі Академії 20 науково-дослідних установ, що перебували у підпорядкуванні трьох відділів Академії та її Спільного зібрання, та 260 штатних посад з академіками включно (без врахування 9 посад «позаштатних дійсних членів» та 8 штатних одиниць, визначених як видатки «на давання премій»). З цього числа 119 штатних посад передбачені у «тимчасових штатах» установ Другого відділу і 141 посада (академіків, директорів та керівничих окремих установ Академії) зазначена у першому розділі розпису – Штатах Української Академії наук в Києві. Це (з різницею в одну посаду) відповідає найбільш розповсюдженим даним про кількість штатних посад у складі Академії у 1919 році. Вочевидь, саме ці дані штатного розпису і послужили джерелом віднайдення тих самих «140 осіб», згаданих вперше у роботі

О. Палладіна у 1941 році [455, с. 30]. Інша цифра, що наведена у монографії В. Терлецького [487, с. 9] – 255 штатних наукових та науково-допоміжних співробітників близька (проте не ідентична), загальній кількості штатних посад, зазначених у розписі (260 одиниць). Можливо, ця цифра була отримана автором в результаті відкидання від 260 посад 5 кур'єрів, передбачених розкладом у складі Канцелярії Неодмінного секретаря та Правління Академії (3 та 2 посади відповідно), адже в тексті В. Терлецького йдеться про «наукових і науково-допоміжних працівників», до яких складно зарахувати кур'єрів, внесених до штату.

Повернення до уявлення про Академію як установу, що вже у перші півроку своєї діяльності швидкими темпами розпочала об'єднувати у своїх лавах вчених країни, у виданнях колишньої підрадянської України відбулося лише у 1993 році.

1993–1994 роки ознаменувалися для Академії виходом цілого ряду видань, присвячених її історії, приурочених до 75 річниці (вже рахуючи від 1918 року) заснування Академії. З них автори лише одного видання: «Історії Академії наук України. 1918–1993», вирішили не згадувати про загальну кількість співробітників Академії у 1919 році, обмежившись викладом коротких відомостей про перших дійсних членів Академії [398]. Натомість у «Ранній історії Академії» [470] та першому томі у проекті видання документів і матеріалів Академії – «Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали» [268] кількість співробітників Академії у 1919 році було позначено аналогічно тексту, викладеному у «Звідомленні...» за 1919 рік. Нині виклад динаміки кадрів Академії у 1919 році, вперше запропонований А. Кримським у вступній частині «Звідомлення...», є усталеним.

Перипетії з даними щодо кількості співробітників у 1919 році не були випадковістю чи окремим вивертом радянської історіографії – історіописання Академії і понині лишається надзвичайно бідним щодо інформаційної насиченості цього показника її розвитку. Однією з причин такого стану

залучення до наукового обігу даних про особовий склад Академії є брак цих відомостей у наступних випусках «Звідомлень...».

Попри складнощі окупації 1919 року, рік 1920 тогочасний Неодмінний секретар Академії А. Кримський оцінив як «значно тяжчий од попереднього» [268, с. 253]. Проте рік 1921 перевершив усі ті попередні негаразди. Стан фінансового забезпечення Академії вже на початку 1921 року та інші організаційні негаразди унеможливили навіть публікацію звіту за попередній рік. Нині, як вже зазначалося, текст «Звідомлення...» за 1920 рік відомий лише почасти – у чорновому варіанті, що зберігся серед паперів А. Кримського [121]. З уривку, що зберігся, уявляється можливим зробити висновок: питання забезпечення установи фахівцями почало поступатися клопотам про нестачу платні, на яку: «не можна було купити собі навіть фунт хліба на день» [268, с. 253], та збереженню того кадрового потенціалу, що вже був наявний. Операційні кошти, що їх отримувала Академія, вже не дозволяли забезпечувати роботу природничих комісій, проте, як зазначає «Звідомлення...», установа ще мала змогу «так-сяк оплатити дешеву працю гуманітарних комісій (напр., можна було платити за карточки для словника української мови по 50 коп. за карточку, за написані наукові статті і т. ін.)» [268, с. 254], а отже – зберегти кадровий потенціал. На жаль, та частина «Звідомлення...», що збереглася, не містить ані списку співробітників, що ним супроводжувалося видання за 1919 рік, ані чіткої характеристики динаміки кадрів установи протягом року. Ця прогалина у обліку академічних кадрів відтоді так і лишалася не заповненою – у жодному з наступних видань немає обґрунтованих даних за 1920 рік.

Брак даних про динаміку кадрів Академії у 1920-х роках спонукав декого з дослідників радянської традиції історіописання «пролонгувати» скромну цифру – 140 осіб, як загальну чисельність співробітників Академії і на наступний, 1920-й рік. Зокрема, в російськомовному викладі історії Академії, підготованому у 1990 році, автори зазначають: «На кінець 1920 р. до складу Академії входило три відділи (історично-філологічних, фізико-

математичних і соціально-економічних наук), які об'єднували 3 інститути, 26 кафедр, 15 комісій, ряд кабінетів та комітетів. В них працювало 140 співробітників» [337, с. 28].

Той самий прийом, але вже в зворотному напрямі, було застосовано у наступній за виданням 1990-го року праці, присвяченій історії Академії від заснування до сучасності, опублікованій 1994 року. У виданні «Історія Академії наук України. 1918–1993 рр.» за ред. Б. Патона (1994) читаємо: «Наприкінці 1920 р. УАН налічувала більш як 200 штатних співробітників, а як нештатні, тобто без будь-якої оплати, в ній працювало понад 500 спеціалістів...» [398, с. 42]. Наводячи ці дані, автори покликаються на періодичне видання «Наука на Украине» за 1922 р. [284].

У іншому місці те саме видання відносить цю ж кількість штатного персоналу Академії (понад 200 осіб) вже до початку 1921 року: «...на 1 січня 1921 р. в УАН працювало лише 209 працівників (які, траплялося, по півроку не одержували зарплати)» [398, с. 43]. Кількісні дані, що їх наводять автори праці на кінець 1920 та на 1 січня 1921 року, збігаються з даними, наведеними у «Звідомленні...» за 1921 р., як дані за 1921 рік. До 1994 року ці цифри у виданнях з історії Академії не зустрічаються.

Опублікований разом зі статутом перший штатний розпис УАН попри всю свою «тимчасовість» на практиці лишався єдиним ухваленим та прийнятим Академією до виконання штатним розписом протягом кількох наступних років.

Практично до кінця 1921 року штати Академії, так само як і платня її співробітникам з державних джерел, були вельми умовними поняттями. Автори «Історії Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті», опублікованої в 2000 році, також притримуються думки, що: «Фактично першу половину 1920 р. вона (Академія – С.Н.) не фінансувалася зовсім» [402, с. 127]. Про повну відсутність фінансування, зокрема й платні співробітникам, але вже у другій половині 1921 року, свідчить і А. Кримський, який у «Звідомленні...» за 1921 рік зазначає: «І от

за всеньку другу половину минулого, 1921 року, з червня до кінця грудня, тобто не чотири місяці, як воно було за часів денікінщини, а цілих шестеро місяців підряд ані копійки не було співробітникам виплачено» [268, с. 295]. Якщо поглянути на архівні документи цього періоду, то серед них превалює листування між Академією та владою з питань матеріального забезпечення, яке, власне, не мало будь-якого успіху і лишилося практично безрезультатним.

Від 1921 року починається процес боротьби влади за упокорення Академії, одним з важливих елементів у якому стала боротьба за вкорочення штатів і водночас обмеження кількості співробітників Академії лише і виключно співробітниками штатними.

Попри це, у 1921 році, на розпорядження влади, яка не була готова миритися з існуванням непідзвітних їй наукових установ, було запущено процес ліквідації УНТ та злиття його з УАН. Водночас було проведено і першу ревізію Академії. Ця ревізія відбувалася хоч і за участі представників влади, проте основу ревізійної комісії складали самі співробітники Академії (документи, укладені за її результатами, збереглися, і їх найважливіші елементи будуть проаналізовані далі). Проте ситуація зі штатами Академії ще кілька років перебувала у стані невизначеності, більш того, вона ускладнилася внаслідок приєднання до УАН УНТ, що порушило первинну організаційну структуру Академії.

У 1921 році увага керівництва Академії до обліку кадрів ще більше підсилилася, проте зазнала певної зміни акцентів. У вступному слові до «Звідомлення...» за 1921 рік А. Кримський так характеризував ситуацію: «На Академію видавалися з київської скарбниці смішно маленькі суми. Через те співробітники Академії не тільки не могли здобути свою платню у повному розмірі, ба попросту не здобували по скількись місяців таки нічогосінько» [268, с. 295]. Попри підкреслення Неодмінним секретарем того факту, що принаймні на початку 1920-х років різниця між штатним та позаштатним співробітником Академії була мінімальною, якщо не сказати – практично

невловимою, і А. Кримський, і автори наступних видань (за виключенням упорядників поіменних списків співробітників Академії, про які йтиметься далі) не полишають спроб відстежити карколомні зміни штатного розпису першої половини 1920-х років.

Якщо у перші два роки неодмінний секретар Академії здійснював підрахунки кількості осіб – співробітників Академії, то вже від 1921 року керівництво Академії все більше переймається кількістю штатних посад.

Розгортанню інтриги навколо штатного розпису (який і надалі змінював становище як Академії, так і її співробітників вельми умовним чином) сприяв ряд, вочевидь цілеспрямовано створених, факторів. Мету творення цих факторів дещо згодом виклав у доповідній записці наркому освіти УРСР В. Затонському завідуючий Управлінням наукових установ Наркомосу Я. Ряппо. Спрямованість вжитих заходів визначалася «лінією», яку «було прийнято Наркомосом відповідно до вказівок директивних органів», і яка, звісно, «була єдино правильною» і в результаті якої Академію у 1921–1923 році було переведено у стан «консервації». Відповідно тексту цієї доповідної записки, лише «у 1923–1924 рр. Академія одержує перший скромний бюджет» [470, с. 192]. Державне фінансування Академії, а отже і умови, за яких поняття «штатний співробітник», означає «той, хто отримує визначену платню за певний обсяг у робіт», у першій половині 1920-х років були вельми ілюзорними. Окреслення таких умов змушує навіть чиновників Наркомосу вдаватись до використання лапок. Ця обставина хоч і не акцентується у літературі, проте подекуди їй можна віднайти додаткові підтвердження. Зокрема, автори другого тому документів і матеріалів Академії зазначають, що у 1924–1928 роках «коло наукових проблем, які вивчалися та розв’язувалися у ВУАН» постійно розширювалося, чому неабияк посприяло «переведення ВУАН з 1925 р. на постійне державне фінансування» [269, с. 18].

На практиці ця записка Я. Ряппо досить чітко відбиває напрямок заходів, що їх було здійснено владою щодо Академії на початку 1920-х років.

На щастя, не всі вони виявилися результативними. Проте у результаті ці маневри призвели до практично повної втрати реальних можливостей виокремити у особовому складі Академії категорію її штатних співробітників та визначити її обсяги у період 1921–1923 років.

Першим заходом з реалізації прийнятої «лінії» стала спроба обмежити можливість Академії визначати кількість та особовий склад співробітників та вдаватися до різних форм оплати праці нештатних співробітників. Її було зроблено у редакції статуту Академії, розробленого Наркомосом та затвердженого Радою Народних Комісарів НК 14 червня 1921 року. Розділ третій цього статуту мав назву «Організація ВУАН» і серед іншого містив пункт № 4, що чітко і недвозначно твердив: «кількість наукових і технічних співробітників Академії визначається штатами Академії» [268, с. 281]. При цьому відома нині редакція документу не скасовувала існування при Академії штатних та позаштатних категорій співробітників, проте існування позаштатних співробітників обмежувала лише членами Академії, виокремлюючи такі їх різновиди: «дійсні члени, члени-кореспонденти та члени-співробітники» [268, с. 281].

У виокремленні такої категорії, як члени-співробітники, не було якоїсь новації – така категорія співробітників справді існувала в Академії протягом всього досліджуваного періоду, проте це була категорія відмінна від категорій дійсних членів та членів-кореспондентів рівнем обрання та обсягами повноважень. Якщо перші дві категорії були найвищими категоріями співробітників, що обиралися Спільним Зібранням, а рішення, що ними колегіально ухвалювалися, відбивалася на долі всієї Академії, то члени-співробітники обиралися в межах окремих комісій, і їх вплив на академічні справи обмежувався лише діяльністю комісії. Категорія членів-співробітників Академії за усіма наявними нині даними існувала протягом всього досліджуваного періоду, а її представники ніколи у якості членів-співробітників не вносилися до штатного розкладу установи.

Одночасно з процесом обговорення нового статуту Академії, що його виклад у редакції, прийнятній для плідної діяльності наукової установи, вимагав постійних зусиль керівництва Академії протягом всього 1921 року, і які, врешті, виявилися безрезультатними, розпочалося ініційоване владними структурами приєднання до Академії Українського науково товариства. До 1921 року УНТ працювало у Києві та поза його межами як самоврядна громадська установа, що не перебувала на державному фінансуванні. Заплановане за результатами приєднання УНТ до УАН значне збільшення кількості штатних одиниць Академії, якого на практиці так і не сталося, спричинило у наступні роки значні різночитання у описах штатного складу Академії, що зустрічаються в літературі і по сьогодні, коли дослідники наводять кількість штатних одиниць у складі Академії 1921-го року у діапазоні від 209 до 1004 осіб.

І хоч категорія нештатних співробітників, розподілена на категорії нештатних постійних (частині яких Академія сплачувала певні кошти за їх працю) та нештатних непостійних (які зазвичай працювали на безоплатній основі), проіснувала у Академії протягом всього досліджуваного періоду і завжди була численнішою за наявні штати, проте в подальших «Звідомленнях...» все більше уваги приділяється перипетіям змін штатного розкладу, і все завуальованішими стають дані про динаміку реальної кількості співробітників Академії.

У вступній частині «Звідомлення...» за 1921 рік А. Кримський пише: «Цифра усіх штатних співробітників в Академії... була на 1 січня 1922 року 404 душі (а в попередньому 1921 році була лише 209 людей). Цифра нештатних платних співробітників сильно хиталась... Але треба пам'ятати, що переважна частина нештатних співробітників Академії наук узагалі не претендувала на ніякісіньку грошову оплату... в купі з такими нештатними співробітниками цифра всіх академічних співробітників ніколи не була низча

од 1500 душ люду» [286, с. 5]². Про продовження карколомних змін штатного розкладу дізнаємося зі «Звідомлення...» за 1922 рік: «З центру вийшов наказ скоротити штати: треба було зменшити цифру співробітників Академії наук з 606 душ на 149» [268, с. 333]. Проте у цьому випуску «Звідомлення...» цифри, що відбивають зміни кількості штатних посад, вже не супроводжуються даними про загальний склад співробітників установи. Те, що вилучення цілого ряду співробітників зі штатного розкладу не призвело до припинення функціонування відповідних наукових напрямів, позначено лише завуальованою фразою, що «коли, не дивлячись на це, праця Всеукраїнської Академії наук йшла планомірно й успішно, то це доведеться цілком завдячити саме відреченій енергії вчених, які відчували потребу працювати...» [268, с. 333].

«Звідомлення...» за 1923 рік в основному тексті також містить дані щодо триваючих перипетій боротьби за штатний розклад: «Безперечна невигода сталася для Академії найбільш на початку 1922 року. Довелося цифру штатних співробітників Академії наук – тобто оплачуваних регулярно місячною платнею – зменшити з 606 душ на 147. ... Та того мало. В кінці 1923 р. поспіла з центра нова вимога – знов скоротити число співробітників, бо без нового скорочення важко поліпшити матеріальне становище для тих, хто залишається... І от, мало не тридцять посад скасувалося додатково, – та й маємо ми тепер замість позаторішніх 606 тільки 117 штатних співробітників, а саме – 82 чисто наукових (це вкупі з ординарними академіками), 21 технічно-наукових (як, от, по канцеляріях), а 14 – нижчих службовців... Ті, кого вкорочено і виключено зі штату, однаковісінько не покинули працювати в Академії. Більш ніж 150 поміж

² Ця цитата є вельми розповсюдженою, проте, наводячи її, дисертантка мусить покликатися на оригінал «Звідомлення...» за 1921 рік, оприлюдний у 1923 році в Берліні, а не на версію, вміщену у виданні документів і матеріалів Академії, опублікованих у 1993 році. У виданні 1993 року значна частина документів подана зі скороченнями, зокрема, з тексту «Звідомлення...» за 1921 рік вилучено було серед інших і той фрагмент, що його тут було зацитовано. Тому в ряді випадків дисертантка мусила тут і наділі покликатися на оригінали документів, попри всю складність ознайомлення з ними нині.

ними мають титул «постійних» (хоч і не штатних)» [268, с. 358].

Вперше дані «Звідомлення...» за 1923 рік були актуалізовані у праці Н. Полонської-Василенко, з тим уточненням, що як цифру 606 осіб авторка відносить до початку 1922 року (що відповідає даним «Звідомлення...»), так само до цього ж часу відносить Н. Полонська-Василенко і скорочення до 147 осіб [463, ч. 1, с. 26].

Знову згадку про штати Академії у виданнях, опублікованих після 1920-х років знаходимо у виданні «Історії Академії» у 2-х книгах, опублікованому 1967 року [400]. Склад Академії у 1923 році його автори характеризують так: «Уже в 1923 р. до її складу входило 35 науково-дослідних установ (інститутів, комісій, кабінетів, кафедр тощо). Крім того, при Академії було 5 наукових товариств. Наукову роботу вели 37 академіків (з них 25 працювало у Києві), 111 штатних і 275 позаштатних наукових працівників» [400, с. 99]. Наводячи ці дані, автори посилаються не на «Звідомлення...» Академії, а на видання, присвячене історії Києва [401, с. 432], де, у свою чергу, ці цифри наведено без посилання на їх джерело.

Щоправда, ці підрахунки викликають певні сумніви у їх походженні, попри позірний збіг з даними «Звідомлення...» щодо загальної кількості штатних посад. Зокрема певний подив викликає поява у даних чіткої вказівки на кількість нештатних співробітників. По-перше, ці дані ніяк не співвідносяться з даними «Звідомлень...», що позначають кількість постійних нештатних співробітників у 1923 році в межах 150 осіб. Водночас, зазначення цієї дивної цифри щодо кількості нештатних співробітників у 1923 році надає більш «достовірного» вигляду даним за 1919 рік, адже радянська історіографія таким чином визнала існування у складі Академії позаштатних співробітників як окремої категорії. Попри це, після найуживанішого покликання на цифру 140, як на загальну кількість співробітників у 1919 році, саме дані за 1923 рік, наведені у «Історії...» (1967), є найбільш розповсюдженими відомостями про чисельність співробітників Академії у 1920-х роках. Їх активно використовували більш

пізні видання [487, с. 35; 337, с. 30; 605, с. 14; 442, с. 33], але вже без зазначення джерела, а подекуди і без уточнення, що цифра відбиває кількість лише наукових співробітників Академії, а не всього академічного персоналу. Лише у довідковому виданні 1969 року за 1923 рік подано інші цифри: замість 111 з'являється цифра 119 осіб [336, с. 265]. При цьому кількість академіків, зазначена у обох випадках, збігається. Проте ці самі дані (119 співробітників, 37 академіків та 35 установ) у ряді видань (в тому числі у двох, що наводять дані з «Історії...» (1967) за 1923 рік) зазначені ще й як кількість співробітників Академії у 1929 році [605, с. 408; 337, с. 418].

У тому ж році, коли в Україні було перевидано працю Н. Полонської-Василенко, у першому томі видання документів і матеріалів з історії Академії автори передмови також торкнулися питання змін штатного розпису у 1923 році: «На початку 1922 року в Академії працювала наркомосівська надзвичайна ревізійна комісія. В результаті її роботи штати ВУАН були скорочені майже у 5 разів: на перше півріччя 1923 р. – до 126, на друге – до 117 осіб» [268, с. 13]. Зазначення авторами передмови зменшення штатів Академії за результатами ревізії у «майже п'ять разів», розрахунково дає нам, як кількість співробітників до проведеного скорочення, цифру близьку до 600 осіб у 1922 році, зазначених «Звідомленням...». Якщо цифра 117 штатних одиниць відповідає даним, наведеним «Звідомленням...», як дані на кінець 1923 року, то дані на першу його половину суперечать відомостям, вміщеним у «Звідомленні...» за 1923 рік, де замість 126 штатних одиниць, зазначених у передмові до першого тому документів і матеріалів, бачимо цифру 147 штатних одиниць [268, с. 358].

Видання 1990–2000 років змальовують ще більш складну картину перипетій змін штатного розкладу Академії у 1921–1923 роках. У виданні «Історія Академії наук України. 1918–1993 рр.» за ред. Б. Патона (1994) читаємо: «...на 1 січня 1921 р. в УАН працювало лише 209 працівників (які, траплялося, по півроку не одержували зарплати)» [398, с. 43]. Ці цифри

відповідають числам, що їх наведено у «Звідомленні...» за 1921 рік, як дані про кількість штатних посад установи у 1921 році.

У опублікованому за рік до того (у 1993 році) виданні «Рання історія» Академії [470] бачимо ще дещо іншу, переважаючу в 5 разів дані з видання 1994 року, цифру, що відбиває штат Академії на початку 1921 року: «На початок 1921 р. за штатним розкладом в Академії нараховувалося 1004 штатних одиниці» [470, с. 179]. У 2000 році ці самі данні відтворено в іншому виданні – «Історії Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті» [402, с. 152].

Наведені цифри близькі до показників, наведених у роботі Наталії Полонської-Василенко, проте містять певні розбіжності. Так, у праці Н. Полонської-Василенко зазначено загальний склад Академії на кінець 1921 року близький до 1404 осіб (відповідно даних «Звідомлення...» це має бути статистика на 1 січня 1922 року – 404 штатних одиниці та ще близько 1000 осіб позаштатних співробітників), в той час як «Рання історія» у якості показника на початку 1921 року наводить цифру 1004 штатних посад (при невідомій кількості зайнятих з них та вакантних, а також без зазначення кількості позаштатних співробітників).

В «Ранній історії» 1993 року наведено ще дві цифри – 410 та 137, які вже мають відбивати ту кількість штатних посад, які розглядалися та затверджувалися Наркомосом на другу половину 1921 року [470, с. 79–80]. Аналізуючи процес приєднання до Академії УНТ, його автори зазначають: «Академія зарезервувала для членів УНТ 50 штатних посад, але в зв'язку з постановою колегії Наркомосу від 3 грудня 1921 р. «Про скорочення штатів ВУАН» вона не змогла цього додержати, навіть за рахунок скорочення своїх власних штатів. На початок 1921 р. за штатним розкладом в Академії нараховувалося 1004 штатних одиниці. Після попередніх вимог Наркомосу про скорочення штатів Академія наук створила комісію під головуванням Р. Орженцького, яка працювала під час об'єднання УАН і УНТ, і в результаті роботи якої штати ВУАН скоротилися до 410 чоловік. Зберігся примірник

штатного розпису ВУАН, поданий комісією Р. Орженцького, на якому рукою Я. Ряппо ця цифра скорочена до 137 чоловік» [470, с. 179]. У 2000 році ці самі данні відтворено в іншому виданні – «Історії Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті» [402, с. 152].

В наведених цифрах є певна розбіжність з досить близькими за порядком цифр даними роботи Н. Полонської-Василенко. У праці Н. Полонської-Василенко з посиланням на «Звідомлення...» наведено цифру 404 особи при кількості нештатних у «понад 1000 душ» [463, ч. 1, с. 39] на кінець 1921 року в аналізованому виданні на одному з етапів формування штатного розпису зазначено штати у кількості 404 посад.

«Звідомлення...» за 1924 рік в загальній частині містить зауваження лише щодо кількості штатних наукових співробітників: «В жовтні 1924 року через прикре непорозуміння видано в Збірнику У законень № 23–24 закон, що одразу вкоротив число штатних посад в Академії аж на 25 проц.», проте, внаслідок вжитих неодмінним секретарем заходів, ситуацію було залагоджено наступним чином: «всі дотеперішні 160 штатних співробітників Академії повинні залишитися на своїх штатних посадах. Тільки-ж, щоб сума грошей... вистачила для оплати кожного... довелося тимчасово... понизити в номенклатурі посад кваліфікацію співробітників» [269, с. 74].

Згадку про скорочення штатів у 1924 році знаходимо також у опублікованій 1925 року статі М. Грушевського. Послідовно наводячи дані щодо змін штатного розкладу відповідно даних «Звідомлень...», щодо 1924 року М. Грушевський обмежується зауваженням: «Але нові штати, опубліковані восени 1924 року, знов счеркнули цілу низку нових і старих установ і посад, щоб уможливити підвищення платні академікам і тим співробітникам, які зіставалися в штаті» [284, с. 213], на жаль, не наводячи кількості співробітників на 1925 р. Оскільки «Звідомлення...» за 1925 р. також не наводить загальної кількості співробітників, то за даними цього джерела встановити, чи було наприкінці 1924 року проведене скорочення посад штатних наукових співробітників, чи лише пониження кваліфікації у

номенклатурі посад, неможливо. У цьому сенсі М. Грушевський є чи не єдиним джерелом, що констатує скорочення штатів у 1924–1925 р. Згодом, практично у тому ж формулюванні: «осінь 1924 року принесла нове скорочення», без зазначення його обсягів, дані було використано у роботі Н. Полонської-Василенко [463, ч. 1, с. 26].

У 1924–1928 рр. штати Академії знаходились у віданні Наукового комітету Українського головного управління професійної освіти НКО УСРР; після реорганізації наркомату у грудні 1924 року – Українського науково-методичного комітету (Укрнаука) НКО УСРР, очолюваного послідовно Я. Ряппо, М. Яворським, Ю. Озерським. Крім цього, для безпосереднього контролю (урядового та партійного) за рядом наукових установ Києва, в тому числі і ВУАН, від 1923 року було створено філію Наукового комітету Укрголовпрофосвіти (з 1924 р. – Укрнауки).

Розшуки штатних розписів Академії було проведено серед опублікованих у 1920-х роках виданнях, що містять укази та розпорядження керівних органів влади. Серед таких видань, як вже зазначалося, найбільш інформативними слід вважати «Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду» та «Вісник Наркомосу».

«Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України» був офіційним виданням Народного комісаріату юстиції УСРР (УРСР) у 1919–1938. З 1919 по 1934 виходив у Харкові, а з 1934 – у Києві. Перший рік видавався російською мовою під назвою «Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины»; з 1920 – російською і українською мовами. У 1920–1921 видання українською мовою мало назву «Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України і уповноважених РСФРР»; у 1922–1928 – «Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України»; з 1929 по березень 1936 – «Збірник законів та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України». В різні роки виходив з різною періодичністю. В перші роки радянської влади збірник уміщував маніфести, універсали, декрети і

постанови, інструкції, обіжники, накази ВУЦВК, Раднаркому УСРР і Наркомату юстиції УСРР, інших відомств.

Проте серед документів, вміщених у цих виданнях, вдалося виявити лише два штатних розписи Академії – за 1924–1925 та 1925–1926 роки. Штатний розпис Академії на 1924–1925 роки було ухвалено постановою Ради народних комісарів УСРР 8 серпня 1924 року [278, с. 529–536]. Згодом цей документ з посиланням на його оригінал, що зберігається у ЦДАВО України, було опубліковано в збірнику документів і матеріалів Академії [269, с. 48–52].

Відповідно до цього розпису штати Академії мали складатися з 120 штатних посад, розподілених по 22 установам трьох відділів: 11 установ з 16 співробітниками при Першому відділі, 8 з 20 співробітниками – при Другому та 3 з 3 співробітниками при Третьому відділі; виділеного окремо адміністративно-технічного персоналу (зазначеному у підрозділах «технічний персонал» та «канцелярія керування Академії») – 29 посад; а також керівників Академії та академічних відділів, академіків (26 осіб) і канцелярії наукових співробітників у загальній кількості 47 осіб.

Цей штатний розклад викликав бурхливий протест в академічному середовищі. Ухваленню цього розпису передував ряд клопотань Академії щодо збільшення кількості штатних посад, зокрема про виділення штатних одиниць для заснування та забезпечення діяльності трьох нових установ у складі Соціально економічного відділу: Інституту наукової організації праці, Інституту для виучування радянського права, а також відновлення діяльності Інституту для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України [269, с. 29–34].

Після оприлюднення розпису Академія зробила ряд спроб домогтися його перегляду. В ІР НБУВ зберігся лист Неодмінного секретаря А. Кримського до академіка С. Єфремова з описом поїздки першого до Харкова з клопотанням про перегляд штатного розкладу. В листі міститься опис перипетій клопотань Неодмінного секретаря, який сподівався відновити

штати Академії у попередньому обсязі (імовірно, у кількості близькій до 160 посад), долучивши до них 4 посади для ВУАК [269, с. 62].

В цьому ж листі висловлене припущення, щодо причин скорочення штатів Академії до 120 штатних одиниць. На думку А. Кримського, Наркомосом помилково було передано на затвердження до Раднакому штати Академії за 1922, а не 1924–25 рр. Розшукати якісь документи, які б дозволили підтвердити цю версію А. Кримського, наразі не вдалося, проте це зауваження цінне зазначенням кількості штатних посад в Академії у 1922 році, відмінним від даних, наведених у інших джерелах. В результаті численних клопотань, з якими звертався до Наркомосу не лише А. Кримський, але й інші академіки, зокрема М. Грушевський [269, с. 60], штати переглянуті не були, проте кількість штатних посад, які оплачувалися регулярно місячною платнею, не було вкорочено.

Коментуючи цей штатний розпис, А. Кримський зазначає: «В жовтні 1924 року через прикре непорозуміння видано в Збірнику У законень № 23–24 закон, що одразу вкоротив число штатних посад в Академії аж на 25 проц. Довелося Неодмінному секретареві А. Кримському, поїхати особисто до Харкова та й вияснити в Укрголовнауці це дуже прикре й несподіване непорозуміння. Укрголовнаука негайно сконстатувала, що про скорочення штатів Академії на 25 проц. не може бути й мови, і що всі дотеперішні 160 штатних співробітників Академії повинні залишитися на своїх штатних посадах. Тільки ж, щоб сума грошей, присланих щомісячно з центру на платню, вистачала для оплати праці кожного академічного співробітника всіма стома відсотками належної тарифної ставки, довелося тимчасово – з чисто формальних тарифікаційних мотивів – понизити в номенклатурі посад кваліфікацію наукових співробітників.... Правда, ми маємо непохитні запевнення з харківського центру, що таке тимчасове, провізоричне становище для Академії наук тягтиметься недовго» [269, с. 74]. Після затвердження штатів листування щодо збільшення кількості штатних посад та заснування нових установ між Академією та Наркомосом тривало.

Зокрема йшлося про внесення до штатного розкладу посад Правописної комісії (на пропозицію ВУАН) та включення до складу Академії Інституту марксизму (на клопотання НКО). 25 березня 1925 року було затверджено висновки обслідування ВУАН Комісією Наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР, яка пропонувала збільшити штати Академії до 250 посад [269, с. 121–125]. Натомість Адміністративно-фінансова комісія Раднаркому УСРР, розглянувши пропозиції НКО щодо штатів ВУАН, дійшла висновку, що: «штат в 173 особи для Академії наук в українських умовах є більш ніж достатнім» і запропонувала цю «цифру вважати максимальною і рекомендувати Наркомосу на найближчий ряд років засвоїти твердий курс у відношенні можливих вимог щодо збільшення штатів Академії» [269, с. 137].

Штатний розпис Академії на 1925–1926 рр., який скасовував розпорядження про штати від 8 серпня 1925 року і затверджував нові, було ухвалено постановою Ради народних комісарів УСРР 8 жовтня 1925 року [279]. Відповідно до нового штатного розпису у складі Академії затверджувалася 171 штатна посада. З цього числа 37 посад було віднесено на Господарчу управу Академії; 8 посад зазначено у складі трьох установ при Спільному зібранні; при 21 установі Першого відділу зазначено 67 посад, включно з 8 посадами академіків; при 12-ти установах Другого відділу – 38 штатних посад, включно з 13 академіками; при 5 установах Третього відділу – 18 посад, включно з 6 посадами академіків. Окремо у штатному розкладі зазначено 3 посади при Президії Академії.

Штатний розклад Академії на 1926–1927 роки не було опубліковано. Лише 16 липня 1927 року в Харкові на розпорядчому засіданні Укрнауки було затверджено додаткові штатні посади для Академії [269, с. 300]. Відповідно до цього документу передбачалося збільшення кількості штатних посад академіків на 6 одиниць, керівничих академічних установ на 3 посади, наукових співробітників різних установ на 16 посад. Крім того, передбачалося збільшення на 2 посади кількості лаборантів, на 8 посад – кількості співробітників наукової канцелярії та на 9 посад – Управи Академії.

Додатково затверджувалося також 33 посади персоналу по обслуговуванню будинків Академії. Проте зміст протоколу дозволяє твердити, що цьому збільшенню штатного розкладу передувало скорочення деяких штатних посад, проведене Академією. Підставою для цього твердження є пункт 2.а. цього протоколу, у якому йдеться: «В додаток до скорочених Академією осіб додати слідує: По лінії наукової канцелярії: помічник керівничого – 1, стенографістка машиністка – 1, по канцелярії Управи: доглядачів – 2» [269, с. 302].

Загалом слід визнати, що офіційні видання відповідного періоду не створюють можливостей для відтворення повної картини змін штатного розкладу Академії. Адже, навіть будучі оприлюдненими, штати Академії протягом року неодноразово переглядалися, в штатні розклади вносилися зміни і подекуди дуже суттєві. Для того, щоб зробити такий висновок, достатньо вже наведених вище даних з узагальнюючих частин «Звідомлень...». Цей факт також є однією з причин постійних розбіжностей у актуалізованих даних.

«Звідомлення...» за інші роки також не містять узагальнених кількісних даних кадрового складу Академії. Вочевидь, саме цим, в першу чергу, слід пояснювати той дивний факт, що у вітчизняних дослідженнях з історії Академії 1930–1980-х років повністю відсутні дані за другу половину 1920-х років.

Отже, загалом у 1930-х – 1980-х роках в межах радянської історіографії до наукового обігу залучено статистичні дані лише за 1919 (1920) та 1923 роки, що мають певні розбіжності. У 1990-х роках ці дані за період 1919–1923 років було доповнено досить неоднозначними відомостями про зміни штатного розкладу та особового складу Академії у 1921–1923 роках.

Натомість у праці Н. Полонської-Василенко дані як щодо штатного розпису, так і особового складу представлено більш повно. Її нарис історії містить не лише згадані дані про перипетії кількісних змін особового складу

та штатного розпису у 1921–1923 роках, але й дані за 1926–1927 роки: «Змінялося число штатних співробітників: 1926 року було їх 63, 1927 – 69. Нештатних постійних – 1926 – 94, 1927 – 122. Непостійних – 1926 р. – 440, р. 1927 – 578» [463, ч. 1, с. 76].

У 1998 році історія Академії наук 1920-х років доповнюється новими даними про зміни штатного розкладу установи у 1924–1926 роках. У передмові до опублікованого 1998 року другого тому видання документів і матеріалів Академії, присвяченому періоду 1924–1928 рр., вміщено короткий огляд діяльності Академії відповідного періоду. Серед інших даних наводять його автори і кілька абсолютних показників динаміки штатного персоналу Академії, зазначаючи його зміни у 1924–1926 роках в діапазоні від 120 у 1924 до 171 та 173 у 1925 та 1926 роках [269, с. 18]. Окрім цих даних видання також зазначає, що у 1927 році було продовжено розгляд питання про збільшення кількості штатних посад в Академії, окремо вказуючи, що і в цей період в Академії продовжувала зберігатися практика залучення до праці не лише штатних, але й постійних та тимчасових нештатних співробітників. За усталеним звичаєм цифри, зазначені авторами видання, відрізняються від тих, що раніше були залучені до наукового обігу Н. Полонською-Василенко, і окремими поясненнями не супроводжуються. У обох випадках наведення даних їх джерело авторами не зазначене.

Отже, в літературі, присвяченій Академії, превалюють дані, що висвітлюють зміни штатного розкладу установи, а не її особового складу. В ряді випадків дані щодо кількості штатних посад супроводжуються зауваженнями щодо практики у 1920-х роках залучення вчених у якості нештатних співробітників.

Водночас, у наведених вище даних нештатних співробітників за 1921 та 1923 роки, цифри, що відбивають кількість таких співробітників, також суттєво різняться. Якщо «Звіdomлення...» за 1923 рік твердить: «Ті, кого вкорочено і виключено зі штату, однаковісінько не покинули працювати в Академії. Більш ніж 150 поміж ними мають титул «постійних» (хоч і не

штатних)» [268, с. 358], то «Звідомлення...» за 1921 рік подає загальну кількість співробітників у 1500 осіб при 209 штатних співробітниках.

Такі розбіжності у зазначенні кількості позаштатних співробітників потребують додаткових пояснень. Їх ми можемо віднайти у «Звідомленні...» за 1921 рік, яке зазначає: «Цифра нештатних платних співробітників сильно хиталась... Але треба пам'ятати, що переважна частина нештатних співробітників Академії наук узагалі не претендувала на ніякісіньку грошову оплату... в купі з такими нештатними співробітниками цифра всіх академічних співробітників ніколи не була низча од 1500 душ люду» [286, с. 5]. Отже, мова йде не про зміну якоїсь одної категорії, а про дві різні категорії, позначені однією назвою – «нештатні наукові співробітники».

Дійсно, в багатьох випадках, в тому числі і у «Звідомленні...» за 1923 рік, мова йде про «постійних нештатних»: «Більш ніж 150 поміж ними мають титул «постійних» (хоч і не штатних)» [268, с. 358]. Отже, категорія нештатних співробітників розподілена на співробітників постійних і не постійних, до того ж, у випадку мови про «постійних нештатних» співробітників йдеться переважно лише про ту частину співробітників Академії, що перебувають у складі Академії на посадах, що їх номенклатуру Академія вважає за необхідне включати до штатного розпису. Розбіжності між кількістю «нештатних постійних» та загальним складом нештатних співробітників, відповідно даних «Звідомлень...» можуть сягати 10-ти кратного розміру. Окрім «Звідомлення...» за 1921 рік кількість співробітників Академії, що перевищує 1000 осіб наводить ще «Звідомлення...» за 1919 рік. Логічним буде припустити, що ця цифра також відбиває загальну кількість співробітників Академії, включно з категорією нештатних непостійних співробітників.

В процесі аналізу архівних джерел було виявлено кілька документів, у яких наводяться нові абсолютні показники щодо штатів Академії. У 10 фондів ІР НБУВ зберігається «Звідомлення...», підготоване до десятиріччя Академії (яке так і не було опубліковане). Цифри, наведені у ньому, досі не

актуалізовані у літературі, відбивають зміни штатного складу Академії у другій половині 1920-х років. Згідно даних тексту «Звідомлення...»: «Загальна кількість співробітників Академії за рр. від 1925–1926 до 1929–1930 була 153, 167, 220, 288, 380 /Бюджетів рік у СРСР починався, до 1931-го року, від I.X., а не від I.I./» [138, арк. 42]. Слід зазначити, що списки співробітників у другій половині 1920-х укладалися Академією на жовтень-листопад наступного року, що, імовірно, пов'язано саме з початком бюджетного року у жовтні. У тексті чітко зазначено – мова йде про «загальну кількість співробітників Академії», водночас поряд маємо твердження, що обрахунки наведено за бюджетний рік. Імовірно, і в цьому випадку ми маємо справу не з загальною чисельністю співробітників, а лише з даними щодо штатних співробітників. Проте ці дані не відповідають затвердженям Раднаркомом штатів, зокрема, на 1925–1926 роки, будучи нижчими од кількості утверджених штатних посад на цей період.

У складі Архіву вищих органів влади та управління зберігаються фонди Наркомосу, якому підпорядковувалася Академія після встановлення в Україні радянської влади, і до якого були передані вцілілі документи часів УНР та Директорії, що висвітлюють стосунки Академії з владою. Проте віднайти оригіналів штатних розписів Академії не вдалося. У 1921–1930 рр. фонд збагатився значною кількістю документів, які містять ряд цікавих з точки зору дослідження кадрового складу ВУАН даних. Найінформативніші тут звідомлення про діяльність академічних канцелярій за 1921–1927 рр. (наукової канцелярії Неодмінного секретаря та канцелярії Управи ВУАН); звіти про діяльність відділів і їх установ 1921–1930 рр. Значну цінність представляють також матеріали за результатами ревізій Академії наук та її установ у 1921, 1925, 1928 рр. з боку НКО УСРР у плані історії створення та персонального складу установ. Особливу цінність з точки зору даного дослідження набувають матеріали спр. 244, що містять у своєму складі акти та резолюцію за наслідками ревізії Академії 1921 року. За структурою матеріали ревізійною комісією на початку кожного акту містять дані про

особовий склад установи, у більшості випадків зазначений поіменно з вказівкою на посаду та штатність або позаштатність співробітника. Ревізія 1921 року відбувалася на початку року, відповідно її матеріали відбивають переважно стан установ протягом минулого, 1920-го року. «Звідомлення...» за 1920 рік опубліковано не було, а всі спроби розшукати його повний текст не увінчалися на сьогодні успіхом. Залученими до наукового обігу є лише вступна частина, відомості про склад академіків та діяльність Спільного Зібрання, а також звіт I відділу – укладені А. Кримським та віднайдені серед документів його особового фонду у Інституті рукопису. Ці матеріали були опубліковані вже на початку 1990-х років і по сьогодні лишаються без доповнень. Відсутність такого джерела, як «Звідомлення...», суттєво позначилася і на залучених до наукового обігу даних щодо особового складу Академії у 1920-му році. Так, список, вміщений у першому томі видання документів і матеріалів Академії з вказівкою на 1920-й рік, нараховує трохи понад сто осіб, яких позначає, як співробітників у відповідному році, в той час, як кількість співробітників у 1919 та 1921 році, зазначених у цьому списку, перевищує в кожному випадку принаймні дві сотні прізвищ. Матеріали обстеження, проаналізовані з точки зору відбиття в них динаміки особового складу Академії, можуть дати відповідь на питання про стан УАН у 1920-му році, зробити більш детальний опис динаміки її розвитку, що на сьогодні за 1920-й рік практично обмежується посиланням на текст вступної частини «Звідомлення...» за 1921 рік: «рік 1921-й: «надзвичайно важкий», «катастрофічний» – це будуть слабенькі ще терміни. Досі в історії Всеукраїнської Академії наук за найгіршу добу вважався період денікінської окупації в Києві 1919 року....» [268, с. 295]. Отже, очільники Академії у 1920 році, попри зафіксований у літературі голод, що панував у Києві в цей час [402, с. 127], катастрофи в становищі Академії не спостерігали, водночас, якщо укласти ряди динаміки співробітників згідно залучених до наукового обігу списків, саме 1920 рік виглядає на них, як рік найбільшого спаду в діяльності за весь період першого десятиліття.

Слід зауважити ряд моментів, що об'єктивно вже є зафіксованими в дослідженнях з історії Академії стосовно штатного складу її співробітників. Від початку затвердження штатів Академії радянською владою тривали перманентні спроби скорочення штатів. Академія, як могла, вживала контрзаходів, але значних успіхів у цій справі не досягла. На факти таких скорочень звертають увагу практично всі сучасні дослідники, водночас не акцентуючи увагу на час їх завершення. Відповідно до наявних даних ця ситуація тривала до середини 1920-х років.

Попри значну кількість даних щодо кадрового складу Академії, виявлених у літературі та архівних джерелах, ми не можемо стверджувати, що наявні дані досить повні для вирішення поставлених у роботі завдань. Адже за умови отримання даних на основі штатних розписів Академії, навіть у випадку їх повноти, ми отримуємо підтвердження лише кількості штатних посад у науковій установі, а не кількості її особового складу. З врахуванням особливостей періоду, коли, за твердженням практично всіх доступних джерел, кількість нештатних платних співробітників (або ж постійних нештатних співробітників) перманентно перевищувала кількість співробітників штатних, а кількість співробітників нештатних, що «працювали без будь-якої оплати» (нештатних непостійних (тимчасових) співробітників), подекуди перевищувала кількість штатних та нештатних постійних разом взятих у кілька разів, необхідним є звернення до питання про особовий склад наукової установи. Питання виокремлення кількості посад та кількості фізичних осіб-співробітників установи не є новим у літературі. Ще у 1920-х роках, зітнувшись з необхідністю виокремлення особового складу наукових установ, дослідники запровадили поняття «функціонер» для позначення кількості посадових одиниць. Отже, надалі при зазначенні кількості фізичних осіб ми вживатимемо термін «особовий склад», а говорячи про кількість посад вживатимемо запроваджений у 1920-х роках термін «кількість функціонерів».

Матеріалів для дослідження кількості особового складу Академії, на

противагу дослідженню кількості функціонерів у її складі, було виявлено значно більше.

Зокрема, як вже зазначалося, «Звідомлення...» за ряд років містять списки співробітників Академії. Такі списки наявні: у «Звідомленні...» до 1 січня 1920 р., що подає списки співробітників за 1919 р., у «Звідомленні...» за 1921 р. – за відповідний рік, у «Звідомленні...» за 1923 р. – на 1 травня 1924 р., «Звідомленні...» за 1924 рік – дані за 1925, «Звідомленні...» за 1926 р. – дані на жовтень 1927; та «Звідомленні...» за 1927 рік – за 1928 р. [286, 287, 291, 294, 296–300].

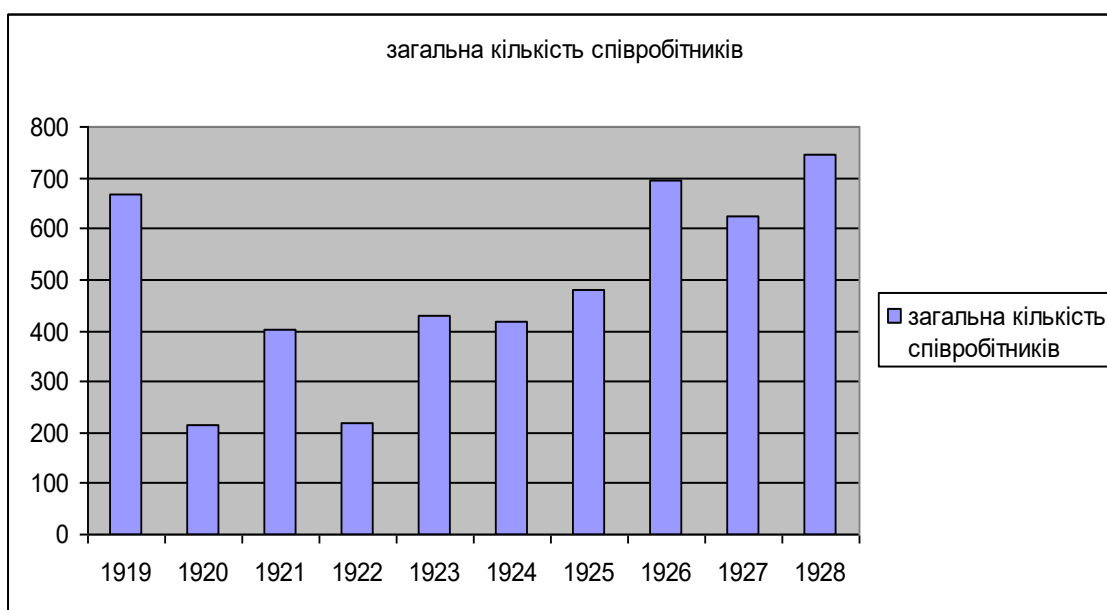
Інформація щодо кадрового складу Академії, наведена у вигляді поіменних списків складу окремих установ Академії з врахуванням посадової ієрархії, створює додаткові можливості для аналізу не лише загальної динаміки кадрів Академії, але й для дослідження їх структури. Перелік структурних компонентів залежить від повноти інформації, вміщеної у джерелі, і встановлюється емпіричним шляхом в кожному конкретному випадку. Списки, наведені у «Звідомленнях...», за формою є описом структури установ Академії з поіменним зазначенням осіб, що займали певну посаду у кожному з зазначених структурних підрозділів. Безпосередньо пов'язаною з такою структурою особливістю списків «Звідомлень...» є наявне в ряді випадків зазначення належності або неналежності того чи іншого співробітника установи до штату Академії, чи належності тієї чи іншої особи саме до наукового складу.

Ці дані набувають особливого значення у випадках, коли постає питання про співставлення кількості функціонерів з кількістю фізичних осіб-співробітників Академії та створюють додаткові можливості для встановлення категорій співробітників, що їх кількість у складі Академії відбивають наведені у працях різних періодів статистичні дані. Загалом, враховуючи дві описані ознаки (штатність та розподіл на науковий, науково-технічний та технічний персонал), співставлення залучених до наукового обігу даних та отриманих в результаті підрахунків, здійснених на основі

списків «Звідомлень...», дозволяє значною мірою прояснити походження даних, залучених до наукового обігу.

Укладений в межах створення бази даних для реалізації цього дослідження основний файл репрезентує дані про 1885 осіб, що провадили працю в УАН/ВУАН у період 1918–1928 років.

Загальну динаміку кадрів Академії у 1919–1928, відповідно до укладеного списку, продемонстровано на мал. 2.1.

Мал. 2.1. Загальна динаміка особового складу Академії у 1919–1928 рр.

Слід враховувати, що у наявних даних відбито переважно співробітників власне академічних установ, до того ж лише постійних, як штатних так і позаштатних.

Динаміка кадрів є одним з пріоритетних напрямків досліджень наукознавства. Існують і певні норми цієї динаміки для періоду експоненціального розвитку науки, до якого слід відносити і період 1920-х років, відповідно до яких загальна тенденція для наукових колективів ХХ століття визначається як подвоєння чисельності співробітників кожні 7–15 років [381, с. 114]. Побудований на вже наведених вище абсолютних показниках розвитку колективу співробітників Академії графік (з

урахуванням штатних та постійних нештатних співробітників) демонструє загальну тенденцію до зростання з подвоєнням чисельності через 6–8 років.

Зменшення загальної чисельності протягом десяти років ми спостерігаємо кілька разів. У 1920 році причиною скорочення кількості наукових кадрів стали події другої половини 1919 року, коли військові дії на території Києва призвели до масового полишення міста співробітниками Академії попри прийняте Спільним зібранням Академії рішення про відмову від евакуації та продовження роботи установи. Графік відбиває друге зменшення чисельності у 1922 році. Проте ці дані не підтверджуються даними «Звідомлень...», як і не спростовуються ними. Імовірно, саме 1922 рік в історії Академії слід вважати тим періодом, відомості про який є найбільш обмеженими. Якщо нестачу даних за 1920-й рік було компенсовано відомостями з архівних даних, зокрема зі звітів комісії, що здійснювала ревізію Академії на початку 1921 року, то за 1922 рік подібні джерела відсутні. Проте вважати, що на кількість співробітників у 1922 році не впливали зовнішні фактори, а відбите графіком зменшення чисельності є лише наслідком неповноти джерельної бази, також немає підстав. З літератури відомо про скорочення кадрів, якого зазнала Академія у 1922 році. І хоч графік не відбиває повної картини динаміки кадрів (зокрема, планованого, хоч і не втіленого у життя різкого збільшення чисельності Академії на початку 1922 року за результатами приєднання до Академії УНТ), загалом відбиває засвідчені у літературі розміри скорочення, що його зазнала наукова установа. Після 1923 року графік відбиває ще два незначних скорочення кількості кадрів: у 1924 та 1927 роках. Найбільшим зростанням, яке становить 37 відсотків, характеризується 1926 рік. Загалом графік досить чітко розподілений на два періоди: до 1924 року він характеризується коливаннями у загальних межах близько 400 осіб. Натомість у другому періоді – після зменшення чисельності у 1924 році, темпи росту різко збільшуються і становлять постійно понад 10 відсотків на рік. Таке зростання чисельності є характерним для періоду екстенсивного розвитку науки і в

цілому відповідає загальносвітовим тенденціям відповідного періоду.

Проте поповнення особового складу у межах 10–20 щорічних відсотків є відносним показником (порівняно з попереднім роком), тобто стосуються лише збільшення загальної чисельності кадрів. Абсолютна чисельність щорічного поповнення Академії при врахуванні заміщених посад становить 20–30% (на фоні відтоку старих кадрів), що перевищує норму, яка вважається оптимальною у відповідний період розвитку науки для підтримання якісного рівня кадрів наукової установи. І ця обставина певною мірою конфліктує з нормальною, на перший погляд, динамікою розвитку кадрового потенціалу.

Адже за такої динаміки за 10 років від початкового (у 1919 році) складу наукової установи на 1928 рік збереглося лише близько 15%. Щоправда невдовзі ситуація дещо стабілізувалася і від кадрового складу зразка 1921 року на 1928 рік продовжували співпрацювати з ВУАН вже 60% співробітників. Мінлива ситуація не могла не позначитися на якості кадрового потенціалу. Такі значні зміни у особовому складі установи у наукознавстві зазвичай розглядаються як одна з характеристик, що потенційно свідчать про погіршення якості кадрового потенціалу. Але Г. Добров та інші наукознавці, говорячи про поповнення складу, мають на увазі в першу чергу поповнення за рахунок молодих спеціалістів. Можливо у нашому конкретному випадку цей процес пов'язаний просто з розширенням Академії, набуттям нею справді всеукраїнського рівня, підвищенням авторитету цієї установи, або ж з іншими причинами, що обумовили поповнення особового складу установи за рахунок досвідчених фахівців, а не молодих спеціалістів, які щойно полишили університетську лаву. Отже, аналіз лише загальної динаміки кадрів не є достатнім для створення повної картини розвитку кадрового потенціалу УАН/ВУАН у 1920-х роках і потребує доповнення аналізом вікової структури кадрів, результати його буде розглянуто в наступному розділі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наведені у літературі дані є

різними за формою, важкоспівставимими і потребують уточнень та роз'яснень щодо їх походження. Підставою для цього твердження є проаналізований масив літератури та встановлення факту обмеженої кількості залучених до наукового обігу даних динаміки кадрів, а за окремі роки і повної її відсутності.

В наведених в літературі даних йдеться переважно про кількість штатних одиниць, значно рідше трапляються дані щодо кількості співробітників, в першу чергу тих, що перебували поза штатом установи. Проте наявні дані з впевненістю дозволяють стверджувати про існування такої категорії співробітників у лавах Академії в першій половині 1920-х років.

Здійснений аналіз досить яскраво, на думку дисертантки, демонструє очевидність розбіжностей і у наявній статистиці кадрів Академії. В результаті, у даних за 1921 рік лише у виданнях 1993 року різночитання, що подають цифру штатних співробітників з розбіжністю у 5 разів (від 209 до 1004 осіб).

Наявні дані значною мірою залучені до наукового обігу у період 1930–х – 1980-х років, що необхідно змушує до критичного ставлення до них, як і до будь-якої статистики, залученої до наукового обігу у цей період.

Сучасні дослідження практично не змогли заповнити прогалини у статистиці динаміки наукових кадрів, хоч спроби доповнення цих даних наявні, зокрема – вперше залучені окремі дані за другу половину 1920-х років.

В процесі розгляду дисертанткою було доведено, що при наведенні кількісних показників дослідники практично не посилаються ані на опубліковані, ані на архівні джерела штатних розписів Академії.

Аналіз усієї сукупності даних дозволяє твердити, що динаміка особового складу Академії в період 1920-х років загалом відповідала тим світовим нормам, що вважаються характерними для цього періоду. Проте для утвердження цього висновку необхідне здійснення аналізу вікової структури

кадрів УАН/ВУАН у 1918–1928 роках.

Проведений комплексний аналіз як актуалізованих, так і нововиявлених у архівних джерелах та вперше залучених до наукового обігу даних щодо динаміки кадрового складу УАН/ВУАН, дозволяє значно доповнити загальну картину розвитку кадрового потенціалу установи. Попри це, для повного уявлення про особовий склад УАН/ВУАН, необхідно здійснити аналіз його якісних характеристик та розглянути наявні дані у більш широкому, загальноукраїнському, контексті.

2.2. Співробітники УАН/ВУАН в українському науковому просторі

Важливим аспектом в аналізі ролі УАН у процесі становлення українського наукового простору є кількісні дані щодо науковців, які були прямо чи опосередковано у своїй діяльності пов'язані з Академією. Найперше звернімося до тих, що були пов'язані з Академією безпосередньо, як штатні чи позаштатні співробітники академічних установ. «Звідомлення...», присвячене діяльності Академії у період до 1 січня 1920 року, зокрема, наводить кількість співробітників Академії, що брали участь у її діяльності, постійно перебуваючи в Києві: «Коли перед приходом денікінської «добр'армії» число співробітників Академії досягало цифри у 1 тис., то після її одходу виявилось, що ця цифра зменшилась аж у два рази» [268, с. 222]. Отже, звіт про діяльність наукової установи твердить: лише протягом одного року і лише у Києві Академія об'єднала у своїй діяльності від 500 до 1000 осіб. Та цей звіт не є поодиноким у твердженні, що кількість співробітників, яких на початку своєї діяльності об'єднувала Академія, слід лічити на сотні: «переважна частина нештатних співробітників Академії наук узагалі не претендувала на ніякісіньку грошову оплату... в купі з такими нештатними співробітниками цифра всіх академічних співробітників ніколи не була низча од 1500 душ люду» стверджує Неодмінний секретар Академії А. Кримський у «Звідомленні...» за 1921 рік [286, с. 5]. Наголосимо, що в

обох випадках йдеться не про кількість штатних посад чи функціонерів у складі установи, а саме про загальну кількість осіб, переважно в Києві, але також і поза його межами, що брали участь у науковій праці Академії. На тлі інших даних про кількість науковців цілої України ці цифри виглядають не просто великими, вони виглядають вражаюче. Зокрема, якщо врахувати дані, отримані Комісією «Наукові установи та наукові працівники ССРСР» (працювала у складі Академії наук СРСР), якій в результаті кількарічних досліджень вдалося на території України виявити 4186 наукових працівників [595, с. 748]. Інша комісія, цього разу утворена Держпланом [596, с. 5], нарахувала в Україні 3300 осіб, які працюють у наукових установах та організаціях. Але обидва джерела наводять дані по Україні на кінець 1920-х років. Тоді як кількісні дані щодо Академії стосуються їх початку. Отже, загальна кількість науковців мала за цей період нехай не подвоїтися, але дещо збільшитися: у XX столітті для окремого наукового простору, за умови нормального розвитку, вважається нормою подвоєння кількості науковців кожні 10–15 років [381, с. 114]. Джерела того часу не містять співставимих даних про смертність серед науковців, тому імовірне збільшення їх загальної чисельності за період 1920-х років лишається не більш, ніж логічним припущенням.

Кількість планованих Академією штатних співробітників (а за рік до того засвідчена звітом загальна кількість співробітників) перебували у діапазоні від чверті до третини всіх науковців України кінця 1920-х років.

Ці цифри виглядають ще більш вражаюче, якщо розглядати їх на тлі загальносоюзного співвідношення між загальною кількістю наукових кадрів СРСР та відсотком тих, хто співпрацював з Російською академією наук (яка у 1920-х роках набула статусу загальносоюзної). Зокрема, Гаврііл Хромов, характеризуючи становище Російської академії у передреволюційний час, наводить такі цифри: «В штаті Академії тоді лічилося 212 осіб, з них – 47 академіків, переважно досить немолодих. Останні цифри повчально порівняти з загальною кількістю вчених та викладачів державних вищих

навчальних закладів, яка досягла у передреволюційній Росії кількості близької до 11 тисяч» [494, с. 208]. Слід врахувати, що у наведеному уривку мова йде про кількість штатного персоналу Російської академії у той період, коли Українська академія наук подекуди мала й того менше. Проте і у наступні періоди відсоткова вага співробітників Академії наук СРСР у загальній кількості науковців по країні не наблизилась до співвідношення, що ми спостерігаємо в академічній науці України 1920-х років.

Продовжуючи огляд історії Російської академії наук, той самий автор зазначає, що і у 1930-х роках ця установа зосредила навколо себе лише незначну частину наукового потенціалу країни: «Повертаючись до 1930-х років, нагадаємо, що до нової системи АН СРСР тоді увійшло близько 80 наукових інститутів з приблизно 2000 наукових працівників. На 1941 рік ці числа зросли, відповідно, до 150 та 4000. Не дивлячись на, здавалося б, значний обсяг, академічна система складала лише незначну частину тодішньої радянської науки, в якій (включаючи вищі навчальні заклади) нараховувалось 2400 установ зі 100000 осіб основного персоналу. Відповідно, твердження, що подекуди зустрічаються, про вирішальну роль АН СРСР у формуванні науково-технічного потенціалу СРСР в роки Великої вітчизняної війни і повоєнний відновлювальний період, виглядають явним перебільшенням» [494, с. 208]. Натомість становлення Академії наук СРСР, як впливового чинника у загальносоюзному науковому просторі, дослідник відносить до періоду 1950–1970-х років.

Проте навіть вражаючи на тлі загальносоюзних даних відсоткова вага академічних співробітників в українській науці, що дає підстави стверджувати про значну роль Української Академії наук у формуванні науково-технічного потенціалу країни у період 1920-х років, далеко не повною мірою окреслює те коло науковців, які працювали у постійному взаємозв'язку з Академією.

Все вищевикладене стосувалося переважно установ академічних.

Однак, статутом 1918 року установи при Академії розподілено на три

категорії – 1) академічні, 2) у віданні Академії та 3) такі, що мають зв'язок з нею. Форми взаємостосунків Академії та установ, що не мали статусу академічних, зазнавали цілого ряду трансформацій, і досі не є дослідженими в повному обсязі.

Установи, що перебували у відданні Академії (подекуди зустрічається формулювання «при Академії»), мали власний бюджет та певну адміністративну незалежність від Академії. Дехто з авторів твердить, про певну фінансову підтримку, що її надавала своїм регіональним товариствам Академія, проте це питання потребує більш детального аналізу.

У більшості своїй товариства при Академії утворилися на базі установ академічних, хоч були серед них і такі, що від заснування перебували на окремому бюджеті. Рівень зв'язку цих установ та їх співробітників з Академією оцінюється по-різному. «Звідомлення...» подають звіти частини таких установ у складі загального звіту Академії (переважно у числі установ при Спільному зібранні), а до списків своїх співробітників включають, зокрема, і списки співробітників Всенародної бібліотеки – однієї з установ, що мала власний бюджет. Водночас звіти Фізично-географічного інституту з Метеорологічною обсерваторією після набуття окремого бюджету у «Звідомленнях...» шукати не варто.

Знаходимо підтвердження розподілу на дві категорії установ «при Академії» і у тексті «Звідомлення...» [138, арк. 57], що його було підготовлено до 10-ї річниці діяльності Академії, проте так і не видано друком. Його автор зазначає, що цей розподіл базувався на різниці у формах зв'язку Академії з установами: «Форми зв'язку з отими установами при ВУАН були такі: а) Академія дає установі тільки найвище наукове керівництво, що не має офіційного характеру /Акліматизаційний сад, Метеорологічна обсерваторія, науково-дослідні катедри/, – те, що на чолі цих установ стоять дійсні члени ВУАН, полегшує і активізує цей зв'язок; катедри такого керівництва фактично не мали; б) Академія надсилає свого представника або представників до керівного колегіального органу установи,

обирає директора установи і дає загальне наукове керівництво їй /Всенародня бібліотека України, Геологічний музей, Музей мистецтв» (звіти цих установ Академія включала в свої щорічні «Звідомлення...» – С.Н.) [138, арк. 34].

Отже, окрім власне академічних комісій та інститутів Академія мала постійний вплив, здійснювала «найвище» чи «загальне наукове» керівництво діяльністю цілого ряду установ всеукраїнського масштабу.

Академічний статут 1918 року передбачав існування ще й установ, що перебували «у зв'язку з Академією». Цей різновид установ був представлений різноманітними громадськими науковими об'єднаннями. До нього належали профільні наукові товариства всеукраїнського масштабу (вони розташовувались в Києві), регіональні наукові товариства (переважно універсального типу) та місцеві краєзнавчі комісії, а також одне закордонне профільне Наукове товариство. Отже, товариства, що функціонували при Академії, не були однорідними у своїй масі. Це твердження ґрунтується на змісті «Звідомлень...», які включали звіти одних товариств і не згадували про інші.

Зокрема, у «Звідомленні...» за 1926 рік, при висвітленні діяльності Історично-філологічного відділу, зазначені власне установи відділу (академічні) та установи при відділі. Серед останніх у списку співробітників зазначено керівний склад профільних Наукових товариств: Історично-літературного товариства (Київ), Історичного товариства Нестора Літописця (Київ), Товариства прихильників (дослідників) української історії, письменства та мови (Ленінград) і Педагогічного товариства (Київ). Окрім цього наведено список регіональних товариств при відділі у кількості 11 найменувань [298, с. 109].

Отже, в основі розподілу чітко проявляється територіальна ознака – практично всі товариства, звіти та керівний склад яких відбиті у текстах «Звідомлень...» (за винятком Ленінградського), мали загальноукраїнський характер, а територіально розташовувались у Києві. Вони мали постійні та безпосередні зв'язки з Академією через персональний склад, а свої зібрання

проводили у академічних стінах. Другим аспектом, що, на думку дисертантки, розподіляє товариства при академії на два різновиди, є те, що всі зазначені у текстах «Звіdomлень...» товариства є галузевими. Водночас не включені до цього переліку установи є регіональними об'єднаннями, або універсального, або краєзнавчого профілю.

Підтверджують наявність певного розподілу серед товариств, що функціонували при Академії, і упорядники довідкового тому видання документів і матеріалів Академії, які вслід за «Звіdomленнями...» зазначають 7 товариств у складі відділів, водночас окремо подаючи список «Наукові товариства та краєзнавчі комісії при ВУАН», де наводять перелік наукових товариств, що не ввійшли до перелічених у складі відділів [270, с. 518–519]. Проте, цей список вочевидь не є повним – процес дослідження установ у складі ВУАН, як вже зазначалося, триває і понині. Так у презентованому виданні списку вочевидь бракує Наукового товариства ім. Миколи Аркаса при ВУАН (м. Миколаїв), заснованого у березні 1923 року. Академія, поза сумнівом, визнавала це наукове співтовариство як таке, що працює під загальним керівництвом ВУАН, зазначивши його серед установ при Історично-філологічному відділі у «Звіdomленні...» за 1926 рік [298, с. 109].

Частина профільних товариств від початку створювалися при Академії, інші – долучилися до Академії, вже маючи власну історію, як от Товариство Нестора Літописця. Регіональні товариства теж не у повному складі були новоутвореними при Академії об'єднаннями. Частину з них УАН дістала у спадок від Українського наукового товариства, приєднаного до Академії у 1921 році. Це товариство мало ряд філій поза Києвом, які згодом стали окремими Науковими товариствами, що працювали у постійному зв'язку з Академією. Спадок вплинув і на назву – регіональні наукові товариства при Академії часто іменували «філіями Академії». Бурхливий розвиток регіональних наукових товариств у період 1923–1926 років дав підстави Н. Полонській-Василенко стверджувати: «Порівнюючи розвиток Академії за часи 1924–1929 років з попереднім етапом, треба констатувати,

що значення її, як наукової установи колосально зросло. Вона вже мала зв'язки зо всіма культурними осередками України і багато філій» [463, ч. 1, с. 96].

Створення Товариств тривало і після піку їх утворення, що припав на 1923–1926 роки. Проте діяльність Товариств, утворених у 1928–1929 роках, практично невідома сучасним дослідникам. З 1928 року було припинено публікацію щорічних «Звідомлень...» Академії, а отже зникло головне джерело систематичних даних про діяльність її установ, в тому числі Наукових товариств. Так, зокрема, практично нічого невідомо про діяльність Бібліографічного товариства, яке було утворено при Академії у 1928 році [437].

Як наслідок, загальна кількість організацій, які у 1920-х роках мали статус «установ, що мають зв'язок з Академією», досі не є точно встановленою. Зокрема, у виданні документів і матеріалів Академії наведено список: «Наукові товариства та краєзнавчі комісії при Академії», який містить назви 18, переважно регіональних, товариств, утворених у період 1923–1926 рр. [270, с. 158–159]. Уточнення про краєзнавчі комісії в даному випадку не випадкове. При УАН/ВУАН в 1920-х роках дійсно функціонували два типи установ, що діяли «при Академії»: окрім наукових товариств (як регіональних так і профільних) при Академії функціонували також координаційні установи. Однією з таких установ була Комісія краєзнавства. Ця комісія, утворена в 1922 році, була заснована як координуючий орган. Комісією було засновано ряд регіональних представництв. Відповідно списку, вміщеному у збірнику документів і матеріалів Академії, Комісією краєзнавства було засновано при УАН/ВУАН 5 краєзнавчих установ, що не належали до типу товариств: Слобожанську краєзнавчу комісію при ВУАН, Одеську краєзнавчу комісію при ВУАН, Подільський краєзнавчий музей при ВУАН у місті Вінниця, Київську комісію краєзнавства при ВУАН, Катеринославську комісію краєзнавства при ВУАН. Відповідно, вміщений у виданні список носить змішаний характер, включаючи як товариства, так і

комісії та музеї при Комісії краєзнавства. Отже, за винятком цих 5 установ, у списку зазначені 13 товариств, що працювали при УАН/ВУАН.

Водночас, текст вже цитованого вище «Звідомлення до 10-річчя Академії...» твердить про 20 наукових товариств при Академії. Ось як його автори описують взаємозв'язок Академії з існуючими при ній науковими товариствами: «Досить широко почали практикувати організацію при Академії наукових товариств у Києві і ще більше поза Києвом, /це, здебільшого, були переформовані філії Київського Наукового Товариства/; всіх товариств при Академії було двадцять, – небагато, звичайно, для УСРР, з її чотирма великими вишівськими містами та розкинутою по цілій республіці сіткою вишів. Зв'язок Академії з товариствами виявлявся в затвердженні статуту й президії товариства, в більш-менш регулярному надсилянні звітів; цілою їхньою роботою Академія не керувала, але зв'язок з поодинокими академічними установами вони мали безперечно і тісніший» [138, арк. 33].

Щодо оцінки зусиль Академії у встановленні зв'язку з існуючими та творенні нових товариств, зауваженою в цитованому тексті, то слід враховувати, що його укладали вже у період «конструктивної критики Академії», що розпочався з кінця 1928 року. Якщо ж порівнювати зазначену у цитованому тексті кількість наукових товариств при Академії з загальною кількістю наукових товариств в Україні, зазначеною у виданні Держплану «Наукові установи та організації УССР», то вийде, що Академія зосередила навколо себе практично половину зазначених у цьому довідковому виданні наукових товариств [596, с. 11–31]. Водночас, серед протоколів Спільного зібрання з певною систематичністю трапляються згадки про регіональні товариства та їхню звітність перед Академією. Відповідно до протоколу Спільного зібрання від 30 жовтня 1922 року, з числа приналежних до Академії вилучалися всі товариства, що не подають звідомлень про кожне півріччя своєї діяльності [268, с. 490].

Проте і ці дані виглядають неповними, враховуючи, що «Звідомлення до 10-річчя...» зараховує до означених у ньому 20 наукових товариств при Академії і товариства київські.

На сьогодні бодай частково до наукового обігу залучені (в тому числі зусиллями дисертантки) дані про 23 наукові товариства, що діяли при УАН/ВУАН.

1. Товариство правників (Правниче товариство) при ВУАН (Київ). Утворене як Товариство при ВУАН в 1921 році [491, 268, с. 414].
2. Товариство економістів при УАН (Київ). Створене у 1920 році як установа при УАН [268, с. 413].
3. Історично-літературне товариство (Київ). Засноване в 1922 році у статусі установи при ВУАН. Кількість його членів на 1928 рік була більшою від 150 осіб [492].
4. Історичне товариство Нестора Літописця (Київ). Набуло статусу установи при ВУАН у 1925 році. До того працювало як незалежне наукове товариство. Засноване у 1895 році [604, 199, 410].
5. Педагогічне (Науково-педагогічне) товариство (Київ). Набуло статусу установи при ВУАН 1925 року [292].
6. Всеукраїнське географічне товариство (Київ). Затверджене у складі установ при Академії 1924 року [270, с. 518].
7. Ботанічне товариство при ВУАН (Київ). Діяло при Фізично-математичному відділі.
8. Зоологічне товариство при ВУАН (Київ). Діяло при Фізично-математичному відділі.
9. Українська асоціація фізиків (Київ). Заснована у 1927 році у статусі установи при ВУАН [270, с. 506].
10. Бібліографічне товариство при ВУАН (Київ). Створене 1928 року [437].
11. Наукове товариство прихильників (дослідників) української історії, письменства та мови в Петрограді (Санкт-Петербурзі), засноване у 1922 році. Того ж року набуло статусу установи при ВУАН [295].

12. Наукове товариство ім. Миколи Аркаса при ВУАН (Миколаїв). Засноване 1923 року [371].
13. Катеринославське наукове товариство при ВУАН (Дніпропетровськ). Затверджене у складі установ при Академії 1924 року [269, с. 558].
14. Харківське наукове товариство при ВУАН (Харків). Затверджене у складі установ при Академії 1924 року [409].
15. Лубенське наукове товариство при ВУАН (Лубни). Затверджене у складі установ при Академії 1924 року [270, с. 518].
16. Ніжинське краєзнавче товариство при ВУАН (Ніжин). Затверджене у складі установ при Академії 1925 року [390].
17. Зінов'євське наукове товариство при ВУАН (Кіровоград). Затверджене у складі установ при Академії 1925 року [270, с. 519].
18. Шепетівське наукове товариство при ВУАН (Шепетівка). Затверджене у складі установ при Академії 1925 року [270, с. 519].
19. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН (Кам'янець-Подільський). Затверджене у складі установ при Академії 1926 року [270, с. 519].
20. Полтавське наукове товариство при ВУАН (Полтава). Затверджене у складі установ при Академії 1926 року [303].
21. Запорізьке наукове товариство при ВУАН (Запоріжжя). Затверджене у складі установ при Академії 1926 року [270, с. 519].
22. Одеське наукове товариство при ВУАН (Одеса). Затверджене у складі установ при Академії 1926 року [270, с. 519].
23. Чернігівське наукове товариство при ВУАН (Харків). Затверджене у складі установ при Академії 1926 року.

Серед документів архівного фонду Академії, що зберігається в Інституті рукопису, дисертантці вдалося виявити документ, який підтверджує існування у складі Академії окремої комісії, що мала на меті розгляд та погодження статутів Товариств, які претендували на здобуття статусу таких, що існують при Академії [127]. Загальне ж схвалення статуту

Товариства, що претендувало на здобуття статусу такого наукового центру, що існує «при ВУАН» та працює під його егідою, відбувалося на засіданнях Спільного зібрання Академії, про що вносився відповідний запис до протоколу засідання. Отже, Академія вже від моменту документального оформлення заснування товариства – затвердження його статуту – впливала (бодай формально) на його організаційну структуру та основні напрями діяльності. В багатьох випадках неофіційний контроль Академією товариств, огляд стану справ на місцях та координацію діяльності здійснювали співробітники, які, мешкаючи або перебуваючи у відрядженнях за межами Києва, контактували та співпрацювали з регіональними товариствами. Регіональні товариства подекуди були організаціями з досить великою кількістю членів, нараховуючи у своїх лавах більше ста осіб. За результатами своєї діяльності вони не лише звітували перед Академією, але й, в багатьох випадках, оприлюднювали свої звіти на сторінках спеціалізованих видань, або публікували окремою брошурою [290, 295, 303].

Виняток з цієї досить чіткої системи координації наукової діяльності, зокрема розподілу наукових об'єднань при Академії на профільні та регіональні, становить лише Товариство дослідників української історії, письменства і мови у Ленінграді (зустрічається також під назвою Наукове товариство прихильників української історії, письменства та мови в Петрограді). Це єдине профільне товариство, що було організоване та працювало поза межами не лише Києва, а й України, проте у ранжуванні установ, відбитому у «Звідомленнях...», воно посідає місце, рівноправне з всеукраїнськими (переважно розташованими у Києві) товариствами. Загалом цей приклад творення установ поза межами країни у практиці академічної науки ХХ століття не є поодиноким. Так, наприклад, РАУ мала філію у Парижі [514, с. 40]. В даному випадку слід враховувати той факт, що очолював Ленінградське товариство академік В. Перетц. Він не лише обіймав кафедру в Академії, але й підтримував з нею, навіть перебуваючи за межами Києва, постійні наукові зв'язки, про що свідчить як епістолярна спадщина

науковця, так і бібліографія його праць, опублікованих Академією.

Загалом огляд міжнародних контактів Академії виходить за межі цього дослідження, хоч, поза сумнівом, такі контакти були, і досить широко, розвинутими. Офіційні контакти, відбиті у документах Академії, значна частина яких вже опублікована – звіти про відрядження співробітників за кордон, листування про обмін виданнями та налагодження співпраці з іноземними установами [269, с. 131, 305]. Крім того, контакти з іноземними установами та закордонними вченими підтримувалися членами Академії і приватно. Підтвердженням цього є масив епістолярних джерел – це і листування «непремєнного» з «неодмінним», як напівжартома іменував листування з А. Кримським його колега з Російської академії наук С. Ольденбург [311, т. 2, с. 35], і листування з Академією її закордонних співробітників-кореспондентів.

Викладене вище, на думку дисертантки, дозволяє стверджувати, що Українська академія наук у 1920-х роках, поза сумнівом, була простороутворюючою установою, що досить успішно формувала український науковий простір, поступово набуваючи статусу легітимного та загальновизнаного (як в середині країни, так і за її межами) центру української науки. Переформатування назви, хоч і нав'язане Академії згори – з Української Академії наук у Києві (місцевого наукового осередку, що представляє науку певної етнічної спільноти, хоч би й як вищий науковий орган держави) на Всеукраїнську Академію наук (загальнонаціональну установу, що не лише репрезентувала, але й зосереджувала на рівні управлінських та наукових зв'язків навколо себе наукову спільноту країни) загалом мало всі підстави. Вже з початку 1920-х років Академія починає послуговуватися цією назвою, хоч і не приймає статуту, нав'язаного їй владою одночасно зі зміною назви.

Статус «найвищої наукової установи» країни Академія отримала дещо раніше, ніж статус установи всеукраїнської. У цьому Українська академія наук непоодинок. Отримання статусу «найвищої наукової установи» та

національного статусу на різних етапах свого розвитку зазнавали і інші академічні установи Європи. Власне, процес надання національного статусу та державної підтримки окремим європейським науковим установам триває і у XXI столітті. У 2008 році найстарша наукова установа світу, що безперервно продовжувала свою діяльність від заснування і понині – німецька Leopoldina отримала статус Національної академії наук. Мають статус національних також Польська, Хорватська, Сербська та Італійська академії. Проте не всі вони мали цей статус у 1920-х роках. Так, у Польщі установа, що має статус національної академії, за цей час змінилася. У 1920-х роках такою установою була Polska Akademia Umiejętności – PAU – заснована 1872 року. До 1953 року вона була провідною науковою установою Польщі, отримавши цей статус у 1927 році. У 1953 році її спіткала доля, аналогічна Українському науковому товариству – вона була приєднана до новоутвореної Польської Академії наук та мистецтв (PAN), що стала провідною науковою установою соціалістичної Польщі. Діяльність PAU за кордоном не припинялася, проте офіційне її існування у Польщі було відновлено лише у 1989 році.

На початку XX століття дві наукові інституції – польська та українська Академії мали багато спільних рис. У 1918 – році заснування Української Академії наук, PAU було прийнято новий Статут. Складні матеріальні умови, що в них опинилися обидві наукові інституції по завершенню Першої світової війни, не вплинули на грандіозність наукових планів, які закладалися у їх структуру та діяльність у цей час. У 1918 році обидві інституції є науковими організаціями місцевого масштабу – у випадку Української академії наук, повна назва якої, згідно з першим статутом, була «Українська Академія наук у Києві» – це було відбито у назві. Неодноразово визнавали це засновники Академії і у приватному листуванні, і у офіційних публікаціях. Проте у сучасних виданнях з історії Академії цей момент до певної міри є нівельованим і, як результат, картина, поза сумнівом, значних

досягнень Академії у 1920-х роках, виглядає далеко не такою вражаючою, як вона виглядала для сучасників.

У випадку РАУ її назва місцевого статусу не відбивала, навпаки, саме у 1918 році Академія відкоригувала її, додавши слово «Polska», і здобула визнання Міжнародного союзу Академії. Проте, на противагу своїм українським колегам, польські історики чітко фіксують у своїх дослідженнях місцевий статус польської наукової інституції до початку 1920-х років. 1918-1921 роки стали важливим етапом в розвитку обох наукових установ.

Вже у першому статуті УАН міститься твердження про її статус, як «провідної наукової установи країни». РАУ вмістить відповідний запис у своєму статуті, переглянutoму до того у 1918 році, лише у 1927 році. У 1920-х роках обидві установи здобули визнання та посіли місце простороутворюючих для своїх національних наукових просторів.

При аналізі розвитку науки в період 1920-х років у текстах сучасних дослідників стикаються два взаємовиключні твердження. З одного боку, дослідники твердять: «Перший повоєнний рік був надзвичайно важким для УАН (йдеться про 1919 рік – С.Н.). Розруха, голод, нестача переважної більшості товарів, труднощі відбудовчого періоду, який тільки починався – все це, звичайно ж, ніяк не сприяло розвитку Академії наук» [488, с. 147]. Водночас, динаміка розвитку кадрового потенціалу саме в 1919 році носила такі масштаби, яких не мала в жоден з наступних років (йдеться не лише про 1920-ті, але й про всю наступну історію установи). Жодного разу у наступні періоди Академія не подвоювала свої наукові кадри протягом кількох місяців. В жоден інший період історії, окрім скрутних 1920-х років, Академія не об'єднувала у своїх лавах, за самими скромними оцінками, $\frac{1}{4}$ всього наукового потенціалу країни.

Вочевидь, неодноразово фіксоване дослідниками найрізноманітніших напрямів розвитку української науки стрімке її піднесення у 1920-х роках слід пояснювати феноменом «національного відродження», або, як його окреслює Н. Полонська-Василенко, «загальним патріотичним піднесенням»,

яке переживала Академія 20-х років [463, ч. 1, с. 122]. Цей феномен є широко відомим і не лише в українській науці. А. Блюм, здійснюючи аналіз розвитку статистичної науки в цей же період, покликається на асоціації з добою Французької революції: «Цей етап розвитку радянської статистики викликає в пам'яті феномен «статистичного ентузіазму», котрий супроводжував Французьку революцію» [347, с. 31] – апелює до французького досвіду дослідник. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що протягом 1920-х років Академії вдалося об'єднати навколо себе більшість наукових осередків країни та постати як провідній науковій установі українського наукового простору. Цей процес було закладено вже в найперші роки діяльності Академії, а найбільшого розвитку він досяг вже в середині 1920-х років. Широко розповсюджене твердження, згідно якого «внутрішні проблеми самої Академії наук, які мали місце на початку 20-х рр., не дозволяли їй бути справжнім центром наукового життя України» [488, с. 375], дисертантка на основі здійсненого аналізу вважає безпідставним. А інше, не менш широко побутуюче, твердження про суттєве гальмування процесу розвитку Академії у першій половині 1920-х років несприятливими матеріальними умовами, вважає за необхідне визнати таким, що потребує підтвердження на основі аналізу досягнень науки 1920-х років у їх кореляції з тими самими несприятливими умовами (у їх кількісному вимірі, чого досі не було зроблено) та компаративного аналізу з досягнутими науковими результатами та успіхами у забезпеченні матеріальної бази Академії на кінець «відбудовчого періоду», як би його не датували.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє з впевненістю твердити про залученість до праці в Академії представників практично всіх наукових центрів, що існували на теренах України на початку ХХ століття (а подекуди і сприяння у витворенні нових) та створення протягом першого десятиліття діяльності установи цілої мережі регіональних наукових осередків, що працювали у взаємозв'язку з Академією та під її керівництвом.

Звісно, аналіз територіального розподілу особового складу Академії

та регіонального розподілу товариств та установ, що працювали при Академії чи у її складі, потребує доповнення та верифікації на рівні аналізу тематичного взаємозв'язку проблематики досліджень, що провадилися різними осередками. Аналогічні дослідження щодо пізніших періодів вже відомі вітчизняній історіографії. Питання тематичної спорідненості дослідної проблематики різних наукових осередків України у 1920-х роках вочевидь заслуговує на окреме дослідження та вимагає комплексного підходу – імовірно, воно взагалі потребує зусиль цілого колективу авторів, а не зусиль дослідника-одинака. Проте, навіть не маючи результатів якісного аналізу діяльності академічних товариств, їх кількісний аналіз дозволяє твердити про широку мережу регіональних центрів, що була сформована Академією протягом першого десятиріччя її діяльності.

РОЗДІЛ 3

УАН/ВУАН: ЯКІСНІ ПАРАМЕТРИ

3.1. Українська Академія за структурним типом

Становлення УАН відбувалося в складний історичний період і було безпосередньо пов'язаним з набуттям та втратою незалежності Української Держави. Внаслідок цього розгляд історії Академії щоразу набуває «характеру політичного», як ще півстоліття тому зауважила Н. Полонська-Василенко, адже «наукова праця Академії була тісно пов'язана з політикою уряду і партії» [463, ч. 1, с. 5]. Попри постійну увагу науковців до цього аспекту в історії УАН протягом всього часу її існування (адже і в радянський період політичний аспект у розвитку Академії, зокрема «керівна і спрямовуюча» роль партії, були об'єктами пильної уваги авторів), все ж, на думку дисертантки, у цього аналізі наявні два взаємопов'язаних питання, які не знайшли повного відбиття у досліджах минулих років.

В історіографії академії за останні роки вже усталилася традиція, коли розгляду питань, пов'язаних чи то з сучасністю, чи то з історією Академії, передуює екскурс в історію академій європейських країн. І хоч цей екскурс переважно присвячено розгляду європейської академічної науки до часу заснування УАН, цей матеріал дає можливість авторам зафіксувати певну неоднорідність європейського академічного досвіду.

Огляди історії європейської академічної науки також дають підстави їх авторам запроваджувати певну систематизацію європейського досвіду. Зокрема, у історичному екскурсі, вміщеному у монографії «Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті», автори констатують: «Академії, що виникали у так званих «державних народів» і користувались підтримкою владних структур, сприяли формуванню лояльності своїх співробітників до держави. Інші завдання виконували національні академії у народів, які на якомусь етапі своєї історії

втратили національну незалежність. Їх академії, окрім власне наукових інтересів, були ще й засобом збереження національної самосвідомості. Це стосувалося передусім слов'янських академій» [402, с. 69].

Більш чітко цей аспект сформульовано у виданні «Правовий статус Національної академії наук України». Автори цієї праці формулюють їх так: «Коли Академія створювалася народом, який мав свою державність, у широкому плані завдання держави і національної науки збігалися. Влада брала Академію на повне або часткове утримання, надавала їй ряд пільг і переваг і фактично офіційно чи неофіційно перетворювала її на державну інституцію особливого роду. Такий шлях пройшли англійські, французькі і німецькі академії... Зовсім інакше створювалися і розвивалися академії у тих народів, які не мали власної державності... Такі академії уникали перетворення на державну інституцію, прагнули, щоб державна підтримка, якщо її вдасться домогтися, не перешкоджала академічному самоврядуванню, а першорядну увагу приділяли гуманітарним наукам, як більш тісно пов'язаним із справою національного відродження. Інтереси науки у них певною мірою підпорядковувалися завданням загальнонаціонального руху. За такою схемою наприкінці XIX ст., зокрема, перетворилися на академії слов'янські наукові товариства в Югославії (1866 р.), Польщі (1871 р.), Сербії (1886 р.) та Чехії (1889 р.). У певній опозиції до офіційної влади перебували також НТШ і УНТ» [464, с. 12].

На умоглядному рівні Українська Академія наук мала б відповідати другому опису, як приналежна до слов'янських академій та як одна з таких, що була утворена нацією, що на «якомусь етапі своєї історії втратила національну незалежність». Проте Українська Академія наук постала у часи відновлення української державності та весь час послуговувалася державною підтримкою. У цьому підрозділі дисертантка на основі статистичних даних про структуру Академії та склад її співробітників проаналізує, до якого з типів європейських академій ближче знаходилася українська, та чи відповідала її структура загальноєвропейській традиції.

Ще одним питанням, що йому присвячено цей параграф, і яке безпосередньо, на думку дисертантки, пов'язано з попереднім, є питання напрямку розвитку УАН/ВУАН в 1920-х. Практично всі дослідники кваліфікують період 1920-х років в житті Академії, як час конфлікту між Академією та владою, проте по-різному визначаючи суть цього конфлікту та зміст владної політики у сфері науки в цей період. Історики радянського періоду у дослідженні історії Академії визначали характеристики процесу її розвитку, як «боротьбу з буржуазно-націоналістичними елементами» в Академії наук задля перетворення її на радянську. Внаслідок цієї боротьби вона стала радянською — інтернаціональною, озброєною виключно марксистсько-ленінською методологією та такою, що перебуває у тісному зв'язку з виробництвом. Тобто, також зазначалася втрата національної спрямованості Академії, яка у радянській історіографії оцінювалася позитивно: культура і наука мали бути радянськими за змістом, національними лише за формою. Особлива увага акцентувалася на розвитку природничо-технічних галузей знання.

Звертається до питання про зміст та характеристики процесу розвитку Академії і зарубіжна емігрантська історіографія. Н. Полонська-Василенко, визначаючи суть конфлікту, характеризувала його так: «Українська Академія наук була носієм культурних та національних прагнень свого народу, а советська влада була інтернаціональна й ворожа українській культурі; Українська Академія наук хотіла бути Академією, а уряд і партія прагнули використати її для пропаганди марксизму-ленінізму» [463, ч. 1, с. 5]. Тобто, також звертала увагу на денаціоналізацію Академії (була національна, а стала речником пропаганди).

Дещо відмінних поглядів притримувався інший історик української науки у еміграції Д. Соловей [478, 479]. Основні характеристики розвитку Академії у період 1920–1930-х рр. він вбачав у перетворенні Академії на установу колоніальну, зазначаючи також денаціоналізацію Академії, але вже у ширшому розумінні, ніж попередники. Зосереджуючи увагу на

перетворенні Академії з установи національної та простороутворюючої для України в установу регіональну та зазначаючи як один з основних напрямків реформування Академії її русифікацію, дослідник акцентував увагу на оберненні її праці на користь чужої культури. Д. Соловей відзначав також і поступове зростання частки прикладних досліджень у АН УРСР, переважання їх над фундаментальними, які були зосереджені у Москві. Зауважував серед іншого і поступове зменшення кількості українців у складі академічних співробітників.

Етнічна приналежність («національність») була важливим складником образу радянського суспільства, тож цей показник у радянських виданнях, що репрезентують дані за 1950-ті роки та наступні періоди, старанно відстежувався.

Сучасні дослідники, вслід за радянськими, відкинувши наклепку «буржуазна», говорять про так би мовити наступну «технізацію», утворення природничо-технічної на противагу гуманітарній спрямованості Академії, розширення її природничо-технічного, прикладного характеру, оцінюючи цей процес в цілому позитивно, адже «На етапі індустріалізації країни і створення могутнього промислового потенціалу основним завданням перед наукою постало прискорення розроблень і створення вітчизняних прототипів техніки і обладнання для основних галузей промисловості» [442, с. 39]. Отже, маючи відповідь про результати розвитку Академії у період 1920-х років, репрезентовані численною літературою про здобутки УАН у 1920-х роках в окремих наукових галузях, питання щодо напрямку політики у сфері науки у цей період та його взаємодії з внутрішньою логікою розвитку Академії лишається відкритим.

У випадку, якщо основний напрямок трансформаційних процесів в Академії, що здійснювалися під впливом влади, розглядати як «технізацію» наукової установи, то цей процес мав відбитися і на її кадровому складі. У випадку, якщо етап «технізації» відносити до початку 1930-х років, то «огуманітарення» Академії 1920-х також має відбитися на її кадровому

потенціалі. В такому випадку УАН/ВУАН має поступово позбуватися представників технічних та природничих наук, зростати за рахунок збільшення кількості гуманітаріїв.

Отже, визначившись з типом, до якого належала Академія на час свого заснування, необхідно дати відповідь на питання про напрямок, у якому відбувався розвиток Академії у період її становлення під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, зокрема під впливом політики влади у сфері науки.

Говорячи про «типи» європейських Академій відповідно до пріоритетних завдань, що стояли перед науковими установами різних народів, логічно буде на початку звернутися до визначення цих завдань у статутних документах Академій. Визначення завдань, що їх мають виконувати європейські академії, у їх статутах у більшості випадків мають лише незначні розбіжності у формулюваннях. В основі статутних завдань формулювання на кшталт «служувати поширенню та розвитку наук загалом» [603, с. 2] чи то «сприяння наукам, примноження знань шляхом досліджень і здійснення спільними зусиллями його членів таких праць, які перевищують сили окремих вчених» [603, с. 87], або «удосконалення наук та мистецтв шляхом безперервних досліджень, публікації відкриттів і налагодження контактів з вченими та іноземними товариствами» [603, с. 87].

Лише частина статутів містять уточнення щодо прикладних завдань академій або користі, що її наукова установа має приносити державі: «сприяння наукам і поширення корисних знань є одним з найкращих засобів на користь громадянського суспільства та до досягнення урядових цілей» [603, с. 41], як було зафіксовано у вступній частині статуту Імператорської академії в Відні (нині – Австрійська академія наук) або ж: «стежить... за науковими і літературними працями – загальнокорисними або такими, що служують на славу Республіці», як це записано в статуті Інституту Франції.

Цілі, визначені першим статутом Української академії наук, загалом не відрізняються від наведених вище прикладів найстарших європейських

академій. Відповідно до першого статуту Академія: «а) намагається поширювати, поглиблювати і розповсюджувати наукові дисципліни, а разом і збагачувати їх новими відкриттями на користь людськості, б) пособляє об'єднанню та організуванню наукової праці на Вкраїні та допомагає витворенню дослідничих інститутів для всіх паростей людського знаття, в) як найвища українська наукова установа, Академія визначаючи українську національну культуру з її оруддям – українською мовою, ставить собі на меті, окрім загальнонаукових завдань виучувати сучасне і минуле України, української землі та народу» [268, с. 167]. Привертає увагу лише остання з трьох цілей, визначених як головні у діяльності УАН, яка не лише може бути потрактована як надання пріоритету в діяльності Академії «збереженню національної самосвідомості», але й містить уточнення про роль Академії в ієрархії державних наукових закладів, як «найвища українська наукова установа».

Українська академія наук не була єдиною серед європейських академій, що визначалася як єдина найвища наукова установа країни. Зокрема, згідно Конституції Французької республіки від 1795 року, для всієї республіки затверджувався «єдиний Національний інститут, на який покладається збирання відкриттів і удосконалення мистецтв та науки» [603, с. 113].

Виконання Українською академією наук ролі «засобу збереження національної самосвідомості», певна «україноцентричність» Академії, зауважена в її статуті, практично не викликає сумнівів у дослідників. Зокрема, автори «Історії Академії наук України» (1994) попри те, що вважають основою розбіжностей у концепціях Академії В. Вернадського та М. Грушевського саме наполягання останнього на творенні «академії українознавства» [398, с. 14], при розгляді процесу роботи Комісії з заснування Академії зазначають: «було відхилено думку про спеціалізований українознавчий відділ, оскільки діяльність усіх відділів полягатиме у дослідженні України, або буде з ним пов'язана» [398, с. 16]. Та ця точка зору

на Академію не була єдиною з побутуючих у суспільстві на початку 1920-х років.

Відгомін тих звинувачень, що лунали на адресу Академії, знаходимо у «Звідомленні про діяльність Української Академії наук у Києві до 1 січня 1920 року»: «Бо нема де правди сховати: і доводилось, і доводиться од певної частини українців, та й од деяких росіян, чути, що, мовляв, «Українська Академія наук» це тільки вивіска, а всередині йде руська робота, бо «украинской культуры нет» – кажуть злісні росіяни, бо «орударі т. зв. Української Академії наук обрусителі» – кажуть незадоволені українці» [268, с. 223]. Мабуть, досить часто доводилося чути, а то й читати подібні закиди науковій спільноті установи – їх кількість була досить значною, щоб А. Кримський відповідав на них на сторінках «Звідомлення...». Тож не зайвим буде поцікавитись, наскільки вдалою була реалізація закладеної при заснуванні «україноцентричності» Академії у її практичній діяльності.

На думку дисертантки, визначати «українськість» Академії за національним складом її співробітників було б помилкою. В цьому випадку більше йдеться про аналіз напрямків її діяльності. Проаналізувавши її структуру, видається можливим зробити висновок про основні вектори зацікавлень, в ній закладені.

Близько третини установ Академії, що існували у період 1920-х років, вже у назві містили відповідні маркери, які позначали напрямок дослідної діяльності, чи то як загальноукраїнський (зокрема ВУАК), чи то як спрямований на вивчення України (Постійна комісія для виучування природних багатств України або Комісія порайонного дослідження України). У більшості ці установи репрезентували Історично-філологічний відділ та установи при Спільному зібранні. Серед них наявні лише по дві від установ Фізико-математичного та Соціально-економічного відділів. Проте серед установ, що у назвах відповідних маркерів не містили, близько двох третин у своїй діяльності були орієнтовані на проблеми, так чи інакше пов'язані з

територією чи людністю України – від Демографічного інституту до Акліматизаційного саду.

Якщо ж прослідкувати динаміку реформування установ, наявну у період 1920-х років, особливо першої його половини, то досить чітко проявиться тенденція: окремі дрібні установи, утворені навіть при різних відділах, тяжіють до об'єднання в установи більші, що носять загальноукраїнський – дослідний чи адміністративний характер³.

Підтвердженням «україноцентричної» діяльності Академії та набуття нею функцій формоутворювача національного наукового простору, на думку дисертантки, слід вважати і зауважене багатьма дослідниками значне розширення меж українознавства у період 1920-х років. У 1930-х роках Д. Дорошенко, висвітлюючи розвиток українознавства у XIX – на початку XX століття, окреслює його таким чином: «дослідження української історії, етнографії, мови, письменства – те, що ми зовемо українознавством» [386, с. 26]. Саме цими межами і окреслюються основні напрямки його дослідження. За винятком 1920-х років.

Оглядаючи цей період Д. Дорошенко не лише констатує: «українські вчені об'єдналися біля Академії і за короткий час розвинули широку діяльність, яка становить одну з найблискупіших сторінок в історії української культурної праці» [386, с. 36]. Безпосередньо після цього автор подає короткий огляд діяльності усіх трьох відділів Академії, включаючи і Фізико-математичний, відзначаючи його «дуже цінний вклад в дослідження української природи: географії, геології, ботаніки, зоології, нарешті – антропології та етнографії» [386, с. 37]. З часу написання Д. Дорошенком цитованої праці минуло понад півстоліття, проте погляди на цей період у розвитку українознавства не зазнали принципових трансформацій.

³ Підрахунки здійснено авторкою на основі списку установ Академії, вміщеному у виданні: Історія Національної Академії наук України. 1918-1933. Науково-довідковий апарат. – К.: НБУ, 2002. – 448 с.

Співвідношення між рівнями розвитку різних галузей наукових знань на тому чи іншому етапі історії науки є одним з важливих питань, якому незмінно приділяється увага в дослідженнях. Це твердження справедливе і стосовно окремих наукових установ. Особливого ж значення воно набуває, коли мова йде про період становлення провідної наукової установи країни, про час формування окремого наукового простору.

Читаючи огляди історії європейської академічної науки, вміщені у вітчизняних виданнях, привертає увагу акцентування на ролі фізичних та загалом природничих досліджень у становленні найстарших європейських академій, натомість у становленні академій, час творення яких припадає на ХІХ століття (більшість з них були утворені т. з. «недержавними народами»), основні акценти припадають на розвиток соціально-гуманітарних досліджень.

Розглядаючи принципи, на яких була заснована Українська академія наук, дослідники практично одностайні – в її основі найпередовіші наукові погляди свого часу. Академія наук була закладена «по дуже широкій програмі» [386, с. 34], як згодом констатував Дмитро Дорошенко: її установи охоплювали великий спектр досліджень природничо-технічного, соціального та гуманітарного профілю. В її структурі закладено ряд інноваційних ідей, зокрема, нетрадиційний для тогочасної академічної науки Соціально-економічний відділ, планувалося також закласти окремий «прикладний відділ». Хоч цю ідею і не пощастило втілити, але прикладні природничо-технічні дослідження були широко представлені у складі Фізично-математичного відділу Академії. Проте, підбиваючи підсумки першого десятиліття діяльності Академії, автори «Історії Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті» констатують: «В установах другого, Фізично-математичного відділу, наукова робота ледве животіла. Давалася взнаки нестача обладнання, реактивів, виробничих площ» [402, с. 177]. Більш ранні видання з історії Академії також наголошують на превалюванні соціогуманітарних досліджень: «з історії України, археології,

мовознавства, українського фольклору, демографії тощо» [400, с. 12] в роки становлення Академії.

Одну з причин, що завадили втіленню закладеної Вернадським «широкої програми», зазначено в сучасних виданнях: недостатнє фінансування. Проте залишається відкритим питання про кадрове забезпечення природничих досліджень. Адже, говорячи про дві концепції заснування Академії – М. Грушевського та В. Вернадського, дослідники досить часто апелюють до думки першого про недостатнє забезпечення української науки кадрами «поза межами українознавства». Отже, постає питання про розподіл кадрового потенціалу Української Академії наук за галузями знання та відповідність існуючого в Академії розподілу загальноєвропейським тенденціям того періоду на основі аналізу її організаційної структури та аналізу структури кадрів за галузями знання.

У період 1918–1928 Академія, працюючи у складі трьох відділів, практично мала лише один відділ, що репрезентував науки природничі та технічні. Їх було зосереджено на II відділі – Фізично-математичному. Інші два відділи: Історично-філологічний та Соціально-економічний репрезентували науки соціогумітарні.

Розглядаючи первинний, планований членами Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві, склад академічних установ, а також статут Академії, неважко помітити превалювання Фізично-математичного відділу. Згідно статуту, кількість планованих академічних кафедр і, відповідно, членів Академії, найбільша саме у відділі фізично-математичному – 30 академіків, на противагу 22 на Історично-філологічному та 20 на Соціально-економічному [268, с. 168–169]. Помітне превалювання і на рівні кількості планованих установ: науки гуманітарні та соціальні (Перший та Третій відділи) – 16 науково-дослідних

установ⁴, науки природничі (з врахуванням інститутів, що створювалися при музеях, чи навпаки) – 25, або понад 60% від загальної кількості установ Академії⁵.

На практиці ситуація виглядала дещо інакше. Так, протягом першого року існування при Академії було засновано лише 7 природничо-технічних установ – на противагу 17 установам соціально-гуманітарного профілю. Тобто, у відсотковому співвідношенні, природничі установи складали вже дещо менш, ніж одну третину від загальної кількості.

Та на початку 1920-х років в Академії продовжувався процес заснування нових установ. До 1924 року на основі установ, що існували раніше чи наново, було утворено ще 20 природничо-технічних установ. Окрім цілого ряду установ, утворених або переданих Академії у 1920–1921 роках, і у 1922–1923 Академія не припиняла спроб їх створення: Хімічна лабораторія заснована 1922 року, тоді ж відкрито Кафедру математичної фізики (з обранням академіка Миколи Крилова). На основі ліквідованої 1922 року Комісії для виучування флори України утворено Ботанічний кабінет та гербарій. 1923 року створено Комісію експериментальної біології та генетики. Для повноти картини слід відзначити, що за весь наступний час до 1928 року, склад II відділу поповнився лише чотирма установами, з них три утворено у 1927 році. 1926 року створено Комісію для виучування підсочки та її впливу на деревину, 14 листопада 1927 року утворено Комісію для вивчення проблем патології з Патолого-анатомічним музеєм при ній. Наприкінці 1927 року також було утворено Лабораторію рефлексології та експериментальної педагогіки (інші назви – Лабораторія нейрофізіології,

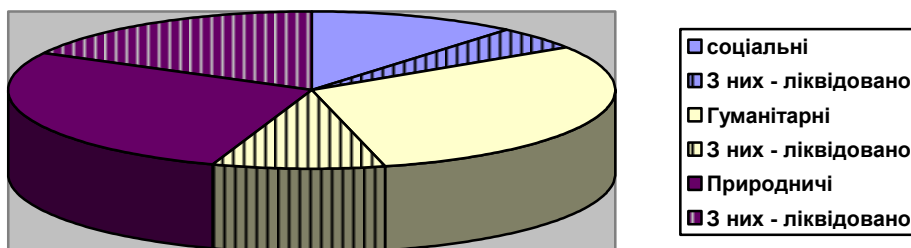
⁴ Тут і надалі враховано лише науково-дослідні установи Академії. До уваги не беруться установи з надання премій, видавничі та інші комісії з переважно організаційними функціями, що існували при відділах та Спільному зібранні.

⁵ Підрахунки здійснено авторкою на основі даних про наукові установи Академії, розміщених у виданні: Історія Національної Академії наук України. 1929-1933 : Документи і матеріали / [упоряд. Т. В. Вересовська та ін.]. – К. : [б. в.], 1998. – С. 487-519.

Лабораторія застосовної фізіології), як самостійну установу (перед тим входила до складу Інституту біології). 28 листопада 1927 року за рішенням Спільного зібрання при ВУАН засновано Українську асоціацію фізиків. Крім цього в 1927 було зроблено спробу поновити у складу ВУАН Комісію для виучування природних багатств України, проте обсяги її кадрового забезпечення та дослідні плани були значно скромнішими, ніж закладена у 1919 році В. Вернадським її базова версія.

За браком фінансування, обладнання та необхідних приміщень значна частина новоутворених установ невдовзі ліквідовувалася. Лише протягом одного 1922 року з 27 природничо-технічних установ, що існували на початку року, було ліквідовано, реорганізовано (за ініціативою Академії або без неї) або передано НКО 14 установ, тобто більше, ніж 50% всіх, існуючих на той час.

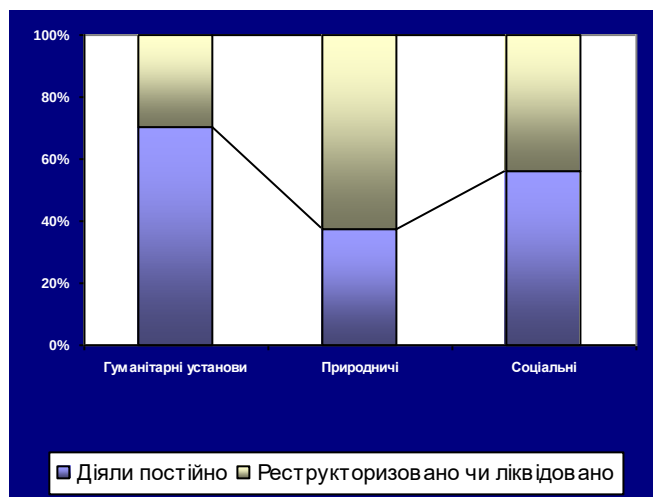
Так, у зв'язку зі скороченням штатів Академії 1922 року було ліквідовано Біологічну, Медичну та Ботанічну секції, Геометричний інститут та Інститут експериментальної медицини та епідеміології. Комісія для дослідів центральної нервової системи з лабораторією припинила свою діяльність 1922 року у зв'язку з від'їздом академіка Арсенія Старкова. Геологічна секція 1922 року припинила діяльність як окрема установа Академії і була приєднана до Геологічного комітету ВУАН. Акліматизаційний сад – установу, що увійшла до складу Академії вже діючою у 1918 році, за рішенням Наукового комітету Укрголовпрофосвіти було передано до науково-дослідних кафедр НКО у 1922 році. Та ж доля спіткала Геофізичний інститут, заснований 4 липня 1921 року постановою Другого відділу (директором обрано Бориса Срезневського). Вже 4 вересня 1922 року Спільне зібрання звернулося до НКО УСРР з проханням про переведення Інституту разом з Обсерваторією до складу Науково-дослідної кафедри НКО УСРР. Слід зазначити, що передані НКО установи, маючи на чолі академіка ВУАН не втрачали, принаймні наукового, зв'язку з Академією.

Мал. 3.1 Відсоткова вага ліквідованих установ за галузями знання

Закривали установи природничо-технічного профілю у зв'язку з відсутністю фінансування і до 1922 року. Так у 1920–1921 роках припинили свою діяльність 3 установи: Лабораторія фізичної хімії та Фізична лабораторія (Лабораторія експериментальної фізики), а також Комісія для виучування складу атома. Згорнуто було діяльність і найбільшої комісії природничого профілю – Постійної комісії для виучування природних багатств України, заснованої у 1919 році при Спільному зібранні. Ця Комісія у 1921 р. припинила свою діяльність за винятком її гідрологічної секції, яка продовжувала роботу під керівництвом Миколи Максимовича. 1922 року в зв'язку зі скороченням штатів секція була приєднана до Геологічного кабінету. 1927 року Комісія відновила свою діяльність як Тимчасова комісія для виучування природних багатств України під керівництвом академіка Леоніда Яснопольського.

Передавалися іншим державним установам або ліквідувалися установи Академії і пізніше. Проте саме на 1922 рік припадає пік ліквідаційного процесу. Протягом 1920-х років ні до 1922 року, ні після нього ліквідація установ в Академії не носила такого масового характеру. Найбільше постраждали у цей період саме природничо-технічні дослідження.

Мал. 3.2 Частка установ, що зазнали реструктуризації чи були ліквідовані у період першого десятиліття діяльності УАН/ВУАН.

Найменша відсоткова частка серед установ, що були утворені та постійно діяли від моменту свого заснування, належить установам природничого профілю⁶. Хоч серед всіх, заснованих у 1918–1928 рр. установ Академії, частка природничо-технічних становить понад 40 відсотків.

Окремим є питання про причини ліквідації установ природничого профілю в Академії. Найчастіше серед таких причин зазначають відсутність чи недостатність фінансування. Проте ця причина була не єдиною. Наркомосом було зроблено кілька спроб розформувати існуючу структуру УАН/ВУАН, виокремити з її складу ряд установ. Свідчення про це збереглися як в офіційних розпорядженнях, так і у внутрішніх документах

⁶ Обрахунки здійснено авторкою на основі даних, наведених у виданні: Історія Національної Академії наук України. 1918-1933. Науково-довідковий апарат. – К.: НБУ, 2002. – с. Установи, зазначені виданням, як такі, що працювали при Спільному зібранні Академії, також враховано, за виключенням: Всенародної бібліотеки, Комісії для встановлення ув'язки між науковими інституціями республіки і союзними та Комісії краєзнавства (дві останні виконували не дослідні, а організаційні функції), Комісії для дослідження території Дніпрельстану та Видавничої комісії (інші назви – Редакційно-видавнича рада, Редакційна колегія) з друкарнею. У складі відділів так само не враховані бібліотеки та установи, що виконували редакційні та організаційні функції. При розгляді не враховано також Товариства, що існували при відділах та Спільному зібранні.

Академії. Так, у протоколі Спільного зібрання за 1922 рік знаходимо свідчення того, що керівництво ВУАН клопоталося перед Раднаркомом «про збереження всіх теперішніх установ ВУАН у його віданні, або у випадку відмови залишити їх на утриманні ВУАН до фактичного заснування науково-дослідних кафедр, бібліотечного та музейного управлінь» [268, с. 483]. Та постає питання про рівень забезпечення кадрами цих установ, що також згадується деякими дослідниками, але окремо ніколи не досліджувалося.

Для цього звернемося до укладеного списку співробітників. Список, окрім зазначення прізвища, ім'я та по батькові співробітників, крайніх дат життя (років), переліку установ, з якими співпрацював співробітник, містить також зазначення фаху. Саме дані про напрямки діяльності та спеціальність співробітника і використано для здійснюваного аналізу.

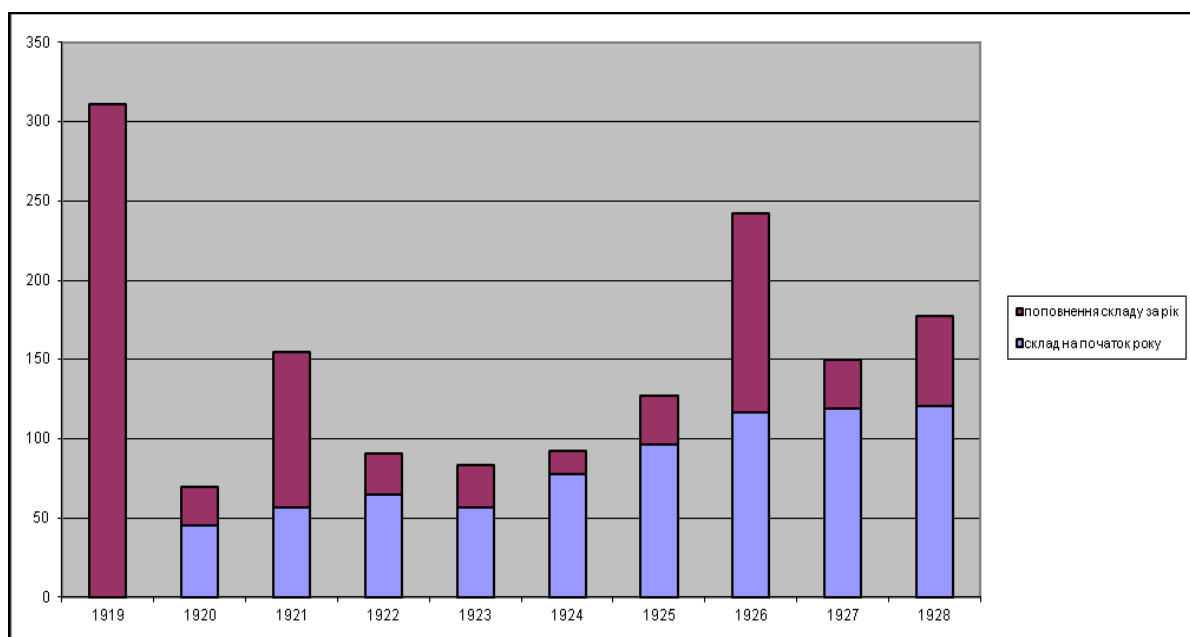
Розподіл за фахом здійснено згідно чинного на той час розподілу спеціалізації відділів – природничо-технічні (представники яких переважно співпрацювали з установами II відділу та були представлені у Комісії для виучування природних багатств України), гуманітарні та соціальні – репрезентовані переважно I відділом та III відділом. Виняток становлять лише, як вже зазначалося, установи при Спільному зібранні та словникові комісії (без врахування Комісії для складання словника живої мови, представленої філологами), що були репрезентовані фахівцями різного профілю – їх співробітників віднесено до категорії, що відповідає їх фаху. Загалом у списку (без врахування дійсних членів та членів-кореспондентів) наявні 721 представник природничих, технічних та математичних спеціальностей та 901 співробітник гуманітарних та соціальних спеціальностей. За винятком не врахованих співробітників Всенародної бібліотеки та технічного персоналу, фах ще 105 осіб на даний момент встановити не вдалося.

Отже, попри незначну кількість установ природничо-технічного профілю, більшість з яких було ліквідовано, реорганізовано або передано іншим структурам у 1922 році, загальна кількість співробітників природничо-

технічних спеціальностей у складі Академії за період першого десятиліття її діяльності не лише становить більш як третину її загального складу (навіть з врахуванням співробітників, що їх спеціальність не вдалося встановити), але й перевищує 40 відсотків від загальної кількості. Постає питання про те, в які періоди і в яких саме установах Академії працювали ці співробітники.

Логічним виглядає припущення, що більшість з них співпрацювали з Академією до 1922 року – у складі установ II відділу та в Комісії по виучуванню природних багатств України, заснованої Володимиром Вернадським. Ця установа широко розгорнула свою діяльність у 1919 році, однак з від'їздом її керівника і основоположника так само швидко її практично повністю припинила.

Однак, розглянувши динаміку співробітників природничо-технічних спеціальностей більш детально, доводиться констатувати, що вона далеко не така однорідна, як це можна було б уявити.

Мал. 3.3 Динаміка росту загальної кількості співробітників природничо-технічних спеціальностей в установах УАН

У 1919 році розпочали роботу в Академії 311 співробітників з 721 загальної кількості співробітників природничо-технічних спеціальностей, що працювали в установах Академії протягом першого десятиріччя її діяльності.

Саме у 1919 році їх кількість у складі Академії найбільша – у жодному з наступних років першого десятиріччя діяльності кількість співробітників природничо-технічних спеціальностей не досягне показників 1919 року. Серед 311 співробітників, які розпочали співпрацю з установами Академії у 1919 році, 93 продовжать цю співпрацю в наступні роки. З 410 співробітників, які поповнили склад установ Академії після 1919 року, найбільший сплеск поповнення її співробітниками природничо-технічних спеціальностей спостерігається у 1926 році. Різке збільшення кількості помітне також у 1921 році. В обох випадках кількість поповнення перевищувала наявну кількість співробітників.

Щодо причин найбільшого піку загальної чисельності у 1919 році вже було сказано вище. Пік у 1921 році також має пояснення в літературі з історії Академії – саме на цей рік припадає приєднання до Академії Українського наукового товариства з усіма його, в тому числі і природничо-технічними, установами та їх співробітниками. Зрозумілим є і спад кількості співробітників у 1922 році – під час найбільшого скорочення штатів Академії за період її першого десятиріччя та найбільшої ліквідації установ, в першу чергу природничо-технічного профілю, де скорочення штатів, позбавивши практично повністю ці установи науково-технічного та технічного персоналу, паралізувало їх роботу. Під питанням залишається пік у 1926 році, а також з'ясування причин різкого наступного зменшення у 1927 році (нижче рівня 1921 р.).

Здійснений аналіз розподілу по установах співробітників природничо-технічних спеціальностей, наявних у складі Академії у 1926 році, засвідчує, що понад 50 відсотків їх в цей рік співпрацювали з Інститутом української наукової мови, який мав у своєму складі цілий ряд секцій, що розробляли термінологію природничих та технічних наук. Однак вже наступного року близько 50% цих прізвищ не фігурують у списку. Аналіз розподілу цих співробітників за установами Академії засвідчує – практично всі вони зазначені у 1926 році як співробітники Інституту української наукової мови.

Лише 10 з понад сотні таких співробітників співпрацювали з іншими комісіями та інститутами Академії. Серед тієї частини з них, де відомі крайні дати життя, наявний лише один співробітник, що помер 1927 року. Водночас, ані «Звідомлення...», ані сучасні дослідники не зазначають якихось радикальних змін в діяльності ІУНМ в 1927 році. Навпаки, всі наявні відомості засвідчують, що розпочата у 1926 році діяльність успішно тривала. А у складі установи, окрім керівничого та секретаря, зазначають 12 штатних редакторів, 3-х філологів-спеціалістів, 3-х науково-технічних та 18 постійних нештатних співробітників, а також 241 члена-співробітника. Порівняно з роком попереднім кількість співробітників лише зросла – на одного редактора, одного філолога-спеціаліста (це штатні посади), щоправда дещо зменшилось кількість нештатних – на 3 постійних співробітників та 9 членів-співробітників. Наявні у складі ІУНМ штатні співробітники та постійні нештатні співробітники поіменно зазначені у «Звідомленнях...» за 1926 рік, що вміщує відповідний список станом на 1 жовтня 1927 року, та за 1927 рік – з даними на 1 квітня 1928 року. Всі зазначені в «Звідомленнях...» штатні та нештатні співробітники ІУНМ наявні в списку. Його значне поширення у 1926 році та відсутність відповідних відомостей про зазначених за 1927 співробітників пов'язана не так з розвитком Академії, як зі станом джерельної бази. Укладачі списку співробітників Академії, хоч і не зазначають цього у примітках до списку, послуговувалися ширшою джерельною базою, ніж лише «Звідомлення...». Ця база, як зазначають самі укладачі видання документів і матеріалів з історії Академії, «деструктурована та невелика» [418, с. 7]. Проте серед розпорошених по різних архівах документів наявний звіт ІУНМ, що містить повний список його членів та співробітників за 1926 рік [120]. Вірогідно, ним і послуговувалися укладачі списку. Але за наступні 1927–1928 рр. подібні звіти в архіві ЦДАВО України відсутні. Не вдалося виявити списків співробітників ІУНМ (як укладачам списку, так і дисертантці) і в інших архівах Києва, в тому числі і в фондах А. Кримського, що зберігається у

ІР НБУВ, який, як зазначено у томі коментарів, є основним джерелом даних про діяльність ІУНМ. Але наявність списку за 1926 рік та деяких уточнюючих даних у тексті звіту – зокрема про зміни кількості співробітників протягом року та загальної кількості на 1 січня 1927 року, дозволяють продовжити роботу з його опрацювання, припускаючи, що, згідно наведених у «Звідомленнях...» кількісних показників, більшість зазначених співробітників продовжували співпрацю з Інститутом і у наступному, 1927 році.

Ця розбіжність між підтвердженими персональними відомостями про співробітників та загальною динамікою співробітників Академії у 1927 році є найбільшою за все десятиліття. Водночас, ці дані є практично єдиними, які яскраво демонструють такі розбіжності.

Аналіз динаміки кадрового потенціалу Академії природничо-технічних спеціальностей дає можливість констатувати швидкі темпи становлення відповідних галузей на момент заснування Академії наук. Проведений аналіз дозволяє стверджувати рівноправність, а в 1919 році і превалювання природничо-технічних наук відносно наук гуманітарних та соціальних у перші роки діяльності Академії. Докорінні зміни в динаміці відбулися у 1922–1923 роках, коли відбулося стрімке скорочення кількості співробітників та наступне стрімке зростання – кількість співробітників гуманітарних спеціальностей зросла більш ніж у двічі при відсутності відповідного зростання кількості співробітників природничих спеціальностей. У подальші роки превалювання співробітників-гуманітаріїв в установах Академії зберігалось до кінця досліджуваного періоду.

За перші 10 років діяльності Академії двічі зареєстроване подвоєння складу її співробітників природничо-технічних спеціальностей. Однак, в обох випадках у наступному році фіксується скорочення практично до рівня попереднього року. Попри зауважені недоліки наявної джерельної бази, ці дані все ж дозволяють стверджувати наявність кадрового потенціалу у цих галузях, що (враховуючи зменшення чисельності природничо-технічних

кадрів у наступні роки) не був повною мірою реалізований.

Отже, на основі вищевикладеного слід констатувати, що на початку 1920-х років Академія доклала значних зусиль до організації природничих досліджень, але практично відмовилася від цих зусиль після 1923 року. Певне пожвавлення, що носило досить відносний характер, спостерігається лише у 1927–1928 роках. Так, склад Тимчасової комісії для виучування продукційних сил України у 1927–1928 роках у співвідношенні з первинним складом Комісії для виучування природних багатств України становив менше 10%.

Структура Академії у період 1920-х років розвивалася нерівномірно. Вже з першої половини 1920-х років в Академії превалюють співробітники гуманітарних дисциплін, при низькій (а подекуди і негативній) динаміці складу установ природничо-технічного профілю. Проте вищевикладене дозволяє твердити про так би мовити «вимушену гуманітазацію» Академії у період 1920-х років. На користь цього твердження свідчить наявність багатьох співробітників установ II відділу та Комісії для виучування природних багатств України у складі співробітників Академії і у другій половині 1920-х років, але вже у складі установ гуманітарного профілю, переважно словникових комісіях. Отже, в результаті здійсненого аналізу вдалося встановити, що кадровий потенціал Академії у галузі природничих наук не був повністю задіяний.

Ширші висновки щодо кількості та якості кадрового потенціалу Академії уявляється можливим зробити, порівнявши отримані дані з даними структури та динаміки природничо-технічних кадрів інших установ у відповідний період.

3.2. Якісні характеристики академічних кадрів

Укладена в процесі підготовки роботи база даних дозволяє здійснити більш детальний аналіз кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки на початку XX століття, ніж це передбачає традиційний наукознавчий підхід.

Список, доповнений біографічними довідками, дозволяє створити просопографічний «портрет» типової кар'єри та долі «людини науки» на початку ХХ століття, поєднавши звичні для наукознавства аспекти дослідження гендерної та вікової структури наукових кадрів з дослідженням соціального походження та подальшої долі «людей науки».

Питання *гендерного розподілу* для української науки першої половини ХХ століття лишається практично не дослідженим. Нині окремі статистичні дані про склад наукових кадрів України наявні лише за другу половину ХХ століття. Аналіз історичної статистики, зокрема періоду 1920-х років, може суттєво прислужитися, якщо не сказати – стати відправною точкою у дослідженні цього аспекту розвитку кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки.

Питання гендерного розподілу наукових кадрів було одним з традиційних аспектів видань, присвячених розвитку радянської науки, зокрема її статистичних показників. Так, в різного роду статистичних збірниках, опублікованих у другій половині ХХ століття, міститься інформація щодо загальної динаміки гендерної структури наукових кадрів України. Зокрема, відповідно даних видання, присвяченого розвитку кадрового потенціалу радянської науки з нагоди 250-річчя Російської Академії наук (на той момент існувала під назвою «Всесоюзної»), на 1973 рік загальний склад наукових кадрів України становив 154100 осіб [283]. В тому числі жінок було 55472 особи (близько 36%). Серед 55472 жінок-наукових працівників лише 549 осіб мали ступінь доктора наук, тобто відносний показник не сягав навіть одного відсотка від загальної кількості жінок-вчених (у чоловіків цей показник знаходився на рівні близькому до 3,5%), а у загальній кількості наукових працівників України питома вага жінок-докторів наук становила 0,3%. Серед 3900 осіб, які мали ступінь доктора наук в Україні у 1973 році, жінки складали 14%. Цей відсоток тривалий час не зазнавав змін, лишаючись на тому ж рівні як на початку 1970-х років, так і наприкінці 1990-х років [281], і лише у 2000–2010 роках дещо зріс, нині

перебуваючи у межах 20% загального складу [280].

Натомість у виданнях, присвячених (або створених на матеріалах) вітчизняної АН (на противагу АН СРСР), гендерний аспект було нівельовано вже в радянський період. Так, в фундаментальній праці Г. Доброва «Наука про науку» [381], написаній на матеріалах АН УРСР, у розділі, присвяченому академічним науковим кадрам, питання гендерної рівноваги не згадується.

Нині, попри широке розгортання гендерних студій в країнах Європейського союзу, питання гендерної рівноваги лишається на периферії вітчизняних досліджень, в тому числі і щодо сучасної української академічної науки. Що, загалом, не є дивним, враховуючи той факт, що за всю, майже столітню, історію у складі нині Національної академії наук України, згідно даних її офіційного Інтернет-сайту, з 598 дійсних членів 588 були чоловіками. Відсоткова вага жінок у загальному складі дійсних членів Академії за весь період її існування становить 1,67%⁷.

Вперше до складу академіків вітчизняної АН було кооптовано жінку-вченого ще у 1920 роках. Нею стала палеонтолог Марія Павлова, яку було обрано академіком 1924 року. Серед членів-кореспондентів Академії у 1920-х роках було представлено двох жінок. Першою стала літератор Ольга Косач (Олена Пчілка), яку було обрано у 1925 році, а вже за рік склад членів-кореспондентів АН поповнився літературознавцем Варварою Адріановою-Перетц. Отже, відсоткова вага жінок у складі членів Академії у 1920-х роках в середньому становила 1,2% серед академіків та 11,7% серед членів-кореспондентів.

Кількість жінок у складі дійсних членів тривалий час лишалася незмінною – загальний склад академіків-чоловіків доповнювала одна жінка. В 1924–1938 рр. нею була вже згадана Марія Павлова. Після її смерті в 1938 році склад дійсних членів більш ніж десять років був виключно чоловічим.

⁷ Обрахунки здійснено дисертанткою за даними, вміщеними на офіційному Інтернет-сайті НАН України станом на 17 березня 2012 року.

Лише у 1951 році його було поповнено патологоанатомом Олександром Смирновою-Замковою. Через два роки після її смерті, у 1964 році, склад академіків поповнився фізиком Антоніною Прихотько. Найвищою питома вага жінок у складі Академії була у 1990-х роках, після поповнення у 1990-1992 роках особового складу дійсних членів одразу п'ятьма жінками-академіками. Пік припадає на 1992–1995, коли у складі дійсних членів Академії наук України налічувалося одразу 6 жінок.

Нині у складі академіків НАН України працює чотири жінки, що на 3 особи більше, ніж це було майже 90 років тому. Відсоткова вага жінок у складі дійсних членів Академії на початок 2012 року становила 2,15%. На момент обрання першої жінки-академіка це співвідношення було 1,75%, що дає приріст відсоткової ваги жінок у складі академіків за 88 років у 0,4%.

Приріст жінок у лавах членів-кореспондентів мав дещо іншу динаміку. Після смерті О. Пчілки у 1930-му році, серед членів-кореспондентів В. Адріанова-Перетц лишалася єдиною жінкою майже десятиріччя. У 1939 році склад членів-кореспондентів АН таки було доповнено: другою жінкою стала патофізіолог Ніна Медведєва. Наприкінці 1940-х та у 1950-х роках склад жінок серед членів-кореспондентів АН УРСР ще дещо зріс – його було поповнено ще 4 жінками. Динаміка зростання цього показника була законсервована у 1961 році, після обрання до складу Академії ще двох жінок. У 1960–1980-х роках (за винятком 1969–1973 років) у складі членів-кореспондентів АН одночасно було представлено 7 жінок.

Значні зміни відбулися у 1990–2000 роках, протягом яких склад членів-кореспондентів НАН України поповнився 19 жінками. За всю історію існування склад членів-кореспондентів було репрезентовано 30 жінками. На початку 2012 року склад членів-кореспондентів НАН України налічував 22 жінки. Відсотково цей показник становив 6,2%. Від 1926 року, коли до складу Академії було обрано другу жінку (на той момент відсоткова вага досягла 13,3%), відсоткове представлення жінок у складі членів-кореспондентів вітчизняної АН зменшилося більш ніж в двічі.

Дещо інакше виглядає динаміка (та репрезентація) гендерного співвідношення у двох інших європейських Академіях, дані щодо складу яких дисертанткою було залучено для компаративного аналізу. Так, у Польській академії наук та мистецтв станом на 1998 рік у складі кадрів найвищої кваліфікації відсотково було репрезентовано 6% жінок серед академіків та більш як 19% серед членів-кореспондентів⁸. Вже у першій половині 2000-х років відсоток жінок-академіків у складі цієї наукової установи ще дещо збільшився.

У складі Інституту Франції (Institut de France) серед дійсних його членів відсоток жінок на початок 2012 року становив в середньому 7,34%⁹.

У складі однієї з найстарших з п'яти академій, що входять до складу Інституту Франції – Академії Франції (Académie Française) кількість дійсних членів є постійною. Це так звані «40 безсмертних». За весь період існування Академії Франції її склад репрезентовано 722 академіками. Серед представлених на сайті Академії Франції можливостей пошуку наявна опція «Жінки в історії Академії». Відповідно до даних сайту, у складі «40 безсмертних» у різний час перебувало 7 жінок. На сьогодні у складі Академії Франції 5 жінок-академіків, що становить 12,5% від загальної кількості «безсмертних».

В Академії надписів та красного письменства (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) Інституту Франції нині 52 дійсних члени, серед яких дві жінки. Відсотково цей показник становить 3,8%.

Склад Академії наук (Académie des Sciences) нині обмежується 250 дійсними членами, серед яких 22 особи (8,8%) жінки.

У складі Академії образотворчого мистецтва (Académie des Beaux-

⁸ Обрахунки здійснено дисертанткою на основі видання: *Poczet członków Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1872 – 2000.* – Polska Akademia Umiejętności, Kraków, 2006. – 231 s

⁹ Обрахунки здійснено дисертанткою на основі даних офіційних сайтів Академій, що входять до складу Institut de France

Arts) нині 57 дійсних членів. Серед них 3 жінки – 5,6%.

У складі Академії моральних і політичних наук (Académie des Sciences Morales et Politiques) 50 дійсних членів, серед яких 3 жінки, що відсотково становить 6%.

Представництво жінок у складі дійсних членів Польської академії наук та мистецтв та Інституту Франції в обох випадках відсотково нині як мінімум втричі перевищує аналогічні дані сучасної Національної академії наук України. Натомість у 1920-х роках ситуація виглядала діаметрально протилежною. Так, до Польської академії наук та мистецтв першу жінку до складу дійсних членів було обрано на 7 років пізніше, ніж до ВУАН – у 1931 році. Першою жінкою-академіком РАУ стала нейрофізіолог Михайлина Стефановська (Michalina Stefanowska (1855–1942)). Проте вже на кінець 1940-х років у складі РАУ було 5 жінок – на одну більше, ніж у складі НАН України на 2012 рік.

Як вже зазначалося, у складі «40 безсмертних» Академії Франції за всю історію перебувало 7 жінок (з них 5 є нині діючими дійсними членами). Першу жінку до Академії Франції було обрано у 1980 році. Нею стала письменниця Маргаріт Юрсенар (фр. Marguerite Yourcenar).

В Академії надписів та красного письменства нині 52 дійсних члени, серед яких дві жінки. Відсотково цей показник на початок 2012 року становить 3,8%. Першою жінкою, що поповнила її склад, у 1987 році стала Колет Кайлат (фр. Colette Caillat, 1921–2007), яка спеціалізувалася на компаративній граматиці, вивченні санскриту та індійської культури.

Академія наук є найбільшою науковою установою Інституту Франції. Першою жінкою, що її кандидатуру було висунуто на виборах до складу дійсних членів Академії наук (і загалом вперше до дійсних членів Інституту Франції), стала Марія Соломея Склодовська-Кюрі (пол. Maria Salomea Skłodowska-Curie). Це сталося у 1911 році, коли М. Кюрі вже була Нобелівською лауреаткою. Висунення кандидатури М. Кюрі призвело до жорсткої сутички між прихильниками і супротивниками цього кроку. Після

кількох місяців полеміки, в січні 1911 року кандидатура Марії Кюрі була відхилена на виборах більшістю в один голос. Причиною стала її стаття. Того ж року Марію Кюрі вдруге проголосили Нобелівською лауреаткою – цього разу з хімії. Конфлікт залишив по собі шлейф звинувачень у ксенофобії та сприяв формуванню упередженого ставлення до цього питання – минуло ще півстоліття, допоки Академія наважилася обрати до свого складу першу жінку. Це сталося 1962 року, коли до складу членів-кореспондентів Академії наук було обрано Маргариту Катаріну Перей (фр. Marguerite Catherine Perey), яка за іронією долі, як і Марія Кюрі, спеціалізувалася на радіохімічних дослідженнях. Склад дійсних членів Академії наук поповнився першою жінкою лише у 1979 році. Відтоді кількість жінок серед дійсних членів зросла до 22 осіб.

Склад Академії образотворчого мистецтва нині обмежено 50 дійсними членами. Ця установа серед академій Інституту Франції у гендерному питанні виявилася найбільш консервативною – лише у 2000 році до складу цієї установи було обрано першу жінку-академіка – нею стала акторка та режисер Жанна Моро (фр. Jeanne Moreau).

У складі Академії моральних і політичних наук також 50 дійсних членів. Вперше до складу академіків було обрано жінку у 1971 році, нею стала юрист Сюзанна Басдевант-Бастід (фр. Suzanne Basdevant-Bastid).

Що ж до російської академічної науки, то у складі 528 діючих на початок 2012 року академіків РАН представлено 10 жінок, що відсотково становить 1,9% [387]. Першу серед них – фізіолога Ліну Соломонівну Штерн до складу російської АН було обрано лише тоді, коли ця Академія вже стала Всесоюзнаю [375], а загальний склад академіків сягнув 131 особи.

Викладене вище дозволяє окреслити ряд тенденцій у процесі творення гендерної рівноваги в європейській академічній науці. Так, у наведених даних простежується певний взаємозв'язок між часом становлення академічної науки та швидкістю подолання стереотипів щодо представництва жінок у складі наукових кадрів найвищої кваліфікації. Більш

молоді академічні установи легше і раніше долали цей бар'єр, ніж більш давні та консервативні Академії.

Водночас, у випадках польської та французьких академій один раз прийняте рішення про «допуск» жінок до академічної науки призвело до досить швидкого розгортання цієї практики. Натомість в українській АН ми цього не спостерігаємо – вже в 1940-х роках склад академіків знову стає «чоловічим клубом», доповненим жінкою-академіком лише у 1950-х. Та сама тенденція до «консервації», згортання розпочатого процесу унормування гендерного складу спостерігається і в розвитку російської науки – єдиної з академічних наукових традицій, де нині відсоткове представництво жінок у складі дійсних членів АН навіть нижче, ніж у вітчизняній Академії. Попри те, що час обрання першої жінки-академіка в російській АН є пізнішим, ніж у вітчизняній Академії та РАУ, тенденція, що сформувалася у 1940–1950-х роках для російської та української науки, стає однаковою – Академії воліють дотримуватися принципів «чоловічого клубу», допускаючи присутність у складі академіків жінок лише номінально – однією-двома представницями.

Ігнорування гендерного аспекту розвитку кадрового складу вітчизняної АН мало цілком закономірні наслідки. Кількість жінок у складі академіків НАН України за останні 88 років (від 1924 року, коли було обрано першу жінку-академіка) зросла в абсолютному вимірі на 3 особи, у відносному – на 0,4%. Навіть у випадку Російської АН, процес творення гендерної рівноваги в якій теж розвивався не надто динамічно, за минулі від обрання першої жінки-академіка роки приріст відсоткової ваги жінок у складі дійсних членів все ж подолав відмітку у 1%.

Питання про причини виникнення тенденції до «консервації» вже розпочатого процесу творення гендерної рівноваги в українській академічній традиції та існування безпосереднього чи опосередкованого взаємозв'язку з такою ж тенденцією у науці російській потребує додаткових досліджень.

Проте зафіксований вище високій рівень демократичності у

гендерному питанні вітчизняної АН у період її становлення та окреслена тенденція залежності часу обрання першої жінки-академіка від часу творення національних академічних традицій дозволяють також висловити одну гіпотезу. Дисертантка припускає, що саме Марія Павлова стала першою у новітній історії жінкою-академіком в європейській академічній науці. Звісно, це припущення має право на існування лише за умови ігнорування романтичних історій Емілі дю Шатле (фр. *Émilie du Châtelet*) та Катерини Дашкової (рос. *Екатерина Романовна Дашкова*). Хоч у обох випадках сучасні наукові традиції Франції та Росії (відповідно) намагаються якось позначити академічну причетність цих двох непересічних жінок. Російська академія наук навіть включила Катерину Дашкову до списку академіків, вміщеному на сайті РАН (щоправда, завбачливо не позначаючи дати обрання до складу дійсних членів). Також російська історія науки у своєму арсеналі має не менш романтичний епізод начебто обрання першої жінки – Софії Василівни Ковалевської до складу членів-кореспондентів АН (в дійсності – до складу іноземних (почесних) членів-кореспондентів) у 1889 році. Проте жодна з перелічених вище видатних жінок не була академіком в сучасному сенсі слова і не обиралася до складу дійсних членів, ані французької Академії наук, ані російської Імператорської академії.

Другою цікавою тенденцією є превалювання серед жінок-академіків представниць природничих спеціальностей, натомість гуманітарії виявилися дещо консервативнішими за своїх колег. Ця тенденція цілком очевидно відстежується при аналізі складу академіків та членів-кореспондентів всіх Академій.

Цікавим аспектом, з врахуванням окресленої тенденції, загальної для всіх проаналізованих академічних традицій, стає обрання до складу дійсних членів Академії моральних і політичних наук правниці Сюзанни Басдевант-Бастід, яка стала першою жінкою-академіком у складі всього Інституту Франції. Імовірно, цей аспект розвитку гендерної структури має певний взаємозв'язок з творенням у період останньої третини ХХ сторіччя сучасного

уявлення про соціогуманітаристику. Так, нині і у складі академіків НАН України також присутні жінки, що репрезентують соціальні науки. Проте тенденція до превалювання жінок, що спеціалізуються на вивченні природничих наук, принаймні останні півстоліття, лишається незмінною. Превалюють жінки-природознавці і в Російській Академії наук, де, на противагу вітчизняній АН, представниці гуманітарних наук у складі дійсних членів все ж наявні, проте представництво жінок-природознавців серед жінок-академіків РАН все ж лишається превалюючим і від початку ХХІ століття перебуває у межах 60%. Загалом питання гендерного аспекту розвитку кадрового потенціалу різних напрямів науки потребує окремого, більш детального аналізу.

Досліджуючи процес «фемінізації» науки на просторах колишнього СРСР, дослідники зазвичай виокремлюють кілька його етапів. Перший з етапів зміни гендерного складу науки для російського (радянського) простору дослідники вбачають у періоді початку ХХ століття (до кінця 1930-х років), а пік цього періоду припадає якраз на 1920-ті роки; другий, після спаду в 1940–1950-х, російські дослідники відносять до 1960–1973-х років; а початок третього до 1990-х [436, с. 693].

Проаналізувавши динаміку гендерного розподілу кадрів найвищої кваліфікації слід визнати, що ця динаміка загалом вкладається у запропоновану періодизацію. З тим лише уточненням, що існування якогось окремого етапу масового припливу до складу кадрів найвищої кваліфікації жінок у 1960–1970-х роках, імовірно, потребує додаткової верифікації.

Натомість пояснювальних схем причин формування саме такої динаміки «фемінізації» науки існує декілька.

В російській історіографії прийнято вважати цей розподіл загальносвітовим (порівнюючи ці процеси в Росії та європейських країнах, США і Канаді) та пов'язувати його (щоправда, позначаючи це як «збіг») з розквітом феміністичного руху [436, с. 693]. Єлена Мірская та Єлена Мартинова, обстоюючи цю точку зору, зокрема, апелюють до даних щодо

рівня присутності жінок в науці та освіті США. Дослідниці твердять, що рівня показників періоду 1920-х років, після наступного спаду, в США вдалося досягти лише у 1970-х роках. Щоправда, тут дослідниці апелюють до даних відсоткової ваги жінок серед докторів наук та професорсько-викладацького складу, а також серед студентства, які, як вже не одноразово підкреслювалося дослідниками, по-різному корелюють з загальною кількістю жінок-науковців в країні. Зокрема, якщо нині серед студентства (вже не перший рік) гендерний розподіл лишається в межах 1:1, а подекуди жінок серед студентів вишів навіть більше ніж чоловіків, то серед докторів наук жінки продовжують складати лише чверть (а до кінця 1990-х для України ця позначка лишалася взагалі в межах 15%) [281, с. 36].

Існують і альтернативні точки зору на причини процесу «фемінізації» російської (радянської) науки в цей період. Зокрема цей процес пов'язують з «радикально новою соціальною ситуацією», що склалася після 1917 року в Росії. Пропонуючи цю пояснювальну схему, дослідники Наталія Агамова та Александр Аллахвердян серед факторів, що вплинули на констатовану ними масову «фемінізацію» науки 1920-х років, вбачають такі: «на початку 1920-х років у нас були прийняті законодавчі акти, що врівноважували права чоловіків і жінок в отриманні освіти і обранні фаху. Більш того, жінки, особливо ті, що мали робітничо-селянське походження, отримали додаткові привілеї при вступі до вишів та обранні професії, що стало основною причиною їх припливу в науку» [333, с. 145]. Саме це, на думку дослідників, призвело до збільшення відсоткової ваги жінок в складі загалу російських науковців у період 1918–1928 років в 1,7 рази (з 13,2% до 22,5%), наблизивши цей показник до «майже чверті всього кадрового потенціалу російської науки» та загалом досягнення таких темпів «фемінізації» російської науки, яких «в той період не мала жодна інша країна світу» [333, с. 145].

Дещо іншої думки щодо причин «фемінізації» радянської науки в 1920-х роках дотримуються французькі дослідники Ален Блюм та Мартіна

Меспуле. Аналізуючи розвиток радянської статистичної науки в період її становлення, вони також відзначають значні зміни гендерної структури її кадрів. Навіть твердять, що з персоналу Центрального статистичного управління, прийнятого на роботу у 1918–1925 роках, дві третини складали жінки (зауважуючи при цьому, що «на керівних посадах їх було зовсім не багато») [348, с. 36]. Проте причини цього масового припливу жінок дослідники вбачають зовсім не в успіхах феміністок чи «сприятливій» соціальній ситуації, зауважуючи, що жінки поповнили лави переважно малокваліфікованих працівників. Серед причин, що, на думку дослідників, превалювали у «фемінізації» статистики в 1920-х роках, на першому місці перебувають наслідки громадянської війни в Росії. В результаті: «багато чоловіків, які володіли кваліфікацією в статистиці, опинялися в засланні або були мобілізовані до складу Червоної Армії» [348, с. 36] і були, принаймні тимчасово, втрачені для статистичної науки. А отже, жінки, твердять дослідники, мусили грати роль резерву робочої сили. Після стабілізації ситуації, вже починаючи з 1925 року відсоток прийнятих на роботу до Статуправління жінок значно скоротився.

В УАН/ВУАН відсоток жінок серед тих, хто поповнював лави її працівників в 1920-х роках, жодного разу не перевищив 30%, сягнувши піку у 27,6% у 1923 році. Водночас, відсоток жінок серед загалу співробітників у 1920-х роках коливався від 12,5% до 23,75%, досягнувши піку у 1924 році. У 1925–1928 роках цей відсоток коливався у значеннях близьких до 20%. В результаті, принаймні дві з запропонованих вище пояснювальних схем щодо співробітників Академії виявилися сумнівними: немає різкого спаду відсотку жінок серед прийнятих на роботу в другій половині 1920-х років, а відсоток жінок, прийнятих на роботу в першій їх половині, вельми далекий від двох третин поповнення. Водночас, відсоток жінок серед загалу співробітників в 1920-х роках не збільшувався поступально, сягнувши піку у 23,75% у 1924 році, надалі відбувся, хоч і не значний, спад – до 18,25–22,71%.

Важко сказати, чи мали Ален Блюм та Мартіна Меспуле на увазі

загальний більш низькій кваліфікаційний рівень серед жінок в Росії, коли писали про те, що на заміну кваліфікованим статистикам-чоловікам, яких вирвано було зі звичної роботи вином світової війни, прийшли низько кваліфіковані жінки. Проте ця тенденція, вочевидь, має прямий взаємозв'язок з освітньою політикою в межах Російської та Австроугорської імперії, в складі яких до 1917 року перебували більшість територій, де мешкали і майбутні співробітники Статуправління, і майбутні співробітники УАН/ВУАН.

Серед майбутніх співробітників УАН/ВУАН, що здобули вищу освіту до 1917 року, лише незначна частина навчалася у вишах, що працювали поза межами двох імперій. Серед цієї частки превалювали чоловіки.

Серед жінок старшого покоління, народжених у 1850–1870-х роках превалює домашня або гімназійна освіта. Серед молодшого покоління, народжених у 1880-х – на початку 1900 років, більшість здобувала освіту на Вищих жіночих курсах (переважно у Києві, Петербурзі та Москві). І лише близько 2,5% від загалу жінок навчалися університетах, переважно за межами двох імперій. Так, майбутній академік Марія Павлова, завершивши навчання у Київському інституті шляхетних панянок, продовжила здобувати освіту у Франції. Олександра Смирнова-Замкова здобула вищу освіту також у Франції, навчаючись в Університеті Монпельє.

В ієрархічній структурі УАН/ВУАН 1920-х років жінки у переважній своїй більшості зосереджені біля її підніжжя – найбільше жінок серед тих, хто обіймав посади, що не вимагають високої кваліфікації, натомість серед керівників установ не представлено жодної жінки. Відсутні жінки і серед керівничих над працями установ у складі Академії. Межею кар'єрного росту в Академії 1920-х років була посада секретаря установи чи керівничого над працями окремого її підрозділу. Жінки превалюють у складі словникових комісій, де була потреба у великих обсягах кропіткої праці з укладення словникових карток, серед практикантів та іншого науково-технічного персоналу. На думку дисертантки, викладене підтверджує висновки, зроблені

французькими дослідниками щодо гендерних особливостей посадової ієрархії у галузі статистичних досліджень в Росії, та стверджує подібність у розвитку цього аспекту структури наукових кадрів у Росії та в Україні у першій половині 1920-х років.

Щоправда, висновок про більш низьку фахову кваліфікацію жінок, які не мали університетської чи й загалом вищої освіти, є певною мірою неточним. Так, не мала досвіду відвідування офіційних навчальних закладів очільниця Кабінету примітивної культури (входив до складу Культурно-історичної комісії) – донька М. Грушевського Катерина Грушевська. Вочевидь вона здобула лише домашню освіту. Що аж ніяк не свідчить на користь твердження про нижчий рівень її кваліфікації, ніж її колег по Історичних установах.

Вікова структура – один з найсуттєвіших аспектів загальної структури наукових кадрів і є однією з важливих характеристик стану науки загалом та тенденцій її змін.

Багато уваги дослідженню вікової динаміки кадрів традиційно приділяло наукознавство. Один з основоположників сучасної київської наукознавчої школи – Г. Добров докладно висвітлив це питання у книзі «Наука про науку» [381]. Він, зокрема, висловлював занепокоєння існуючою у радянському науковому просторі тенденцією до збільшення часового розриву між отриманнями вченими чергових наукових ступенів: між захистом кандидатських та докторських дисертацій, а звертаючись до питання про їх причини, зазначав взаємозв'язок між системою присудження наукових звань та змінами специфіки наукового процесу. Зауважував Г. Добров і загальносвітову тенденцію до зростання віку провідних наукових кадрів, підтверджуючи цю тезу наступними даними: у Франції в 1806 році середній вік академіків становив 52 роки, а в 1951 він вже досяг 72,2 років. Якщо пристати на висловлену Г. Добровим думку про збільшення з часом середнього віку співробітників найвищої кваліфікації в академічній науці, то слід припустити, що протягом цього періоду відбувалося поступове його

зростання. А отже, показники середнього віку французьких академіків періоду 1920-х років мають бути більшими, ніж показник для 1806-го року, проте не досягати рівня середини ХХ століття. Іншим цікавим аспектом є питання, чи вдасться виявити кореляцію у віці наукового складу академічних інституцій Франції і України у досліджуваний період.

У 1806 році у Франції склад академіків вже був розподілений між 5 академіями Інституту Франції. Скориставшись списками особового складу академій, розміщених на їх офіційних сайтах, дисертанткою було проаналізовано склад кадрів найвищої кваліфікації у Інституті Франції в 1920-х роках. Розрахунки було здійснено з врахуванням всіх академіків і без врахування кореспондентів. Середній вік академіків було обраховано на 1 січня у 1918-го та 1928-го років.

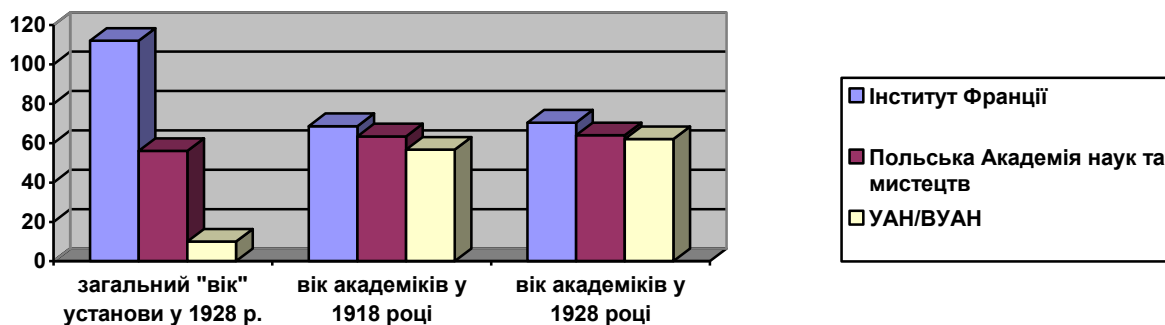
У цей період вік академіків Інституту Франції розподілявся наступним чином. У Академії Франції (*Académie Française*) у 1918 році середній вік академіків становив 66 років, а у 1928 році вже 68,8 років. Середній вік академіків Академії надписів та красною письменства (*Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*) у 1918 році становив 67,3 роки, а у 1928 – 67,7 років. Середній вік академіків Академії наук (*Académie des Sciences*), що об'єднувала представників фізичних та хімічних наук за період 1920-х років не змінився – і у 1918, і у 1928 році він становив 68 років. У Академії образотворчого мистецтва (*Académie des Beaux-Arts*) у 1918 році середній вік академіків становив 71,4 роки, а в 1928 – 69,7 років. Сайт Академії політики (*Académie des Sciences Morales et Politiques*) на жаль не містить даних про роки життя академіків – лише ім'я та час обрання. Але цих даних достатньо, щоб відшукати відомості про роки життя її членів, скориставшись довідковими виданнями. Послугуючись можливостями пошуку через систему інтернет-каталогу «Encyclo» [326], необхідні дані було отримано, завдячуючи, зокрема, «Колумбійській енциклопедії» та ряду інших англomовних як універсальних так і спеціалізованих довідників та енциклопедій. В результаті пошуку та аналізу, аналогічного здійсненому,

щодо даних інших Академій Інституту Франції, було обраховано і середній вік членів Академії політики. У 1918 році середній вік академіків становив 68,6 років, а вже 1928 року він досяг 70,4 років.

В Українській Академії наук ми спостерігаємо дещо іншу картину. Загалом віковий діапазон новообраних вчених вищого рівня акредитації в 1920-х років знаходиться у діапазоні 47-58 років. Середній вік загального складу академіків у 1918 році становив 56,7 років, а у 1928 зріс до 63 років. Попри значне зростання віку академіків за період першого десятиліття діяльності Академії, цей показник і в 1928 році лишався меншим, ніж у Інституті Франції – різниця у середньому віці академіків двох країн складала близько 5 років. Враховуючи дані, наведені Г. Добровим, можна стверджувати, що у порівнянні з віковою структурою французьких академіків, показники УАН 1920-х років знаходяться у діапазоні значно ближчому до вікової структури французьких академій початку ХІХ століття, ніж показників середини ХХ.

На жаль, аналіз досліджень українських наукознавців та істориків науки, так само як європейських дослідників, зокрема соціологів науки, не дає відповіді на питання, з чим пов'язані ці розбіжності, так само, як не існує усталених «вікових норм» для періоду 1920-х років. Проте, доповнивши отримані результати аналізом ще однієї з європейських Академій, уявляється можливим встановити певний діапазон коливань середнього віку науковців найвищої кваліфікації у період 1920-х років та висловити певні припущення щодо причин розбіжностей між наявними екстремумами цих коливань. В якості об'єкту аналізу для доповнення результатів було обрано Польську академію наук та мистецтв (Polska Akademia Umiejętności – PAU). У результаті аналізу вікової структури кадрів PAU, аналогічного двом попереднім, було встановлено середній вік польських академіків у 1918 та 1928 роках. Він протягом 10 років коливався між 63,4 та 64 роками, а отже знаходився у межах діапазону, окресленого в результаті аналізу вікової

структури Інституту Франції та УАН, проте був ближчим до результатів аналізу вікової структури УАН, ніж Французької академії.

Мал. 3.4 Динаміка вікової структури наукових кадрів найвищої кваліфікації європейських АН у 1918 та 1928 рр.

Як зазначалося вище, Г. Добров зауважував тенденцію до «старіння» наукових кадрів, наводячи на підтвердження дані Інституту Франції. Проте ця констатація нині лишається не доповненою гіпотезою щодо причин такого стану речей. Порівняння темпів збільшення віку наукових кадрів найвищої кваліфікації Франції, Польщі та України дозволяє висловити припущення, що в основі цього процесу перебувають два чинники. Їх цілком можна визначити як «загальносвітові процеси змін специфіки наукового процесу» та вони безпосередньо впливають на динаміку вікової структури кадрів найвищої кваліфікації в академічних установах – загальна тривалість життя та запровадження нових посад, що відбивають розвиток поля наукових досліджень у науковій установі. Уявляється можливим висловити припущення і про залежність цього показника також і від «віку» національної академічної науки. Українська Академія у 1920-х роках – установа зовсім молода, так само, як українська наука загалом у сенсі українського наукового простору, що і обумовило порівняно молодий академічний склад найвищої наукової установи.

Щодо галузевих відмінностей у віковій структурі, то слід відзначити, що наймолодший академічний склад в українській АН мали II та III відділи, тобто академіки природничих, технічних та соціальних спеціальностей

молодші своїх колег-гуманітаріїв на момент обрання до Академії. Ця тенденція неодноразово зазначалася дослідниками і є загалом характерною для розвитку науки, принаймні у XX столітті. Підтвердилася вона і при аналізі кадрового складу Французької та Польської академій.

Уявляється можливим простежити також певні співзалежності між віком наукового простору та віком академічних кадрів найвищої кваліфікації – адже, як це також відзначається багатьма дослідниками, український науковий простір у галузі гуманітарних наук почав формуватися ще у XIX столітті та тривалий час був пріоритетним для української науки.

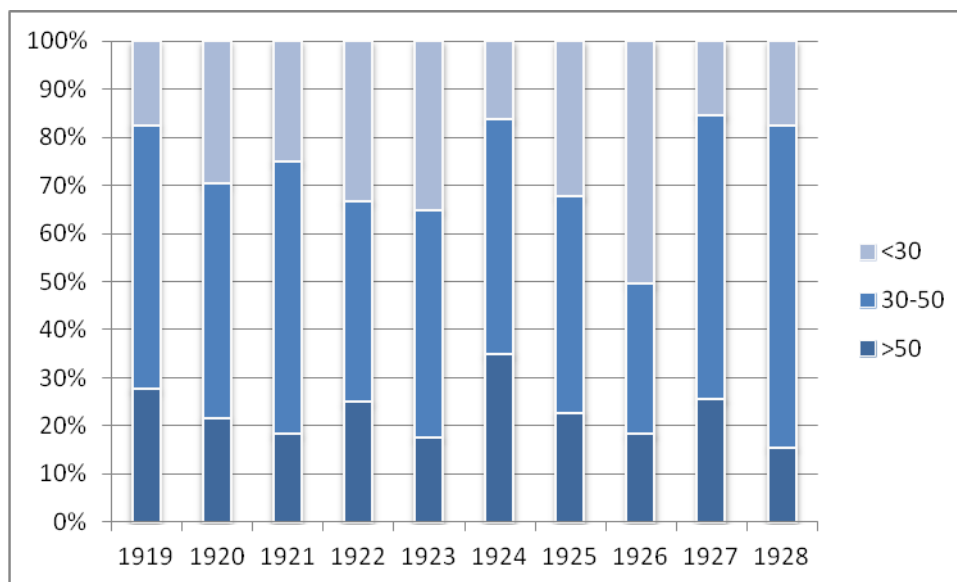
Водночас, не лише «старіння» наукових кадрів установи може становити загрозу для продуктивності її роботи. Стрімке омолодження складу наукових співробітників також розглядається наукознавством як негативне явище. У 1920-х роках це питання суттєво обумовлене (можливо, більш, ніж у інші періоди української історії) загальноісторичним контекстом. Українськими істориками неодноразово зазначався такий аспект радянської політики у сфері науки, як «оробітничення» наукових кадрів. У С. Кульчицького читаємо: «Найголовнішим у сфері культури завданням вважалася підготовка фахівців робітничого походження. Для вихідців з робітничого класу було відкрито «зелену вулицю» при вступі до вищих навчальних закладів: від них не вимагалось свідоцтво про закінчення середньої школи, вони не здавали вступні іспити. Виявилося, однак, що полегшені правила прийому не розв'язували поставленої проблеми оробітничення вищої школи: від студентів вимагалися знання» [212, с. 466]. Висновки автора про вплив такої освітньої політики на склад наукових кадрів є невтішними: «У кількісному складі інтелігенції не відбулося значних змін порівняно з дореволюційним періодом. Проте слід взяти до уваги, що революційні та післяреволюційні події призвели до загибелі або еміграції великої кількості спеціалістів. У середині 1920-х років інтелігенція республіки вже приблизно на третину складалася з нових людей, особливо по категорії керівного персоналу. Інтелектуальний і навіть освітній рівень

нового поповнення істотно поступався дорадянській інтелігенції. Серед нових кадрів переважали так звані висуванці пролетарського походження без спеціальної підготовки. У своїй управлінській діяльності вони змушені були спиратися на консультації дипломованих спеціалістів» [212, с. 466].

Отже, в загальному масиві інтелігенції, що кількісно практично не змінився, на середину 1920-х років кількість «нових людей» досягла третини. Така картина зміни соціального складу необхідно має бути відображена і у віковій структурі.

Розглянемо детальніше, чи підтверджують дані про особовий склад Академії цю загальноукраїнську тенденцію.

Середній вік загалу співробітників УАН у 1919 році становив 42 роки. Чоловіки у складі співробітників Академії середньостатистично виявилися на 5 років старшими, ніж їх колеги-жінки, середній вік яких у 1919 році становив 38 років, тоді як серед чоловіків середній вік був близьким до 43 років. В наступні роки середній вік співробітників коливався в межах 42–45, зрісши у останні два роки досліджуваного періоду.

Мал. 3.5 Відсоткове співвідношення вікових категорій у складі поповнення УАН/ВУАН

Серед загалу співробітників протягом всього досліджуваного періоду превалюють працівники у віці від 30 до 50 років, становлячи від 75 до 85% від загального складу. Лише 1928 року ситуація погіршується, і

співробітники у віці до 50 років вже складають лише 60%. Віковий розподіл у загалі наукових співробітників наближений до ідеального. Середній відсоток поповнення в рік близький до 10–15%, а колектив загалом зберігає вікові параметри протягом всього досліджуваного періоду. Отже, кількісні показники поповнення Академії молодими спеціалістами перебувають у межах норми і лишаються стабільними протягом всього досліджуваного періоду. Поповнення особового складу співробітників протягом всього досліджуваного періоду відбувалося переважно співробітниками, що перебували у віці від 30 до 50 років (мал. 3.5). Так, в 1928 році ця вікова категорія серед поповнення особового складу співробітників становила 65%. Виключення становить лише 1926 рік, коли поповнення складу співробітників ВУАН на 50% складалося з осіб, молодших 30 років. Проте дослідження питання про «оробітничення» наукового складу Академії в другій половині 1920-х років потребує вивчення питання соціального походження та освітнього рівня її кадрового потенціалу.

Походження, родинні зв'язки, освіта та кар'єра.
Середньостатистичний співробітник Академії 1920-х років – це чоловік сорока двох років, родом з Наддніпрянщини, з родини священника. Студентські роки він провів у стінах Київського університету, згодом вступив на земську службу, а з постановням УНР – на державну службу в Києві. Вперше заарештований радянською владою в 1930 році, вдруге – в 1937, з заслання не повернувся, сучасних нащадків не має.

Зрозуміло, що ці данні є аж надто «середньостатистичними». Проте, поглянувши детальніше походження, родинні зв'язки, освіту та кар'єру співробітників Академії, уявляється можливим уточнити, окреслити більш чітко деякі риси у «силуеті» українського інтелектуала доби «розстріляного відродження», дізнатися більше про особливості української академічної традиції.

Три чверті майбутніх співробітників УАН/ВУАН народились на теренах сучасної України. Ще майже 20% народились на землях сучасної

Росії і лише близько 5 відсотків у інших країнах Європи, переважно на території Польщі. Більше половини співробітників, народжених на теренах сучасної України, походили з Центральної Наддніпрянщини: Черкащини, Полтавщини, Київщини та Чернігівщини (у порядку зростання кількості представників). Народжені на Наддніпрянщині превалюють як серед чоловіків, так і серед жінок. Народжені на теренах сучасної Росії переважно з'явилися на світ на українських етнічних землях: Курщині, Вороніжчині, Ставропольщині і т.д. І лише незначна частина у більш північних місцевостях – переважно у Москві та Петербурзі. Натомість серед жінок, що народилися за межами України, відчутною є частка не лише тих, хто народився в Росії, але й тих, що народилися в Польщі. Щоправда, більшість серед них також з'явилися на світ на етнічних українських землях.

Дані щодо соціального походження співробітників УАН/ВУАН нині є найбільш фрагментарними з усього комплексу залучених до аналізу параметрів. Достеменні відомості наявні лише щодо третини співробітників, і це, здебільшого, відомості з архівно-слідчих справ, які є вельми специфічним джерелом саме щодо цього параметру. Потрапляючи в лабеті спецслужб, люди подекуди намагалися окреслити своє соціальне походження, як більш «благонадійне» у радянській системі уявлень про структуру суспільства, ніж це було в дійсності. В результаті серед категорії «зі службовців» опинялися народжені в родинах, до прикладу, і працівника залізничної контори, і управляючого цукроварнею, і земського чиновника, і службовців найвищих рангів. А серед «міщан» опинялися і дрібні торгівці, і фармацевти, і власники прибуткових будинків на Хрещатику. Та, якщо зі справ заарештованих в 1920-х роках в багатьох випадках можна уточнити ці аспекти, то вже в другій половині 1930-х років справи значно «бідніші» на матеріали про соціальне походження. Сукупно ці фактори змушують твердити, що саме дані щодо соціального походження співробітників УАН/ВУАН у 1918–1928 роках є найменш точними з усього комплексу залучених до аналізу даних.

Серед співробітників, чиє соціальне походження відоме, найбільшою є частка тих, що народилися в родинх священників різних конфесій. Їх відсоткова вага близька до однієї чверті від загалу. В переважній більшості своїй це родини православних священників, проте в цьому загалі присутні і представники інших конфесій, зокрема юдеїв. Серед співробітників УАН/ВУАН зустрічаються й ті, хто не лише за соціальним походженням, але й за видом своєї діяльності поза межами Академії, на різних етапах свого життя носив священний сан. Тут йдеться виключно про осіб чоловічої статі. У більшості своїй це священники Української автокефальної православної церкви або ж Російської православної церкви.

Поряд з вихідцями з родин священників, чи, як це у більшості сформульовано у архівно-слідчих справах – «служителів культу», значним є відсоток народжених у родинх світської інтелігенції: агрономів, правників, військових, вчителів, викладачів вишів та лікарів (у порядку збільшення відсоткової ваги). Значною є група тих співробітників, відомості про соціальне походження яких обмежуються відомостями про походження з родини робітників (чи ремісників), селян, міщан або дворян (до цієї верстви у радянський час відносили і особистих, і спадкових дворян, не виокремлюючи ці категорії). Вихідців з дворянських родин (обох категорій) номінально близько 10%. На практиці відсоток співробітників, що мали дворянське походження, був значно вищим, бо ті, чию соціальну приналежність визначено за фахом батька, в багатьох випадках також належали до родин з дворянським походженням або ж мали особисте дворянство. Співробітників, що походили з родин селян або робітників (ремісників), сукупно також близько 10%, дві третини з них походили з селянських родин.

Серед молодшого покоління відсоток вихідців з родин світської інтелігенції вищий, ніж у поколінні старшому. Якщо відсоток дітей священників для старшого покоління (народжених до 1870-го року) перебуває у межах 30–40%, то серед народжених у 1880–1900 роках відсоток дітей священників зменшується до 20–30% від загалу. У старшому поколінні

відчутною є частка народжених у родинах вчителів (переважно, викладачів гімназій). Натомість в молодшому поколінні діти з родин вчителів поступаються місцем дітям викладачів університетів. І ті, і інші у більшості випадків є представниками світської інтелігенції у другому поколінні. За іншими параметрами соціальне походження співробітників УАН/ВУАН на початку та наприкінці досліджуваного періоду залишилося без змін. Кількість вихідців з робітничо-селянських родин у складі співробітників Академії протягом всього досліджуваного періоду була менше 10%. Дещо зрісши у 1926 році, вже у 1927–1928 роках їх кількість у загалі співробітників Академії навіть зменшилася на 2% порівняно з 1919–1921 роками. Отже, зауважена С. Кульчицьким тенденція до «оробітничення» інтелігенції вже у другій половині 1920-х років для кола співробітників УАН/ВУАН не підтверджується. Натомість сталість соціального портрету опосередковано підтверджує тезу щодо утримання контролю над добором нових співробітників до своїх лав спільнотою УАН/ВУАН до кінця досліджуваного періоду.

Близько 5% співробітників Академії були доказово ідентифіковані як родичі. Серед загалу співробітників в чотирьох з десяти випадків представники однієї родини були колегами, а в деяких випадках їх поєднували стосунки керівник-підлеглий. Так, в межах Історичних установ ВУАН в 1920-х роках працювали 6 представників родини Грушевських: поряд з академіком Михайлом Грушевським, що очолював ці установи, в їх складі також працювали: Катерина Грушевська – єдина донька академіка, Олександр Грушевський – рідний брат Михайла, Ольга Грушевська – дружина Олександра, Ганна Шамрай – рідна сестра Михайла та Олександра Грушевських та її син – Сергій Шамрай, племінник Михайла Грушевського. Серед співробітників Академії 1920-х років також можна бачити Євгена Оппокова, який доводився Михайлові Грушевському родичем по лінії матері.

Рівень розповсюдження родинних зв'язків серед співробітників, як соціогуманітарних, так і природничих спеціальностей, знаходився приблизно на однаковому рівні. В межах одного покоління в половині випадків

представники однієї родини, працюючи в Академії, обіймали посади у складі різних її установ. Подекуди у складі Академії родини працювали практично у повному складі – як у наведеному вище випадку родини Грушевських.

Іншим прикладом може слугувати родина Холодних. Серед співробітників УАН/ВУАН у 1920-х роках ми бачимо чотирьох представників одного покоління цієї родини: Григорія Холодного, керівничого над працями ІУНМ, його дружину Софію, що також працювала у ІУНМ, рідного брата Григорія – Миколу Холодного, природознавця та майбутнього академіка АН УРСР та художника-емігранта Петра Холодного – двоюрідного брата Григорія та Миколи, урядовця за часів УНР.

Батько Миколи та Григорія Холодних – Григорій Макарович Холодний родом з Переяславщини, за фахом – вчитель. Григорій Холодний разом з родиною більшу частину життя провів за межами України – викладав у гімназіях Тамбовщини та Вороніжчини. Початкову освіту діти також отримали за межами України. Проте у якості вищого навчального закладу Микола обрав Київський університет. По завершенні навчання у 1906 році Микола залишився працювати при Київському університеті для підготовки до професорського звання. До складу співробітників Академії долучився у 1919 році, у віці 37 років. У 1925 році Миколу Холодного було обрано членом-кореспондентом ВУАН.

Григорій Холодний, математик за фахом, вищу освіту здобув у університеті Санкт-Петербурга. Проте, у час постановня української Держави Григорій повертається в Україну. У 1919 році, у віці 33 років, Григорій долучається до складу співробітників Академії. Того ж року до складу співробітників Академії долучається і 43-річний Петро Холодний – двоюрідний брат Миколи та Григорія. Батько Петра Холодного – Іван Макарович Холодний був земським чиновником у Переяславі на Київщині. Петро Холодний вищу освіту здобув у Київському університеті, вивчаючи природничі науки. Водночас, ще з гімназійних років опановував мистецтво малювання. В революційні роки опікувався питаннями освіти в уряді УНР. В

Академії долучився до словникових студій, проте вже за рік полишив Україну, виїхавши з урядом УНР. Микола Холодний вже у 1929 році був обраний академіком. Натомість Григорій Холодний в тому ж році був заарештований, засуджений за справою «Спілки визволення України» та загинув у таборах.

Родинний фактор чітко відслідковується у даних про співробітників Академії і, вочевидь, потребує певних пояснень. Справді, наведені вище приклади щодо родин Грушевських та Холодних не були поодинокими – практично всі академіки та значна частина співробітників мали у складі Академії родичів. Проте це зовсім не означає, що принципом відбору до складу співробітників був саме цей аспект – як перелічені представники родин Грушевських та Холодних, так і більшість представників інших родин у складі співробітників Академії були вченими високого класу. Це, швидше, ілюстрація того, що Академії об'єднала навколо себе практично всі наявні в Києві (та загалом країні) наукові сили.

Більшість чоловіків здобули вищу освіту в університетах. Лише 35% від загалу співробітників здобували освіту у навчальних закладах іншого типу або вдома. Понад 60% серед тих, хто здобув університетську освіту, навчалися у Київському університеті. Ще близько 15% – у Петербурзькому. В університетах Харкова та Москви навчалися ще по 10% майбутніх співробітників. Ще 10% здобули освіту в університетах Кам'янець-Подільського, Львова та Одеси. Ще 5% – у високих школах Варшави, Фрайбергу, Парижу та Тарту.

Дещо нижчим, ніж серед чоловіків, є відсоток жінок, що здобули вищу освіту: 2/3 серед співробітниць Академії мали повну вищу освіту, проте близько 1/5 серед них обмежувалися навчанням в училищах з наступним навчанням на різного роду наукових курсах. Близько 10% співробітниць Академії на момент початку роботи продовжувала здобувати вищу освіту. Близько 5% від загалу співробітниць мали домашню освіту. В більшості це були доньки з високоосвічених родин. Яскравим прикладом подібної

підготовки та наступної наукової кар'єри, як вже йшлося вище, може слугувати доля Катерини Грушевської – доньки академіка Михайла Грушевського.

З часом кількість випускників та студентів Київського університету серед нових співробітників Академії зростає – значна частина провідних співробітників Академії мала також лектуру у Київських вузах, запрошуючи до Академії своїх випускників та студентів. Водночас, частина співробітників УАН/ВУАН до влаштування в Академію мали можливість пройти стажування у інших європейських університетах чи академіях. Разом з тими співробітниками, що за межами України здобували базову вищу освіту, кількість тих, хто навчався та стажувався в університетах та наукових закладах Польщі, Німеччини та Франції, на кінець досліджуваного періоду досягне 25% від загалу співробітників, які мали вищу освіту.

Репресії. Питання подальшої долі співробітників Академії 1920-х років, представників покоління «Розстріляного відродження», зокрема і питання репресій, не є новим. Проте досі не було зроблено спроби узагальнити та систематизувати дані щодо співробітників УАН/ВУАН, виокремивши їх з загалу української інтелігенції.

Кожен п'ятий співробітник УАН/ВУАН 1920-х років доказово ідентифікований як такий, що зазнав тих чи інших форм репресій з боку радянської влади. Подальшу долю та дату смерті кожного зьомого з репресованих встановити не вдалося. Серед загалу співробітників відсутні відомості про подальшу долю та рік смерті ще щодо близько 10% осіб. Вочевидь, саме представники цієї групи є найбільш імовірними кандидатами на долучення до числа тих, кого вже нині ідентифіковано як страчених та загиблих в ув'язненні.

Перші арешти та розстріли відбулися вже у 1919–1920-х роках. Серед вбитих у цей період переважають молоді чоловіки до 45 років. Так, 10 грудня 1920 року був страчений науковий співробітник Інституту для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства 42-річний Степан

Шульжевич. Він був родом з містечка Остер на Чернігівщині, з купецької родини. Вищу освіту здобув у стінах Київського університету. Імовірно під час денікінської окупації полишив Київ, переїхавши до Ялти, де й був наприкінці 1920 року заарештований та страчений за рішенням Надзвичайної Трійки Кримської Ударної Групи Управління Особвідділів Південного і Південно-західного фронту.

Ще один співробітник УАН, 28-річний Воскобойников Іван Іванович, у 1919 році співробітник Комісії для виучування фауни, також загинув в Криму у 1920 році. Він народився в родині вчителя на Костромщині. Навчався у Петроградському, а згодом у Київському (студент 4 курсу) університеті. Був мобілізований до армії, де захворів і в грудні 1918 року був відправлений до Києва на лікування. В серпні 1920 року повернувся до армії. Рішенням Особливої трійки Особливого відділу 4 армії Криму від 19 грудня 1920 року був розстріляний «як білий».

Вони обидва стали жертвами червоного терору в Криму. Ця сторінка репресивної політики радянської влади і нині лишається порівняно слабо дослідженою [344]. Нині до наукового обігу залучені відомості щодо близько чотирьох з половиною тисяч жертв більшовицького терору загалом по Криму. Проте ці списки вочевидь неповні. Так, якщо дані про страчених 10 грудня 1920 року в Ялті, серед яких опинився Степан Шульжевич, вже залучені до наукового обігу, то ім'я Івана Воскобойнікова у числі жертв терору в Криму досі не згадувалося. Виявлена дисертанткою в ЦДАГО справа, за якою було страчено І. Воскобойникова, дозволяє доповнити відомості про знищених радянською владою в Криму наприкінці 1920 року ще двома сотнями прізвищ [113].

У вирі червоного терору гинули співробітники УАН у 1919–1920 роках і у інших містах України. І його жертвами далеко не завжди була молодь. Так, 7 липня 1919 року було заарештовано, а вже наступного дня страчено 67-річного мовознавця, педагога, політичного та громадського діяча Володимира Науменка [454]. В листопаді 1918 року він обіймав посаду

Міністра освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського, тож був безпосередньо причетний до успішного завершення підготовчого етапу та заснування УАН. Загалом у 1919–1920 роках від різних причин загинули близько 7% від складу співробітників УАН.

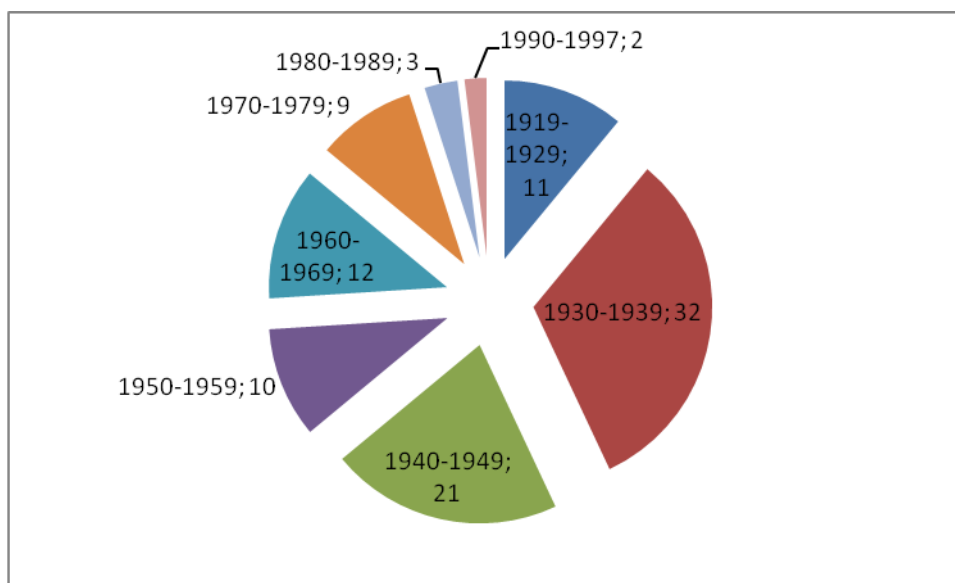
Терор був не єдиною причиною смерті – приблизно половина загиблих у 1919–1920 роках стали жертвами хвороб та епідемій. Так, у Києві загинули два члени хімічно-технічної секції Постійної комісії для виучування природних багатств України Петро Грищинський та Олександр Голгофський. Петро Грищинський (1884–1920), геолог, мінералог, лаборант Університету св. Володимира, помер від сипного тифу. Олександр Голгофський (1876–1919), хімік, також був асистентом Університету св. Володимира в Києві, помер від чахотки.

Не всі, хто втрапив в око радянських спецслужб, були страчені. Ті, хто полишивши Київ, рушив у західному напрямку або ті, хто мешкав на момент початку червоного терору ближче до західного кордону України, мали вищі шанси на виживання. Так, у фондах ЦДАГО вдалося виявити справу Федора Єфремова (1867–1947) – лісівника, меліоратора, нештатного постійного співробітника економічної секції соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови (1926). Федір Єфремов народився в селі Пальчик на Київщині. Вищу освіту здобув у Київському університеті. Проте згодом переїхав до Кам'янця-Подільського, де на момент арешту завідував архівом університету. Заарештований 7 грудня 1920 року. 10 квітня 1921 року засуджений до 5 років ув'язнення. Відбувши термін, Федір Єфремов на лише зміг повернутися в Україну, але й продовжив наукову кар'єру.

Досі слабо дослідженим лишається такий епізод червоного терору, як «висилка професури», що була планово проведена в 1922 році [204]. Краще цей аспект терору досліджений в російській історіографії [207], проте висилка проводилася не лише з Москви та Петербургу.

Нині до наукового обігу залучено список з 77 осіб, «професорів і викладачів вишів і громадських діячів», що обвинувачувалися в проведенні активної антирадянської політики [335]. Цих осіб передбачалося або вислати за межі країни, або заслати до російської глибинки. Серед зазначених у цьому списку наявні 11 співробітників УАН, ще кілька прізвищ зі списку імовірно також належать співробітникам Академії, але точно ідентифікувати їх за наведеними в ньому даними неможливо. План щодо висилки української професури не був реалізований у повному обсязі. За кордон було вислано лише незначну частку. Так, у списку серед інших зазначене ім'я Дмитра Добросердова (1876–1936), члена хімічно-технічної секції Постійної комісії для виучування природних багатств України (1919). Д. Добросердов народився у місті Самара (Росія). Вищу освіту здобув на природничому факультеті Казанського університету. На 1922 рік професор Київського політехнічного інституту. Заарештований 17.08.1922. Висланий за межі СРСР 16.10.1922. Проте вже невдовзі його прізвище знову зустрічається серед наукових працівників, але вже не Києва, а Одеси [422, с. 210]. Нині відсутні достеменні відомості про те, чи було виконане рішення про депортацію Д. Добросердова за межі СРСР, і якщо так, то за яких обставин він повернувся до країни та як опинився в Одесі. Проте доля Д. Добросердова та ряду інших співробітників засвідчує певне пом'якшення режиму після 1921 року.

В наступні роки арешти тривали, але вирoki все частіше передбачали заслання, а не розстріл. Подекуди вже винесений вирок до вищої міри покарання замінювався тривалим ув'язненням. Яскравим зразком процесів цього періоду може слугувати справа «Центру дій» та доля М. Василенка. Кількість загиблих у 1920-х роках співробітників УАН/ВУАН є практично втричі меншою за тих, чиє життя обірвалося в 1930-х.

Мал. 3.6. Рівень смертності співробітників УАН/ВУАН:
відсотковий розподіл

Серед тих співробітників УАН/ВУАН, щодо яких наявні відомості про роки життя, у 1930–1940-х роках померли понад 50%. Такий рівень смертності, звісно, не міг лишитися без наслідків і, безумовно, засвідчує погіршення якості наукового потенціалу установи, навіть без врахування загальної динаміки кадрового складу установи у 1930-х роках.

Як вже зазначалося, щодо частини співробітників дані про рік смерті відсутні, тож цілком можливо, що відображена на мал. 3.6 відсоткове співвідношення згодом буде уточнене. Проте це уточнення імовірно буде у бік збільшення кількості померлих у 1930-х роках. Так, можливо згодом буде встановлено дату смерті Володимира Ганчеля (1886–?), члена президії секції кооперації (1921–1925) Товариства економістів. В. Ганчель народився у селі Чаплі на Дніпропетровщині в родині бухгалтера цукроварні. Вищу освіту здобув у 1911 році у Київському кооперативному інституті. Після завершення навчання працював як економіст-кооператор в Нижньому Новгороді, а 1918 року повернувся до Києва. З 1922 року – викладач Київського інституту народного господарства. Заарештований 24 вересня 1929 року у справі «Спілки визволення України». Постановою Засідання Трійки при Колегії ГПУ УРСР від 28.01.1930 засуджений до 5 років ув'язнення у концтаборі. Відомостей про відбуття терміну та подальшу долю немає.

Згодом, імовірно, відсоткова вага тих, хто загинув у 1930-х роках, зросте в результаті виявлення більшої кількості справ, що засвідчують фальсифікацію часу смерті засуджених до вищої міри покарання у 1937–1938 роках та «відтермінування» часу смерті до початку 1940-х при перегляді справ наприкінці 1950-х років.

Форми репресій, що їх у 1930–1950-х роках застосовували до тих, хто був співробітником УАН/ВУАН у 1920-х роках, не обмежувалися фізичним знищенням або депортацією за межі країни. Одним з найпоширеніших видів було звільнення за політичними мотивами, що в багатьох випадках набирало форм «заборони на професію». На початку 1930-х років в Академії було проведено ряд «чисток», в результаті яких було звільнено кількості співробітників. Достеменних даних про кількість звільнених в цей період немає, а дослідження змін кадрової структури Академії у 1930-х роках виходить за межі нашого дослідження. Проте в деяких випадках дослідження подальшої долі співробітників дозволяє стверджувати, що звільнення носили масовий характер, а для декого зі співробітників стали лише початком наступних щаблів репресій. Особливо це стосувалося тих, чиї справи розбиралися на «прилюдних засіданнях», які відбулися за результатами «чистки». Ця тенденція була зауважена ще Н. Полонською-Василенко, яка зазначає, що за результатами «більша частина тих, хто був «випущений» аранжерами на сцени прилюдних «чисток» не лише були звільнені з ВУАН, а – опинилися в концлагерях» [463, ч. 1, с. 106]. Так, однією з учасниць «прилюдних засідань» була Лідія Шульгіна-Тартаківська (21.01.1897–28.04.1938) – етнограф, помічник вченого консерватора (1921–1922), науковий співробітник (1923), виконуюча обов'язки керівничого (1924–1928) Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Ф. Вовка; учений секретар (1921–1923), нештатний постійний співробітник (1924–1927) Етнографічно-фольклорної комісії. Дружина загиблого під Крутами Володимира Шульгіна. Л. Шульгіна народилась у Києві в родині лікаря, доктора медицини.

Закінчила у 1915 році Жіночу гімназію Жекуліної в Києві. Вищу освіту здобула у 1928 році, склавши іспити екстерном на географічному факультеті природничо-математичного відділення Ленінградського державного університету. Заарештована 7 грудня 1933, через кілька місяців допитів звільнена без суду. Повторно заарештована 29 березня 1938 року. За рішенням трійки УНКВС Київської області від 11 квітня 1938 року засуджена до розстрілу та страчена 28 квітня цього ж року.

Слід констатувати, щодо загальна кількість репресованих серед співробітників УАН/ВУАН наразі ще не встановлена, проте наявні відомості про крайні дати життя співробітників УАН/ВУАН 1920-х років дають підставити твердити, що внаслідок репресій, військових дій та з інших причин більше половини з них загинули ще до початку 1950-х років. Середня тривалість життя для цієї категорії співробітників становила 60 років, в той час, як для загалу співробітників середня тривалість життя перевищувала 70 років.

Серед загалу співробітників, щодо яких на основі документальних джерел підтверджено застосування різного роду репресивних заходів, в тому числі арештів в різні роки, кожен восьмий був засуджений до вищої міри покарання, а кожен 10 загинув в ув'язненні. Таким чином, чверть всіх тих, кого було заарештовано, були страчені або загинули в таборах. Ще майже чверть – 23% серед тих, кого було репресовано, не пережили 1930-ті роки, загинувши за різних, не завжди відомих обставин. Подальша доля ще 14% репресованих лишається невідомою.

Отже, на основі вищевикладеного слід констатувати, що у 1918–1928 роках кадровий потенціал УАН/ВУАН та її структура розвивалися нерівномірно. На початку 1920-х років Академія доклала значних зусиль до організації природничих досліджень, але практично відмовилася від цих планів після 1923 року. Незначне пожвавлення, що проявилася у заснуванні нових та спробах відновити діяльність ряду раніше ліквідованих установ, було виявлене лише у 1927–1928 роках.

Вже з першої половини 1920-х років в Академії превалюють співробітники гуманітарних дисциплін, при низькій (а подекуди і негативній) динаміці складу установ природничо-технічного профілю. Проте вищевикладене дозволяє твердити про так би мовити «вимушену гуманітаризацію» Академії у період 1920-х років. На користь цього твердження свідчить наявність багатьох співробітників установ II відділу та Комісії для виучування природних багатств України у складі співробітників Академії і у другій половині 1920-х років, але вже у складі установ гуманітарного профілю, переважно словникових комісіях. Отже, в результаті здійсненого аналізу вдалося встановити, що кадровий потенціал Академії у галузі природничих наук не був повністю задіяний.

Попри це динаміка вікових та гендерних характеристик розвитку кадрового потенціалу УАН/ВУАН в загальних рисах відповідали аналогічним показникам, зафіксованим щодо інших європейських Академій цього періоду.

Водночас, як засвідчив аналіз, наукова кар'єра співробітників УАН/ВУАН 1920-х років у наступні періоди в багатьох випадках була перервана внаслідок застосування до них репресивних заходів, що в основі мали політичні мотиви. Кожен п'ятий співробітник був репресований. З них близько чверті загинули внаслідок репресій. Дані щодо кількості репресованих співробітників наразі не є повними, проте наявні відомості про крайні дати життя співробітників УАН/ВУАН 1920-х років дають підставити твердити, що внаслідок репресій, військових дій та з інших причин більше половини працівників УАН/ВУАН 1920-х років загинули ще до початку 1950-х років. Різниця в тривалості життя, зафіксована для категорій співробітників, які загинули в період 1930–1940-х років та в інші періоди дозволяє твердити про наявність додаткових зовнішніх факторів, що вплинули на скорочення середньої тривалості життя більш ніж на 10 років.

ВИСНОВКИ

Результати комплексного аналізу структури та динаміки наукових кадрів української Академії наук у 1920-х роках, здійсненого дисертанткою відповідно до поставлених завдань, дозволяють сформулювати низку заключних положень.

В результаті проведеного історіографічного аналізу доведено, що використання у науковій літературі даних, покликаних відбивати кількісні та якісні характеристики особового складу Академії, є усталеною традицією протягом останніх більш як 50-ти років. На тлі активного послуговування даними динаміки кадрів для ілюстрації етапів розвитку вітчизняної академічної науки дисертанткою було встановлено факт практично повної відсутності досліджень, присвячених цьому показнику. Наслідком стало поширення явища наведення обмеженого переліку таких даних щодо періоду 1920-х років без зазначення джерела їх походження та підміна уявлення про особовий склад Академії даними про кількість посад у її штатних розкладах. Для 1920-х років це є питанням принциповим, адже більшість співробітників Академії у цей період працювала у складі установи без офіційного внесення до її штатного розкладу.

Завдяки скрупульозному ставленню до фіксації особового складу УАН/ВУАН у досліджуваний період, увазі до цього питання в період 1950–1970-х років дослідників-емігрантів та значним зусиллям сучасних дослідників – упорядників видання документів та матеріалів, дослідників діяльності окремих установ у складі УАН/ВУАН та авторів цілої низки біографічних досліджень, присвячених її співробітникам, вдалося частково відновити втрачені дані. Проте досі наукові кадри Академії не ставали предметом комплексного аналізу. Внаслідок узагальнення та доповнення цих даних у пропонованому дисертаційному дослідженні вдалося розширити та систематизувати сукупність даних щодо особового складу Академії у досліджуваний період.

На основі архівних матеріалів, виявлених, у тому числі, зусиллями дисертантки у центральних, відомчих та закордонних архівах, доповнених раніше залученими до наукового обігу джерелами, було створено базу даних, на основі якої проаналізовано розвиток наукового потенціалу української академічної науки у період її становлення.

Проведений у дисертації аналіз дозволяє твердити, що динаміка особового складу Академії у період 1920-х років відповідає тим світовим нормам, що вважаються загальноприйнятими для цього періоду. Проте розвиток її галузевої структури в цей час відбувався нерівномірно. Наслідком стала зміна першопочаткового вектора розвитку Академії, планованого її засновниками, в бік «вимушеної гуманітаризації» наукової установи. Це не сприяло залученню в повному обсязі наявного кадрового потенціалу у галузі технічних та природничих наук.

Попри це, як показано у дисертації, Академія протягом всього досліджуваного періоду демонструвала позитивну динаміку збільшення чисельності різного роду наукових установ у своєму складі, а також заснованих за її безпосередньої чи опосередкованої участі установ, що перебували у академічному віданні. Загальна динаміка кадрів та кількість об'єднаних у складі Академії та навколо неї установ дозволяє твердити про швидке утвердження УАН/ВУАН в ролі загальноукраїнського наукового центру, що був безпосереднім учасником та координатором творення українського наукового простору.

Динаміка вікового та гендерного розподілу кадрів найвищої кваліфікації Академії демонструє високий рівень демократичності та інноваційності УАН/ВУАН на тлі розвитку інших європейських установ відповідного типу у досліджуваний період. Так, процес усталення гендерної рівності у розвитку УАН/ВУАН розпочався значно раніше, ніж у інших Академіях наук. Про це свідчать дані щодо динаміки кадрів найвищої кваліфікації загаданих структур. Ці дані було залучено до аналізу у дисертаційному дослідженні і вони стосуються Польської академії наук та

мистецтв, Інституту Франції та Російської академії наук. Аналіз вікової динаміки кадрів найвищої кваліфікації засвідчив, що її розвиток в УАН/ВУАН у 1918–1928-х роках перебував у межах загальних тенденцій, характерних для розвитку європейської науки ХХ століття.

Проведений у межах дисертаційного дослідження аналіз соціальної структури наукових кадрів УАН/ВУАН не дозволяє підтвердити загальну тенденцію до «оробітничення» складу наукових кадрів вже у другій половині 1920-х років. Результати аналізу, натомість, дозволяють стверджувати, що в більшості своїй майбутні співробітники УАН/ВУАН були представниками інтелігенції у другому-третьому поколінні. Соціальною основою становлення української інтелектуальної еліти 1920-х років стали родини священиків, переважно з Центральної Наддніпрянщини. Серед молодшого покоління науковців, народжених у 1890–1900 роках, значну частину, поряд з превалюючими у старшому поколінні нащадками священиків та вчителів, становлять представники світської інтелігенції у другому поколінні – діти викладачів та професорів вишів.

Аналіз подальшої долі співробітників УАН/ВУАН свідчить, що наукова кар'єра багатьох з них у наступні періоди була перервана внаслідок застосування репресивних заходів, що в основі мали політичні мотиви. Кожен п'ятий співробітник УАН/ВУАН був репресований. З них близько чверті загинули внаслідок репресій. Дані щодо кількості репресованих співробітників наразі не є повними, проте наявні відомості про крайні дати життя співробітників УАН/ВУАН 1920-х років дають підстави твердити, що внаслідок репресій, військових дій та з інших причин більше половини працівників УАН/ВУАН 1920-х років загинули ще до початку 1950-х років. Виявлена різниця в тривалості життя, зафіксована для категорій співробітників, що загинули в період 1930–1940-х років та в інші періоди, засвідчує наявність додаткових зовнішніх факторів, що вплинули на скорочення середньої тривалості життя більш ніж на 10 років.

Результати дисертаційного дослідження дозволяють твердити, що комплекс залучених до наукового обігу даних про розвиток кадрового потенціалу української академічної науки нині містить цілий ряд лакун. Їх заповнення потребують додаткових досліджень та залучення архівних матеріалів, які досі не були доступні дослідникам. Так, досі практично не залученим до наукового обігу, а головне – невідомим за обсягом, залишається комплекс справ репресованих науковців, що зберігається у фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Потребує окремого дослідження історія регіональних установ, що працювали при УАН/ВУАН у 1920-х роках, зокрема різноманітних регіональних товариств цього періоду. Нині відомості про їх діяльність та особовий склад практично є обмеженими окремими згадками у дослідженнях, присвячених розв'язанню більш широко окреслених проблем розвитку науки у регіонах.

Далеким від вичерпного є й комплекс відомостей про окремих співробітників УАН/ВУАН 1920-х років. Проте динаміка досліджень біографічного профілю останніх років дозволяє сподіватися на наступне його доповнення та уточнення. Широкі можливості для подальшого залучення до наукового обігу нових даних про життя та діяльність співробітників УАН/ВУАН містять регіональні архівні установи та низки закордонних архівів. Значна частина співробітників УАН/ВУАН навчалась або продовжувала наукову кар'єру за межами Києва або й України, а відомості про ці періоди їх життя нині слабо відбиті у вітчизняній історіографії.

Результати проведеного дисертаційного дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення та дозволяють продовжити дослідження історії української науки у контексті розвитку європейської наукової традиції, з можливістю зіставлення за формою та змістом. Висновки та положення, нові підходи, виокремлені на основі вивчення динаміки кадрового потенціалу вітчизняної академічної науки, можуть бути використані у фундаментальних розробках у галузі наукознавства,

політології, культурології, історії та суміжних наук. Окремі положення, обґрунтовані у ході дослідження, можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників, лекційних курсів з історії науки та соціальної історії України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

Архівні документи

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 263 : Колекція позасудових справ реабілітованих. 1919–1953 рр.

1. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 1371 : Левицький Максиміліан. – 56 арк.
2. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 15533 : Дроб'язко Антін. – 43 арк.
3. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 15547 : Ярошевич Андрій. – 66 арк.
4. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 15554 : Старицька-Черняхівська Людмила. – 45 арк.
5. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 15554 : Черкаський Ірінарх, Ярошевич Андрій, Старицька-Черняхівська Людмила. – 21 арк.
6. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 17946 : Квітка Клемент. – 31 арк.
7. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 18055 : Ярошенко Володимир. – 35 арк.
8. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 26867 : Рудинська Євгенія. – 21 арк.
9. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 30353 : Спаська Євгенія. – т. 1. – 24 арк.
10. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 31908 : Сенченко Леонід. – 63 арк.
11. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 32955 : Корнилович Михайло. – 136 арк.
12. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 32972 : Товстоніг Петро. – 165 арк.
13. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 33102 : Гольдман Олександр. – т. 1 – 385 арк.
14. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 33153 : Вовкушівський Григорій. – 111 арк.
15. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 33929 : Шульгіна Лідія. – 39 арк.
16. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 34963 : Гіляров Сергій. – 67 арк.
17. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 34964 : Гіляров Сергій. – 78 арк.
18. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 35208 : Делен Олександр. – 21 арк.
19. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 35868 : Черкаський Іринарх. – 102 арк.
20. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 35921 : Бучківський Михайло. – 81 арк.
21. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 36667 : Кондра Сергій та ін. – 536 арк.
22. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 38384 : Пожитько Федір. – 93 арк.
23. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 38841 : Малютин Юрій. – 90 арк.

- 24.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 38841 : Масютин Юрій. – 90 арк.
- 25.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 38952 : Синицький Максим. – 17 арк.
- 26.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39196 : Іванець Наталя. – 39 арк.
- 27.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39213 : Кисіль Олександр. – 161 арк.
- 28.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39213 : Юркевич Віктор. – 250 арк.
- 29.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39424 : Кримський Агатангел. – 210 арк.
- 30.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 39829 : Корчак-Чепурківський Юрій. – 223 арк.
- 31.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 40039 : Заглада Ніна. – 279 арк.
- 32.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 40280 : Омельченко Федір. – 120 арк.
- 33.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 40284 : Котляревський Григорій. – 35 арк.
- 34.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 40541 : Левицький Леонід. – 197 арк.
- 35.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 41361 : Троїцький Аркадій. – 17 арк.
- 36.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 42664 : Тулуб Олександр. – 60 арк.
- 37.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 42907 : Бутовський Олександр. – 48 арк.
- 38.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 43185 : Левік Рувім, Наумов-Леках Давид та ін. – т. 13.
– 179 арк.
- 39.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 43928 : Сабалдир Григорій та ін. – т. 2. – 282 арк.
- 40.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 43983 : Потоцький Павло. – 37 арк.
- 41.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44044 : Корчак-Чепурківський Овксентій. – 31 арк.
- 42.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44046 : Добросердов Дмитро. – 46 арк.
- 43.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44461 : Белінг Дмитро. – 77 арк.
- 44.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44590 : Дорошкевич Олександр. – 161 арк.
- 45.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 44995 : Вагнер Микола. – 101 арк.
- 46.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 45548 : Паленчук Степан та ін. – 301 арк.
- 47.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 45909 : Ігнатович Олена. – 198 арк.
- 48.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 46619 : Заліський Андрій. – 55 арк.
- 49.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 46674 : Чечот Олександр. – 165 арк.
- 50.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 46772 : Врона Іван. – 108 арк.
- 51.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47004 : Глушко Сильвестр. – 226 арк.
- 52.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47006 : Борисенок Стефан. – 94 арк.

- 53.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47215 : Дяченко Дмитро. – 45 арк.
- 54.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47267 : Сильченко Володимир. – 65 арк.
- 55.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47543 : Нещадименко Марк. – 141 арк.
- 56.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 47554 : Ярослав Семен. – 39 арк.
- 57.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 48192 : Лисенко Остап. – 121 арк.
- 58.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 48628 : Курінний Петро. – 61 арк.
- 59.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 48695 : Туринська Агата. – 47 арк.
- 60.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 49123 : Смирнов Павло. – 58 арк.
- 61.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 49213 : Сікало Іван. – 74 арк.
- 62.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 49527 : Голобородько Микола. – 223 арк.
- 63.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 49602 : Перетц Яків. – 97 арк.
- 64.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 49866 : Рєзников Василь, Тарасенко Михайло та ін. – 567 арк.
- 65.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 50044 : Київський філіал «Промпартії» – т. 1. – 54 арк.
- 66.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 50044 : Київський філіал «Промпартії» – т. 2. – 127 арк.
- 67.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 50302 : Соколовський Олександр. – 259 арк.
- 68.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 51868 : Гроссгейм Микола. – 162 арк.
- 69.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 51916 : Івашутіч Віктор. – т. 3 – 244 арк.
- 70.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52201 : Кухаренко Іван. – 284 арк.
- 71.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52320 : Кухаренко Ганна. – 77 арк.
- 72.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52408 : Семківський Семен та ін. – 560 арк.
- 73.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52585 : Руднєв Дмитро. – 339 арк.
- 74.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52738 : Мітіліно Михайло. – 43 арк.
- 75.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52876 : Радзимовський Дмитро та ін. – 264 арк.
- 76.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 53229 : Трацевський Михайло та ін. – 410 арк.
- 77.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 5417 : Сосенко Петро. – 23 арк.
- 78.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 5500 : Загородський Андрій. – 18 арк.
- 79.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 5530 : Базилевич Василь. – 64 арк.
- 80.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 55606 : Гулак Григорій. – 88 арк.

- 81.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 56497 : Шуба Петро. – 50 арк.
- 82.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 56756 : Ганцов Всеволод. – 66 арк.
- 83.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 57017 : Демуцький Данило. – 42 арк.
- 84.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 57029 : Шпиркан Віталій. – 35 арк.
- 85.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 57133 : Дурдуківський Володимир. – т. 1. – 102 арк.
- 86.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 57432 : Жуковська Марія. – 32 арк.
- 87.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 58287 : Щербина Матвій. – 154 арк.
- 88.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 58607 : Залізняк Володимир. – 69 арк.
- 89.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 58624 : Андрієвська Ольга. – 93 арк.
- 90.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 59625 : Бордзиловський Лев. – 35 арк.
- 91.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 60109 : Гаврик Володимир та ін. – т.1. – 220 арк.
- 92.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 60109 : Гаврик Володимир та ін. – т.2. – 381 арк.
- 93.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 60750 : Касперович Микола. – 49 арк.
- 94.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61302 : Самороденко Анатолій. – 129 арк.
- 95.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61461 : Петрусь Володимир та ін. – 400 арк.
- 96.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61835 : Справа «Промпартії». – т. 2. – 49 арк.
- 97.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61927 : Попов Олександр. – 215 арк.
- 98.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61931 : Красицький Юрій. – 109 арк.
- 99.Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 61934 : Лепченко Яків. – 82 арк.
100. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62084 : Хлопик Георгій. – 49 арк.
101. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62089 : Ернст Федір. – 94 арк.
102. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62189 : Буртан Сергій. – 173 арк.
103. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62746 : Вікул Іван. – 51 арк.
104. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 62959 : Шепе Арнольд. – 77 арк.
105. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 64681 : Шекера Яків. – 64 арк.
106. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 64722 : Шумський Ростислав. – 64 арк.
107. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66071 : Ганчель Володимир. – 94 арк.
108. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66177 : Базилевич Василь. – 128 арк.
109. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66363 : Деконський Петро. – 90 арк.
110. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66504 : Вовк Прокіп та ін. – т.1. – 198 арк.

- 111. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66667 : Ілляшенко Лаврентій. – 79 арк.
- 112. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 70003 : Калишевський Григорій та ін. – 277 арк.
- 113. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 70061 : Воскобойников Іван та ін. – 388 арк.
- 114. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 70876 : Шульжевич Степан та ін. – 266 арк.
- 115. Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 73357 : Єфремов Федір. – 68 арк.

***Центральний державний архів
вищих органів влади та управління України***

Ф. 166 : Народний комісаріат освіти України

- 116. Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 451 : Матеріали про організацію та роботу Всеукраїнської Академії наук, постанова Раднаркому УСРР та статут про завдання Всеукраїнської Академії наук, протоколи, звіти, доп. записки, кошториси, штатні розклади, списки співробітників ВУАН на 1921–1923 рр. – 634 арк.
- 117. Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1831 : Кошторис видатків Всеукраїнської Академії наук, науково-дослідних інститутів, кафедр, наукових бібліотек, обсерваторій, музеїв на науково-дослідну роботу, господарчі витрати на 1922/23 р. Списки співробітників вищезазначених наукових установ. – 195 арк.
- 118. Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1832 : Кошторис видатків на наукову роботу, господарчі витрати і утримання особового складу Всеукраїнської Академії наук в м.Києві на 1922/23 опер. рік та відомості про виплату зарплати співробітникам Київської Академії мистецтв, січ. – лип. 1922 р. – 133 арк.
- 119. Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 611а : Матеріали про роботу Всеукраїнської Академії наук / листування, доповіді, звіти, статuti, плани, доповідні записки, списки дійсних членів та співробітників/. – 487 арк.
- 120. Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 244 : Матеріали про роботу Всеукраїнської Академії наук /статuti, плани, доповіді, звіти, кошториси, доповідні записки, списки дійсних членів та співробітників, листування/. – 477 арк.

Інститут рукопису

Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

Ф. I : Літературні матеріали

121. Ф. I. – Спр 26539 : Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві за 1920 р. Чернетка, рукопис. – 12 арк.

Ф. VIII : Київський університет св. Володимира (1834–1919)

122. Ф. VIII. – Спр 2848 : Біографія Біляшівського Миколи Федоровича. Чернетка. – 1 арк.
123. Ф. VIII. – Спр. 2849 : Ректор Університета св. Володимира Гилярову А. Н. Уведомление о присвоении чина действительного статского советника. – 1 арк.

Ф. X : Українська Академія наук. – Всеукраїнська Академія наук (УАН-ВУАН) (1918-1934)

124. Ф. X. – Спр. 274 : Звідомлення про роботу Комісії народного господарства України при III відділі по 1929 рік включно. – 5 арк.
125. Ф. X. – Спр. 806 : Статут і штати ВУАКу. – 9 арк.
126. Ф. X. – Спр. 1266–1398 : Протоколи засідань постійної комісії УАН для вивчення звичаєвого права України, відділу соціальних наук, загальних зборів УАН; план діяльності комісії, curriculum vitae М.М. Павлова-Сільванського та ін. матеріали]. – 1918–1923 рр. – 197 арк.
127. Ф. X. – Спр. 2234 : Особистий склад історичних установ УАН. 1927 р. – 28 арк.
128. Ф. X. – Спр. 5043 : Відомості про нештатних співробітників-членів комісії, співробітників та кореспондентів Комісії біографічного словника. – 2 арк.
129. Ф. X. – Спр. 6747-6773 : Операційний план Комісії громадських течій на 1929-1930 рр., обрахунки комісії, перспективний п'ятирічний план, штати комісії, звіт про роботу Комісії за 1919-1928 рр., листування з Неодмінним секретарем та видавництвом ВУАН та ін. – 38 арк.

130. Ф. Х. – Спр. 6774-6781 : Повідомлення, листування з канцелярією, видавництвом УАН та ін. матеріали про діяльність Комісії по дослідженню громадських течій на Україні. 1925-1929 рр. – 12 арк.
131. Ф. Х. – Спр. 6943–6949 : Звіти про роботу комісії рев. рухів за 1919–1928 роки, 1929 рік, п'ятирічний перспективний план, кошторис комісії на 1930–1931 рр. – 11 арк.
132. Ф. Х. – Спр. 11611 : Історично-географічна комісія. Звіт бюро Одеської комісії краєзнавства при УАН з 01.10.1925–01.01.1929. – 9 арк.
133. Ф. Х. – Спр. 11905 : Звідомлення про діяльність Шепетівського наукового при Українській Академії наук товариства за 1927 р. Передмова до звідомлення. – 3 арк.
134. Ф. Х. – Спр. 11906-119076 : Звіти про діяльність історично-географічної комісії за 1925–1926 рр. – 18 арк.
135. Ф. Х. – Спр. 12290 : Протоколи засідань кабінету примітивної культури при дослідній кафедрі з комісією історично-культурною та історичної пісенності ВУАН. 1926–1928 рр. – 231 арк.
136. Ф. Х. – Спр. 12606 : Черкаський І.Ю. Правничо-термінологічна комісія. Замітка. – 2 арк.
137. Ф. Х. – Спр. 14717 : До автобіографії Володимира Самійленка. Лист до редакції, 1929 р. – 8 арк.
138. Ф. Х. – Спр. 14831 : Звідомлення про перше десятиріччя існування ВУАН, 1931 р. – 69 арк.
139. Ф. Х. – Спр. 17190 : Грушевський М. Культурно-історична комісія. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
140. Ф. Х. – Спр. 17190 : Грушевський Михайло Історичні установи ВУАН в р. 1928–1929. Хроніка. – 29 арк.
141. Ф. Х. – Спр. 17427 : Історична секція ВУАН та зв'язані з нею історичні установи. Хроніка, 1929 р. – 12 арк.
142. Ф. Х. – Спр. 17785 : Мочульський М. До біографії Ф. К. Вовка. Стаття. 1929 р. – 12 арк.

143. Ф. Х. – Спр. 18113 : Синявський Олекса Діалектологічна комісія ВУАН. Хроніка, 1928 р. – 2 арк.
144. Ф. Х. – Спр. 18507 : Комісія старої історії України. Хроніка, 1929 р. – 2 арк.
145. Ф. Х. – Спр. 18507 : Комісія старої історії України. Хроніка, 1929 р. – 2 арк.
146. Ф. Х. – Спр. 18604 : Абрамович Ю. Національний геологічний музей УРСР при ВУАН. Замітка, 1929 р. – 3 арк.
147. Ф. Х. – Спр. 18609 : Бик М. Бібліотека Фізично-математичного відділу ВУАН. Замітка, 1929 р. – 2 арк.
148. Ф. Х. – Спр. 18618 : Геологічна секція. Замітка, 1929 р. – 3 арк.
149. Ф. Х. – Спр. 18622 : Грушевський М. С. Археографічна комісія ВУАН. Стаття, 1929 р. – 9 арк.
150. Ф. Х. – Спр. 18624 : Грушевський М. С. Комісія історичної пісенності. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
151. Ф. Х. – Спр. 18625 : Грушевський М. С. Комісія лівобічної України. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
152. Ф. Х. – Спр. 18627 : Грушевський М. С. Комісія старої історії України. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
153. Ф. Х. – Спр. 18628 : Грушевський М. С. Культурно-історична комісія. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
154. Ф. Х. – Спр. 18629 : Грушевський М. С. Комісія для складання історично-географічного словника. Стаття, 1929 р. – 3 арк.
155. Ф. Х. – Спр. 18631 : Єврейська історична комісія. Стаття, 1929 р. – 2 арк.
156. Ф. Х. – Спр. 18633 : Зоологічна секція. Замітка, 1929 р. – 1 арк.
157. Ф. Х. – Спр. 18634 : Зоологічний музей ВУАН. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
158. Ф. Х. – Спр. 18635 : Інститут української наукової мови. Стаття. 1929 р. – 9 арк.
159. Ф. Х. – Спр. 18636 : Історична секція. Стаття, 1929 р. – 9 арк.

160. Ф. Х. – Спр. 18640 : Кабінет дослідження дитячої творчості. Стаття, 1929 р. – 4 арк.
161. Спр. 186425 : Кам'янець-Подільське товариство. Замітка. – 2 арк.
162. Ф. Х. – Спр. 18656 : Кафедра спорових рослин. Ботанічний музей і гербарій, 1929 р. – 5 арк.
163. Ф. Х. – Спр. 18664 : Комісія для вивчення історії західно-руського та українського права. Стаття, 1929 р. – 14 арк.
164. Ф. Х. – Спр. 18665 : Комісія для вивчення історії полудневої (степоної) України. Стаття, 1929 р. – 3 арк.
165. Ф. Х. – Спр. 18668 : Комісія для дослідження нової української історіографії. Стаття, 1929 р. – 4 арк.
166. Ф. Х. – Спр. 18669 : Комісія для дослідів над історією громадських течій на Україні. Замітка, 1929 р. – 5 арк.
167. Ф. Х. – Спр. 18670 : Комісія для досліду Києва та правобережжя. Стаття, 1929 р. – 7 арк.
168. Ф. Х. – Спр. 18674 : Комісія соціально-економічної історії України. Стаття, 1929 р. – 4 арк.
169. Ф. Х. – Спр. 18678 : Кримський А. Історично-флористична кафедра з кабінетом арабо-іранської філології. Стаття, 1929 р. – 6 арк.
170. Ф. Х. – Спр. 18679 : Кримський А. Комісія для складання словника української живої мови. Стаття, 1929 р. – 4 арк.
171. Ф. Х. – Спр. 18680 : Кудрявцев П. Комісія для вивчення візантійського письменства. Стаття, 1929 р. – 7 арк.
172. Ф. Х. – Спр. 18682 : Липський В. Кафедра квіткових рослин та ботанічний сад. Стаття, 1929-1930 рр. – 8 арк.
173. Ф. Х. – Спр. 18686 : Могилянський М. Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України. Стаття, 1929 р. – 6 арк.
174. Ф. Х. – Спр. 18687 : Музей етнології ім. Ф. Вовка. Стаття, 30-ті рр. XX ст. – 9 арк.
175. Ф. Х. – Спр. 18688 : Музей мистецтв. Стаття, 1929–30 рр. – 9 арк.

176. Ф. Х. – Спр. 18690 : Науково-педагогічна комісія. Стаття, 1929 р. – 5 арк.
177. Ф. Х. – Спр. 18691 : Ніженське наукове товариство красзнавства. Стаття, 1929–30 рр. – 4 арк.
178. Ф. Х. – Спр. 18693 : Новицький О. Кафедра й кабінет українського мистецтва. Замітка, 1929–30 рр. – 3 арк.
179. Ф. Х. – Спр. 18696 : Перетц В. та Назаревський О. Комісія давнього українського письменства. Замітка, 1929–30 рр. – 4 арк.
180. Ф. Х. – Спр. 18699 : Плотніков В. Кафедра хімії з хімічною лабораторією. Замітка, 1929 р. – 4 арк.
181. Ф. Х. – Спр. 18702 : Полтавське наукове при ВУАН товариство. Стаття, 1929–30 рр. – 6 арк.
182. Ф. Х. – Спр. 18705 : Пфейфер Ю. Кафедра чистої математики з Комісією вищої математики. Замітка, 1929 р. – 2 арк.
183. Ф. Х. – Спр. 18710 : Синявський О. Діалектологічна комісія ВУАН. Стаття, 1929 р. – 2 арк.
184. Ф. Х. – Спр. 18713 : Співробітники з окремими науковими дорученнями. М. Холодний та В. Правдич-Немінський. Замітка, 1929–30 рр. – 7 арк.
185. Ф. Х. – Спр. 18714 : Сталінський М. Фотографічна лабораторія ВУАН. Замітка, 1929 р. – 3 арк.
186. Ф. Х. – Спр. 18716 : Тимченко Є. Комісія історичного словника української мови. Стаття, 1929 р. – 2 арк.
187. Ф. Х. – Спр. 18717 : Товариство економістів. Замітка, 1929 р. – 3 арк.
188. Ф. Х. – Спр. 18719 : Пилипович П. Історично-літературне товариство. Замітка, 1929–30 рр. – 2 арк.
189. Ф. Х. – Спр. 18720 : Пилипович П. Постійна комісія для видання пам'яток новітнього українського письменства. Замітка, 1929 р. – 3 арк.
190. Ф. Х. – Спр. 18721 : Фомін О. та Зеров Д. Українське ботанічне товариство при ВУАН. Замітка, 1929 р. – 2 арк.

191. Ф. Х. – Спр. 18722 : Черкаський І. Правничо-термінологічна комісія. Замітка, 1929 р. – 2 арк.
192. Ф. Х. – Спр. 18723 : Кафедра хімічної технології. Замітка, 1929 р. – 5 арк.
193. Ф. Х. – Спр. 30886 : Музей діячів науки та мистецтва ВУАН. Звіт про роботу за 1928–1932 рр. – 16 арк.

Ф. 80 : Багалій Дмитро Іванович (1857–1932)

194. Ф. 80. – Спр. 4 : Трудовий список Дмитра Івановича Багалія. 30 травня 1880–1929. – 7 арк.

Ф. 31 : Біляшівський (Біляшевський) Микола Федорович (1867–1926)

195. Ф. 31. – Спр. 8 : Біляшівський Микола Федорович. Автобіографія. 1923. Машинописна копія. – 27 арк.
196. Ф. 31. – Спр. 9 : Свідотство про народження Миколи Федоровича Біляшівського. 12 октября 1867 г. – 2 арк.
197. Ф. 31. – Спр. 28 : Список особистих документів М. Ф. Біляшівського, що були передані його родиною до Київського історичного музею. Додаток: фотокопії документів. – 8 арк.

Ф. 40 : Василенко Микола Прокопович (1866–1935)

198. Ф. 40. – Спр. 39 : Доклад надзвичайної академічної ревізійної комісії про обрезаування наукових установ Академії наук. 1921. Машинописна копія. – 18 арк.
199. Ф. 40. – Спр. 273 : Коротке звітлення Товариства Нестора-Літописця при ВУАН за 1926 р. – 5 арк.
200. Ф. 40. – Спр. 1021 : Две недели в Лукьяновской тюрьме. Из воспоминаний. Машинописна копія. – 27 арк.
201. Ф. 40. – Спр. 1241–1243 : Curriculum Vitae і списки наукових робіт. 1917, 1921, 1922. – 22 арк.
202. Ф. 40. – Спр. 1256 : История моего приват-доцентства. Отрывок из воспоминаний. Машинописна копія. – 11 арк.

Ф. 38 : Воблий Костянтин Григорович

203. Ф. 38. – Спр. 4 : Воблий Костянтин Григорович. Автобіографія. – 26 арк.

Ф. 20 : Граве Дмитро Олександрович

204. Ф. 20. – Спр. 98 : Трудова книжка Дмитра Олександровича Граве. – 10 арк.
205. Ф. 20. – Спр. 109 : Curriculum Vitae академіка О. Д. Граве. 1928. – 2 арк.

Ф. 53 : Данилилов Володимир Валеріанович

206. Ф. 53. – Спр. 32 : Аттестат, выданный Историко-филологическим институтом князя Безбородько в Нежене Данилову В. В. Об окончании института и предоставлении ему звания учителя гимназии. 1905. Машинописна копія. – 1 арк.

Ф. 26 : Душечкін Олександр Іванович

207. Ф. 26. – Спр. 1 : Душечкин Александр Иванович. Автобиография. Афтограф, машинопис. – 26 арк.
208. Ф. 26. – Спр. 3. : Особовий листок. – 6 арк.

Ф. 86 : Житецький Гнат Павлович

209. Ф. 86. – Спр. 67 : Записи щоденникового характеру. 1926–1928. – 22 арк.

Ф. 111 : Зданевич Борис Іванович

210. Ф. 111. – Спр. 1 : Особова справа, свідоцтво про смерть та ін. – 15 арк.

Ф. 35 : Зеров Микола Костянтинович

211. Ф. 35. – Спр. 693 : Йогансен Михайло (Майк). Біографічні відомості. – 1 арк.
212. Ф. 35. – Спр. 615 : Стебницький П. Я. Зерову М. К. лист 7 грудня 1919 року. – 1 арк.

Ф. 46 : Іконников Володимир Степанович

213. Ф. 46. – Спр. 79 : Біографія Володимира Степановича Іконникова. – 5 арк.

Ф. 108 : Істомін Михайло Павлович

214. Ф. 108. – Спр. 1 : Особова справа, заповіт, довіреності, грамоти. – 10 арк.

Ф. 275 : Карацуба Степан Ісакович

215. Ф. 275. – Спр. 1 : Карацуба Степан Ісакович. Коротко о себе, о нашей семье и роде. – 87 арк.
216. Ф. 275. – Спр. 33 : Київський політехнічний інститут. Свідectво, видане Карацубі Степану Ісаковичу, про закінчення механічного факультету. 1929. – 87 арк.

Ф. 173 : Кезма Тауфік Гаврилович

217. Ф. 173. – Спр. 1–11 : Особова справа і матеріали про службову діяльність (біографія, витяги з трудової книжки, характеристики та ін.). – 11 арк.

Ф. 71 : Ківлицький Євген Олександрович

218. Ф. 71. – Спр. 1 : Особова справа Ківлицького Євгена Олександровича: формулярний список, диплом на ступінь кандидата наук, метрика, посвідчення та ін. – 106 арк.

Ф. 184 : Криловський Амвросій Семенович

219. Ф. 184. – Спр. 1–15 : Особові документи (особова справа, автобіографії, довідки та ін.). – 24 арк.

Ф. 224 : Левицький Володимир Фавстович

220. Ф. 224. – Спр. 1 : Основі дати життя за революційний період (1920–1931). – 2 арк.
221. Ф. 224. – Спр. 2 : К биографии академика В. Ф. Левитского. – 2 арк.
222. Ф. 224. – Спр. 3 : Формулярный список о службе ординарного профессора Харьковского университета Владимира Левитского. 1906. – 6 арк.

Ф. 37 : Лобода Андрій Митрофанович

223. Ф. 37. – Спр. 206 : Трудовий список Лободи Андрія Митрофановича. 1928. – 6 арк.

224. Ф. 37. – Спр. 217 : Звідомлення про діяльність етнографічно-фольклорної комісії УАН 1925 року. Машинопис. – 4 арк.

Ф. 90 : Ляскоронський Василь Григорович

225. Ф. 90. – Спр. 1 : Автобіографія. Автограф. – 4 арк.
226. Ф. 90. – Спр. 2 : Особова справа професора Київського археологічного інституту В. Ляскоронського. – 12 арк.

Ф. 271 : Малеча Нестор Михайлович

227. Ф. 271. – Спр. 17 : Автобіографія. – 6 арк.

Ф. 131 : Могилянський Михайло Михайлович

228. Ф. 131. – Спр. 1 : Біографічна довідка про М. М. Могилянського. 1935. – 1 арк.
229. Ф. 131. – Спр. 2 : Из воспоминаний о М. М. Могилянском. 1959. – 2 арк.

Ф. 78 : Назаревський Олександр Андрійович

230. Ф. 78. – Спр. 7 : Отчет профессорского стипендиата университета св. Владимира за 1911–1912 гг. и отзывы об отчете. – 61 арк.

Ф. 226 : Ніковський Андрій Васильович

231. Ф. 226. – Спр. 1–3 : Особові документи. – 14 арк.

Ф. 202 : Новицький Яків Павлович

232. Ф. 202. – Спр. 1–24 : Особові документи. – 27 арк.

Ф. 225 : Петров Микола Іванович

233. Ф. 225. – Спр. 1 : Біографічний начерк, спогади. – 16 арк.
234. Ф. 225. – Спр. 12 : Аттестат об окончании Киевской духовной академии. – 1 арк.
235. Ф. 225. – Спр. 14 : Уведомление о назначении Петрова Николая Ивановича действительным статским советником. – 1 арк.

Ф. 27 : Плевако Микола Антонович

236. Ф. 27. – Спр. 1 : Автобіографія і список праць. – 8 арк.
237. Ф. 27. – Спр. 5 : Диплом про закінчення Харківського університету Плевако Миколою Антоновичем. – 1 арк.

238. Ф. 27. – Спр. 8 : Посвідчення доцента Кам'янець-Подільського університету на ім'я Плевако Миколи Антоновича. – 1 арк.

Ф. 166 : Плевако Олександр Антонович

239. Ф. 166. – Спр. 1–26 : Особові документи (витяг з метричної книги, диплом, характеристики, довідки та ін.). – 29 арк.

Ф. 52 : Постернак Степан Пилипович

240. Ф. 52. – Спр. 37–42 : Відомості про штатний та списочний склад співробітників ВБУ 1923–1925. – 9 арк.

Ф. 196 : Самійленко Володимир Іванович

241. Ф. 196. – Спр. 3 : Матеріали до життєпису Володимира Самійленка. – 8 арк.

Ф. 70 : Середа Антон Хомич

242. Ф. 70. – Спр. 1103 : Особисті документи (довідки та посвідчення). – 36 арк.

Ф. 179 : Степович Андроник Оникійович

243. Ф. 179. – Спр. 1 : Жизнеописание (краткое) пр. Степовича А. И. – 9 арк.

244. Ф. 179. – Спр. 4 : Анкета члена Дому вчених, заповнена Степовичем А. О. та ін. – 9 арк.

Ф. 140 : Страшкевич Володимир Михайлович

245. Ф. 140. – Спр. 1–18 : Особова справа та документи (виписка з метричної книги, диплом, довідки та ін.). – 19 арк.

Ф. 113 : Ткаченко Микола Михайлович

246. Ф. 113. – Спр. 20 : Видавничий договір, читацькі квитки, посвідчення та ін. – 11 арк.

Ф. 209 : Тулуб Олександр Олександрович

247. Ф. 209. – Спр. 8 : Автобіографії та списки наукових праць. 1929–1930 рр. – 9 арк.

Ф. 49 : Шарлемань Микола Васильович

248. Ф. 49. – Спр. 1064–1079 : Трудова книжка, особовий листок, характеристики, довідки та ін. – 18 арк.

Ф. 68 : Щавинський Василь Олександрович

249. Ф. 68. – Спр. 23 : Свідоцтво про народження. – 2 арк.
250. Ф. 68. – Спр. 28–33 : Матрикули, диплом та ін. документи, видані В. О. Щавинському Швейцарським політехнікумом. – 8 арк.

Ф. 141 : Щеглова Софія Олексіївна

251. Ф. 141. – Спр. 1 : Автобіографія і списки наукових праць. – 6 арк.
252. Ф. 141. – Спр. 2 : Особові документи (трудові книжки, посвідчення і т.д.). – 19 арк.

Ф. 56 : Ярошевич Андрій Іванович

253. Ф. 56. – Спр. 86 : Матеріали для службового формуляра Я. І. Ярошевича. – 4 арк.
254. Ф. 56. – Спр. 87 : Особова картка Я. І. Ярошевича. – 1 арк.
255. Ф. 56. – Спр. 89 : Трудові списки Я. І. Ярошевича. – 7 арк.

Інститут архівознавства

Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

Ф. 11 : Кащенко Микола Феофанович

256. Ф. 11. – Оп. 2. – Спр. 3 : Диплом доктора медицини, виданий Харківським університетом. – 1 арк.
257. Ф. 11. – Оп. 2. – Спр. 8 : Диплом доктора зоології, виданий Московським університетом. – 1 арк.

Ф. 28 : Лисін Борис Савелійович

258. Ф. 28. – Оп. 2. – Спр. 3 : Свідоцтво про закінчення Київського політехнічного інституту і присвоєння звання інженера-технолога. – 1 арк.
259. Ф. 28. – Оп. 2. – Спр. 5 : Трудовий список. – 16 арк.

Ф. 199 : Окснер Альфред Миколайович

260. Ф. 199. – Оп. 1. – Спр. 78 : Особовий листок з обліку кадрів. – 6 арк.

Ф. 140 : Підоплічко Микола Макарович

261. Ф. 140. – Оп. 3. – Спр. 19 : Особовий листок з обліку кадрів. – 6 арк.
262. Ф. 140. – Оп. 3. – Спр. 29 : Автобіографія. Чорновий автограф, машинопис. – 22 арк.

Ф. 15 : Смиронова-Замкова Олександра Іванівна

263. Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 5 : Трудовий список. Автограф. – 5 арк.
264. Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 17 : Автобіографія – 8 арк.

Центральний історичний архів Москви**Ф. 418 : Московский Императорский Университет**

265. Ф. 418 – Оп. 328. – Д. 737 : Дело студента МГУ Гапановича Всеволода Петровича. – 25 л.

Архів Російської академії наук. Санкт-Петербурзький філіал**Ф. 302 : Ленинградское отделение Центрального института языка и письменности народов СССР**

266. Ф. 302. – Оп. 2. – Д. 33 : Богаевский Борис Леонидович, действительный член Института. Личное дело. – 23 л.

Опубліковані документи і матеріали

267. Грушевський Михайло : Між історією і політикою (1920–1930-ті роки) : [збірник документів і матеріалів / упоряд. : Р. Я. Пиріг та ін.]. – К. : [б. в.], 1997. – 184 с.
268. Історія Академії наук України. 1918–1923 : Документи і матеріали / [упоряд.: В. Г. Шмельов та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 571 с.
269. Історія Національної Академії наук України. 1924–1928 : Документи і матеріали / [упоряд. : В. А. Кучмаренко та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1998. – 762 с.

270. Історія Національної академії наук України. 1929–1933 : Документи і матеріали / [упоряд. Т. В. Вересовська та ін.]. – К. : [б. в.], 1998. – 552 с.
271. Історія Національної академії наук України. 1941–1945 : Частина 1. Документи і матеріали / [упоряд. : Л. М. Яременко та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007. – 808 с.
272. Історія Національної академії наук України. 1918–1933 : Науково-довідковий апарат / [упоряд. : О. О. Колобов та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2002. – 448 с.
273. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941 : збірник документів і матеріалів / [упоряд.: В. М. Даниленко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 415 с.
274. Культурне будівництво в Українській РСР, 1917–1927 : [збірник документів і матеріалів / ред. Ю. Ю. Кондуфор та ін.]. – К. : Наукова думка, 1979. — 880 с.
275. Проблемы организации науки в трудах советских ученых. 1917–1930-е годы : [сборник документов и материалов / сост. К. Г. Большакова]. – Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1990. – 231 с.
276. Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933. Документи. Матеріали. Дослідження / [авт.-упор. С. М. Ляшко]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2003. – 688 с.
277. Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української автокефальної православної церкви (1919–1938). За документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України / [упоряд. : І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов] // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. – 2006. – № 1/2 (26/27). – Ч.2. – 333 с.

Нормативно-розпорядча документація

278. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1924. – № 25. – арт. 203. – С. 529–536.

279. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1925. – № 78. – арт. 446. – С. 977–982.

Статистичні видання

280. Доктори наук України у 2010 році [Електронний ресурс] : Експрес-випуск Державного комітету статистики України від 15.12.2010. – 3 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2010/expres_2010.html
281. Наука України. Статистичний збірник / [упоряд.: О. І. Ізотенко та ін. ; Державний комітет статистики України]. – К. : [б. в.], 1997. – 109 с.
282. Статистические материалы : К 250-летию АН СССР / Академия наук СССР, ЦСУ при Совете Министров СССР. – М. : Статистика, 1974. – 19 с.
283. Статистичні показники // Національна академія наук України. Короткий річний звіт 2010. – К. : Март, 2011. – С. 26–31.

Звіти та огляди діяльності УАН/ВУАН та окремих установ у її складі

284. Багалій Д. Всеукраїнська Академія наук у Києві і її наукова праця / Дм. Багалій // Наука на Украине. – 1922. – №1. – С. 21–30.
285. Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. – Одеса, 1924–1930.
286. Всеукраїнська Академія наук. Звідомлення за 1921. – Берлін : Видавництво Української молоді, 1923. – 76 с.
287. Всеукраїнська Академія наук. Звідомлення за 1922 рік. – Прага : [б. в.], 1925. – 30 с.
288. Грушевський М. Всеукраїнська Академія наук (ВУАН) / М. С. Грушевський // Україна – 1925. – ч. 1–2. – С. 211–221.
289. Грушевський М. Три Академії / М. С. Грушевський // Вісник АН України. – 1991. – №11. – С. 89–99.
290. Записки Шепетівського наукового при Українській Академії наук товариства. – Шепетівка : [б. в.], 1929. – 128 с.
291. Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 р. (З нагоди п'ятирічного існування Академії 1918–1924) – К. : [б. в.], 1924. – 166 с.

292. Звідомлення про діяльність в 1927 році / [Науково-педагогічне товариство при ВУАН] – К. : [б. в.], 1928. – 16 с.
293. Звідомлення про діяльність Української Академії наук за 1920 р. // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 60–71.
294. Звідомлення про діяльність Української Академії науки у Києві до 1 січня 1920 року. – К. : [б. в.], 1920. – ХCV (95) с.
295. Звідомлення Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді за перше п'ятиріччя (1922–1926). – К. : [б. в.], 1927. – 21 с.
296. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1924 р. – К. : [б. в.], 1925. – 92 с.
297. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1925 рік. – К. : [б. в.], 1926. – 79 с.
298. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1926 р. – К. : [б. в.], 1927. – 132 с.
299. Звідомлення Української Академії наук за 1927 р. – К. : [б. в.], 1928. – 146 с.
300. Коротке звідомлення про діяльність установ ВУАН за 1928 рік // Вісті ВУАН. – 1929. – № 3–4. – С. 26–34.
301. Окіншевич Л. Десять років праці Комісії для виучування західно-руського та українського права (1919–1929) / Л. Окіншевич // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. – 1929. – Вип. 6. – С. 11–30.
302. Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. – К. : [б. в.], 1919. – ХCVI (96) с.
303. Про життя й діяльність Полтавського наукового при ВУАН товариства за минулі роки (1919—1927) // Записки Полтавського наукового при ВУАН товариства.— 1928.— Вип. 2.— С. V—XIV (5–14).
304. Птуха М. П'ять років існування III Соціально-Економічного відділу Української Академії наук. 1919–1923. Додаток до 1-го тому Записок

Соціально-Економічного відділу Української Академії наук / М. В. Птуха. – К. : [б. в.], 1923. – 28 с.

305. Стан та перспективи наукової роботи Інституту української наукової мови. (Доповідь Керівника ІУНМ Гр. Холодного Раді Академії 5-го листопада 1928 р.) / [авт. тексту Г. Холодний]. – Київ : ВУАН, 1928 – 14 с.
306. Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні / Г. Холодний // Вісник Інституту української наукової мови. – Вип. 1. – 1928. – С. 9–20.

Спогади, щоденники, листи, автобіографії

307. Айзеншток І. Автобіографія. Вибрані листи (1910-і – 1920-і роки) / [упоряд., підгот. текстів та комент. С. Захаркін]. – К. : Видавництво «Часопис «Критика», 2003. – 214 с.
308. Багалій Д. Вибрані праці : [у 6 т.]: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / [упоряд., вступна стаття, комент. В. Кравченко]. – Х. : Золоті сторінки, 1999. – Т. 1 – 600 с.
309. Боголюбов Н. Автобиография (25 сентября 1941 г.) / Н. Н. Боголюбов // Собрание научных трудов : [у 12 т.] / [ред. : В. А. Матвеев, А. Д. Суханов]. – М. : Наука, 2009. – Т. 12. – С. 670–671.
310. Вернадський В. Із спогадів: Перший рік Української Академії, 1918–1919 / В. Вернадський // Наука і культура. – К., 1988. – Вип. 22. – С. 39–64.
311. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : Т. 1. 1890–1917 / [відп. ред. О. Д. Василюк] – К., 2005. – 500 с.
312. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1 : Листи вчених до Д. І. Яворницького / [упоряд. С. В. Абросимова та ін.]. – Дніпропетровськ : Гамалія, 1997. – 888 с.
313. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / [упоряд. С. Абросимова та ін.]. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.

314. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929 / С. О. Єфремов ; [упоряд. О. С. Путро та ін.]. – К. : ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 834 с.
315. Листування Михайла Грушевського / [упоряд. : Г. Бурлака]. – Київ – Нью-Йорк – Париж – Львів – Торонто : [б. в.], 1997. – 399 с.
316. «Люба моя, згадуйте наше минуле спільне, не забувайте, як ми всі бували разом...» (Із листування Олександра та Ольги Грушевських) / Л. Приходько // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2008. – Т. 8. – С. 207–231.
317. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917–1921) / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
318. Матвєєва Л. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук : вибране листування / Л. Матвєєва, Е. Циганкова – К. : Обереги, 1997. – 172 с.
319. Оглоблин О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857–1932–1957) / О. Оглоблин // Український історик. – 1988. – Т. 25 – С. 97–104.
320. Полонська-Василенко Н. Спогади / Н. Полонська-Василенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 542 с.
321. Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Лучицьких (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / [упоряд. О. О. Новикова]. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2007. – 404 с.
322. Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило / Ю. Шерех. – Вінніпег : Trident Press Limited, 1954. – 79 с.

Електронні ресурси

323. Действительные члены Российской академии наук с 1724 года [Електронний ресурс] : Российская Академия Наук. – Режим доступу : <http://www.ras.ru/members/personalstaff1724/fullmembers.aspx>.
324. Коллекция «Русские захоронения в окрестностях Сан-Франциско» [Електронний ресурс] : Музей Русской Культуры в Сан-Франциско. – Режим доступу : <http://russianmuseumsf.org/cemeteries/FinalRussianSort1.htm>.

325. Персональний склад академіків з 1918 року [Електронний ресурс] : Головний портал НАН України. Члени НАН України. Дійсні члени (академіки). – Режим доступу : <http://www.nas.gov.ua/members/Pages/Academicians.aspx>.
326. Encyclo [Електронний ресурс] : Online encyclopedia. – Режим доступу : <http://www.encyclo.co.uk>.
327. ICSOPRU [Електронний ресурс] : Comparative Study on the Organization and Performance of Research Units, 1974. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000632/063217EB.pdf>.
328. L'Académie des beaux-arts. Membres [Електронний ресурс] : l'Académie des beaux-arts. – Режим доступу : <http://www.academie-des-beaux-arts.fr/membres>.
329. L'Académie des inscriptions et belles-lettres. Membres [Електронний ресурс] : l'Académie des inscriptions et belles-lettres. – Режим доступу : <http://www.aibl.fr/membres/?lang=fr>.
330. L'Académie des sciences morales et politiques. Membres [Електронний ресурс] : l'Académie des sciences morales et politiques. – Режим доступу : <http://www.asmp.fr/presentation/academiciens.htm>.
331. L'Académie des sciences. Membres [Електронний ресурс] : l'Académie des sciences. – Режим доступу : <http://www.academie-sciences.fr/academie/membre.htm>.
332. L'Académie française. Membres [Електронний ресурс] : l'Académie française. – Режим доступу : <http://www.academie-francaise.fr/immortels/index.html>.

II. ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографії і статті

333. Агамова Н. Женщины в российской науке и высшей школе: историко-научные и науковедческие аспекты / Н. С. Агамова, А. Г. Аллахвердян // Вопросы истории естествознания и техники. – 2000. – № 1. – С. 141–153.

334. Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / [гол. ред. Л. В. Матвєєва]. – К. : Видавничий дім «Стінос», 2006. – 563 с.
335. Адамський В. Українська наукова еліта як об'єкт політичних репресій на початку 1920-х років / В. Р. Адамський // Педагогічний дискурс. – 2007. – Вип. 2. – С. 10–20.
336. Академия наук Украинской ССР. 1969 / [упоряд. : В. В. Немошкаленко, Н. В. Новіков, В. М. Пелых]. – К. : Наукова думка, 1969. – 275 с.
337. Академия наук Украинской ССР : История и современность / [упоряд. : А. П. Шпак и др.]. – К. : Наукова думка, 1990. – 432 с.
338. Академічна наука і науковці в сучасній Україні : (за результатами соціологічного дослідження) : [інформ.-аналіт. записка] / [підгот. : В. М. Ворона та ін.]. – К. : [б. в.], 1998. – 67 с.
339. Алексеев Евгений Венедиктович // Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь : [у 4 т.]. / [сост. С. Ю. Липшиц]. – М. : Изд-во Моск. об-ва испытателей природы, 1947. – Т. 1 (А–Б). – С. 34.
340. Апанович Е. Комисия истории Киева / Е. М. Апанович // Киев в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 162–171.
341. Артемський А. Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН) / А. Я. Артемський – К. : Видання Всеукраїнської Академії наук, 1931. – 94 с.
342. Ахиезер Н. Академик С. Н. Бернштейн и его работы по конструктивной теории функций / Н. И. Ахиезер. – Х. : Изд-во Харьк. гос. ун-та им. А. М. Горького, 1955. – 110 с.
343. Бернал Дж. Наука в истории общества / Дж. Бернал. – М. : Иностр. лит., 1956. – 735 с.
344. Бикова Т. Червоний терор в Криму (1917–1921 рр.) / Т. Бикова // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2000. – №5. – С. 3–41.

345. Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст / С. Білокінь. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 355 с.
346. Білявський Ю. Першому ентомологічному відділу в Росії – 100 років / Білявський Ю. В. // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 3. – С. 202–205.
347. Блюм А. Родиться, жить и умереть в СССР / Ален Блюм. – М. : Новое издательство, 2005. – 172 с.
348. Блюм А. Бюрократическая анархия : Статистика и власть при Сталине / Ален Блюм, Мартина Меспуле. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 328 с.
349. Бойко А. Яків Новицький – видатний дослідник і громадський діяч Запорозького краю / А. Бойко, А. Бровко, Б. Бровко [та ін.] // Яків Новицький. Твори : [у 5 т.] / [упор. А. Бойко] – Том 1. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007. – С. 10–47.
350. Бонь О. Музей українських діячів науки та мистецтва: етапи становлення / О. І. Бонь // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2001. – Вип. 13. – С. 339–341.
351. Боряк О. Наукова й польова діяльність етнографа Людмили Шевченко / Олена Боряк // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – 2010. – Вип. 16. – С. 8–17.
352. Бублик С. Віковий чинник розвитку дослідницького потенціалу науки / С. Г. Бублик // Проблеми науки. – 2005. – № 2 – С. 9–15.
353. Вакульчук О. Музично-фольклористична спадщина Порфирія Демущького / О. А. Вакульчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 6. – С. 28–35.
354. Варава Т. Основні етапи діяльності «Постійної комісії для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху» (1918–1933) / Т. В. Варава // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 5. – С. 130–138.

355. Варава Т. Структура, персональний склад і діяльність словникових комісій УАН–ВУАН (1918–1931) (за документами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / Т. В. Варава // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2005. – Вип. 10. – С. 114–128.
356. Варава Т. Доля особистого архіву та бібліотеки професора Є. К. Тимченка (за матеріалами Інституту рукопису НБУВ та ЦДАГО України) / Т. В. Варава, Л. Ю. Портнова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 6. – С. 183–191.
357. Вашуленко О. Вікова структура кадрового потенціалу наукової системи України / О. С. Вашуленко // Наука та наукознавство. – 2003. – № 3. – С. 31–45.
358. Верба І. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973) / І. В. Верба. – К. : [б. в.], 2000. – 340 с.
359. Вересовська Т. Внесок Інституту демографії УАН-ВУАН на чолі з академіком М. В. Птухою у розвиток статистичної науки та демографії в Україні (1919–1928) / Т. В. Вересовська // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 5. – С. 118–129.
360. Вернадский В. Труды по истории науки / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 2002. – 501 с.
361. Видатні вчені Національної Академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків та членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998) : путівник / [укл. О. С. Боляк та ін.]. – К., 1998. – 307 с.
362. Водотика С. Академік Михайло Єлисейович Слабченко : нарис життя і творчості / С. Г. Водотика. – Київ–Херсон : [б. в.], 1998. – 142 с.
363. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) : склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.

364. Воронкова Т. Архів Василя Івановича Маслова (1884–1959) / Т. І. Воронкова // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – 1993. – Вип. 1. – С. 154–164.
365. Вотчал Євген Пилипович – засновник прикладної фітофізіології в Україні (до 145-річчя від дня народження) / Л. І. Мусатенко, М. М. Мусієнко, Т. Є. Христова // Український ботанічний журнал – 2009. – № 6. — С. 864–872.
366. Высылка вместо расстрела : Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921–1923 / [вступ. ст., сост. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова]. – М. : Русский путь, 2005. – 544 с.
367. Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія / Ярослав Ганіткевич – Л. : [б. в.], 2002. – 544 с.
368. Гарбар Л. Біографічні джерела з історії дослідження української бібліотечної справи (1918–1934) з архіву Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та питання персоніологічної реконструкції / Лариса Гарбар // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 5. – С. 210–219.
369. Гарскова И. «От просопографии к статистике» : методика анализа баз данных по источникам, содержащим динамическую информацию [Электронный ресурс] : И. М. Гарскова // Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Labour/Article/barnaul.htm>.
370. Герус-Тарнавецька І. Наталія Полонська : біографічний нарис / І. Герус-Тарнавецька. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1974. – 40 с.
371. Гиляка С. Розвиток історичного краєзнавства на Миколаївщині у 20–30-ті роки ХХ ст. / Гиляка Світлана Анатоліївна // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. – 2001. – Вип. 1. – С. 101–104.

372. Гірич І. Документи академіка М. С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві / І. Гірич // Архіви України. – 1989. – № 4. – С. 53–63.
373. Гнатенко Л. Є. О. Ківлицький – подвижник Всенародної бібліотеки України / Л. А. Гнатенко, М. В. Кучинський // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1998. – Вип. 4. – С. 39–49.
374. Горинь В. Катерина Грушевська, 1900–1943 : ...Що стояла на сторожі «огню в світогляді українського народу» / Василь Горинь. – Львів : [б. в.], 2000. – 116 с.
375. Григорьян Н. Первая женщина-академик. К 125-летию со дня рождения Л. С. Штерн / Н. А. Григорьян // Вестник Российской Академии Наук. – 2003. – № 8. – С. 735–743.
376. Гришин А. Відомості про співробітників Заповідника (20–30-ті роки) : історична довідка / А. Гришин // Лаврський альманах. – 2002. – Вип. 7. – С. 51–56.
377. Даниленко В. Один з 45-ти. В. Дурдуківський / В. Даниленко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-ГПУ. – 1998. – № 1/2. – С. 253–262.
378. Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки) / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
379. Девільє М. Рукописний фонд історика та археолога Василя Юхимовича Данилевича як джерело дослідження творчого та життєвого шляху вченого / М. А. Девільє // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2003. – Вип. 8. – С. 150–174.
380. Дениско Л. Амбросій Семенович Криловський (1853–1930) / Л. Дениско // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 1. – С. 48–52.
381. Добров Г. Наука о науке / Г. М. Добров. – К. : Наукова думка, 1989. – 304 с.
382. Добров Г. Деякі тенденції в змінах чисельності та структури наукових кадрів в СРСР / Г. М. Добров, В. М. Клименюк // Український історичний журнал. – 1966. – №4. – С. 110–116.

383. Доброчаєва Д. Євген Іванович Бордзиловський (до 110-річчя з дня народження) / Д. М. Доброчаєва // Український ботанічний журнал – 1985. – Т. 42, № 5. – С. 76–78.
384. Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР / [уклав С. М. Кіржаєв]. – К. : [б. в.], 1991. – 35 с.
385. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
386. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у ХІХ – на початку ХХ ст. та її досягнення / Д. Дорошенко // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Д. Дорошенко. – К. : Либідь, 1993. – С. 26–39.
387. Еникеева А. Женское лицо российской науки [Електронний ресурс] : Альфія Еникеева // Электронное издание «Наука и технологии в России – STRF. ru». – Режим доступу:
http://www.strf.ru/material.aspx?CatalogId=221&d_no=45603.
388. Завальнюк О. О. А. Аленич – астроном-наглядач Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – Вип. 229–230. – С. 38–42.
389. Заремба С. Історико-краєзнавча діяльність Етнографічної комісії ВУАН / С. З. Заремба // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 1. – С. 45–50.
390. Зозуля С. Ніжинське краєзнавче товариство 20-х рр. ХХ ст. / С. Зозуля // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 98–104.
391. Зубкова Н. Листування П. Я. Стебницького з С. О. Єфремовим як джерело з історії просвітництва в Україні початку ХХ ст. / Н. М. Зубкова, О. П. Степченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 310–322.
392. История Академии науки Украинской ССР / [ред. : Б. Е. Патон и др.] – К. : Наукова думка, 1979. – 679 с.

393. История науки и науковедение. X Прибалтийская конференция по истории науки. Тезисы докладов / [ред. : П. И. Валескалн и др.]. – Рига : Зинатне, 1975. – 211 с.
394. Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / Людмила Іваннікова. – Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. – 388 с.
395. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали. 1936–1991. Книга 1. 1936–1947. – К. : Інститут історії України, 2011. – 630 с.
396. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005 : матеріали до історії / [відп. ред. В. Г. Складенко]. – К. : Довіра, 2005. – 564 с.
397. Ісаєнко О. Матеріали родини Калачевських у зібрані Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського : каталог / О. Ісаєнко, А. Царенко // Скарбниця української культури. – 2005. – Вип. 6. – С. 108–114.
398. Історія Академії наук України (1918–1993) / [гол. ред. Б. Є. Патон] – К. : Наукова думка, 1994. – 317 с.
399. Історія Академії наук Української РСР / [гол. ред. Б. Є. Патон]. – К. : Наукова думка, 1982. – 859 с.
400. Історія Академії наук Української РСР : у 2-х кн. / [гол. ред. Б. Є. Патон]. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1967. – Кн. 1.– 835 с.
401. Історія Києва : [у 2-х т.] / [гол. ред. О. К. Касименко]. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1960. – Т. 1. – 947 с.
402. Історія Національної Академії наук України в суспільно-політичному контексті. 1918–1998 / [С. Кульчицький, Ю. Павленко, С. Руда, Ю. Храмов]. – К. : Фенікс, 2000. – 527 с.
403. Кадры науки советской Сибири: проблемы истории / [наук. ред. В. Л. Соскин]. – Новосибирск : Наука, Сибирское отделение, 1991. – 217 с.
404. Казакова Н. Левко Устимович Биковський (1895–1992) : бібліографічний нарис / [укл. Н. В. Казакова]. – К. : [б. в.], 1996. – 63 с.

405. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років : соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. : Глобус, Вік; Едмонтон : Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
406. Кіржаєв С. З історії рукописних зібрань установ Всеукраїнської Академії наук / С. М. Кіржаєв // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1993. – Вип. 1. – С. 140–153.
407. Кістерська Л. Загублені президенти: (з історії Академії наук України) / Людмила Данилівна Кістерська, Леся Василівна Матвєєва. – К. : Т-во «Знання» України, 1991. – 48 с.
408. Ковальчук Г. Доля репресованих директорів Всенародної бібліотеки України у 20–30-х роках / Г. І. Ковальчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1998. – Вип. 4. – С. 3–21.
409. Кокус В. Харківське наукове товариство при ВУАН та його внесок у розвиток регіональних географічних досліджень у 20-х роках ХХ століття / Кокус В. В. // Наукові записки Сумського ДПУ ім. А. С. Макаренка. – 2011. – Вип. 2. – С. 9–15.
410. Колесник М. Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад у розвиток історичної науки в Україні / М. П. Колесник // Український історичний журнал. – 1995. – №5. – С.28–37.
411. Корпусова В. Родина О. П. Новицького, В. Вязьмітіна – київські друзі М. Волошина / Валентина Миколаївна Корпусова // Українська біографістика. – 2009. – № 5. – С. 176–185.
412. Кравченко В. Д. И. Багaley. Научная и общественно-политическая деятельность / В. В. Кравченко – Х. : Основа, 1990. – 176 с.
413. Кубачук В. Абиякерщина / Віктор Кубачук // Критика. – 2009 – №9–10. – С. 35–36.
414. Кузьменко М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та культурно-освітній рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк : НОРД-ПРЕС, 2004. – 455 с.

415. Кульчицький С. Форма і суть української радянської державності / Станіслав Кульчицький // Україна : політична історія. XX – початок XXI ст. / [ред. : В. А. Смолій та ін.] – К. : Парламентське видавництво, 2007. – С. 433–480.
416. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну / Петро Курінний. – Полтава, 1994. – 140 с. (Препринт / передм. О. Супруненка).
417. Кучеров П. Андрій Овер'янович Василенко / П. С. Кучеров, В. Д. Гаврилов. – К. : Наукова думка, 1964. – 43 с.
418. Кучмаренко В. До історії архівного фонду Національної Академії наук України (1918–1933) : формування, склад, зміст / В. А. Кучмаренко // Історія Національної академії наук України. 1918–1933 : науково-довідковий апарат. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2002. – С. 7–53.
419. Кучмаренко В. З історії формування бібліотек академічних установ України і розвитку видавничої справи УАН (1918–1928) / В. А. Кучмаренко, С. В. Старовойт // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 5. – С. 82–91.
420. Кучмаренко В. Українська академія наук у 1918–1927 рр. [Огляд фондів ЦДАВО України: № 2, 166, 331, 2201] / В. А. Кучмаренко, В. Г. Шмельов // Архіви України. – 1992. – № 4. – С. 40–47.
421. Леві Дж. Про Мікроісторію / Джованні Леві // Нові підходи до історіописання. – К. : Ніка-Центр, 2010. – С. 119–137.
422. Левченко В. Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках / В. В. Левченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 208–212.
423. Лисоченко І. Матеріали архіву М. В. Шарлеманя / І. Д. Лисоченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1993. – Вип. 1. – С. 165–171.
424. Лобода Т. Василь Кравченко. Громадська, наукова та просвітницька діяльність / Т. М. Лобода – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 238 с.

425. Малицький Б. Г. М. Добров – учений та учитель (до 80-річчя від дня народження) / Б. А. Малицький, Ю. О. Храмов // Наука та наукознавство. – 2009. – № 1. – С. 3–8.
426. Маньковська Р. Репресії серед музейних працівників в кінці 20–30-х рр. / Р. В. Маньковська // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – №1/2 (4/5). – С. 263–271.
427. Матвеева Л. Владислав Бузескул – историк своего времени / Л. В. Матвеева. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2008. – 713 с.
428. Матвеева Л. Доля академіка Перетца / Л. В. Матвеева // Україна. Наука і культура. – 1999. – Вип. 30. – С. 207–224.
429. Матусевич В. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України: завдання й напрями діяльності (1925–1929) / В. В. Матусевич // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 1998. – Вип. 4. – С. 22–38.
430. Матяш І. Зірка першої величини. Життєпис К. М. Грушевської / Ірина Борисівна Матяш. – К. : [б. в.], 2000. – 229 с.
431. Маурер Т. Новый подход к социальной истории университета : коллективная биография профессоров / Т. Маурер // Из истории русской интеллигенции. Сб. мат-лов и ст. к 100-летию со дня рождения В. Р. Лейкиной-Свирской. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2003. – С. 273–301.
432. Мельник О. Демографічна школа ВУАН : обірваний поступ / О. Мельник // Київ і кияни. – 2003. – Вип. 3. – С. 184–194.
433. Методичні вказівки для авторів та редакторів «Історії Академії наук Української РСР» / АН УРСР, Головна редакція УРЕ. – К. : [б. в.], 1965 – 16 с.
434. Методологические вопросы науковедения / [Оноприенко В.И., Малицький Б.А., Рыжко Л.В. и др.]. – К. : Видавничо-поліграфічний філіал УкрІНТЕІ, 2001. – 327 с.
435. Микола Прокопович Василенко / [В. В. Вороненко, Л. Д. Кістерська, Л. В. Матвеева, І. Б. Усенко]. – К. : Наукова думка, 1991. – 272 с.

436. Мирская Е. Женщины в науке / Е. З. Мирская, Е. А. Мартынова // Вестник Российской Академии Наук. – 1993. – №8. – С. 692–698.
437. Набок С. Ярослав Стешенко: життєвий шлях і творчий доробок / С. Набок // Історичний журнал. – 2008. – №2. – С. 95–103.
438. Налимов В. Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса / В. В. Налимов, З. М. Мульченко. – М. : Наука, 1969. – 192 с.
439. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) : [у 3 кн.]. / [ред. Ю. О. Курносів]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – Кн. 2. – 172 с.
440. Научная деятельность : структура и институты / [ред. Э. М. Мирский, Б. Г. Юдин]. – М. : Прогрес, 1980. – 430 с.
441. Научные кадры СССР: динамика и структура / [ред. В. Ж. Келле, С. А. Кугель]. – М. : Мысль, 1991. – 284 с.
442. Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування / [О.С. Онищенко, М.В. Попович, В.Л. Богданов та ін.]. – К. : Вид-во КММ, 2008. – 624 с.
443. Національна Академія наук України : проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір / [Онищенко О. С., Маліцький Б. А., Попик В. І. та ін.]. – К. : Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України, 2007. – 704 с.
444. Непомнящий А. Микола Ернст і криминологія тридцятих років / Андрій Непомнящий // Краєзнавство: науковий журнал. – 2011. – Ч. 4. – С. 162–171.
445. Нерод В. Історія у вимірах статистики. Огляд статистичних публікацій в Україні. 1919–1990 / В. О. Нерод. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 99 с.

446. Несвета́йлов Г. Научные кадры : возраст и творчество / Г. А. Несвета́йлов // Социологические исследования. – 1998. – №9. – С.115–119.
447. Николай Николаевич Боголюбов (21.08.1909–13.02.1992) : К столетию со дня рождения / [А. А. Логунов, В. Г. Кадышевский, Н. М. Плакида, и др.] // Теоретическая и математическая физика. – 2009. – Т.160 (2). – С. 245–248.
448. Нові підходи до історіописання / [ред. Пітера Берка]. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 368 с.
449. Оглоблин О. Українські гуманітарні науки під советами в 1920–1930 рр. / Олександр Оглоблин // Альманах. Календар «Гомону України» на 1956 р. – Торонто, 1956. – С. 70–79.
450. Оноприенко В. Николай Андрусов : Сдвиг истории и излом судьбы / В. И. Оноприенко // Российские ученые и инженеры в эмиграции. – Москва : Перспектива, 1993. – С. 83–92.
451. Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / [ред. О. С. Онищенко]. – К. : [б. в.], 2002. – 768 с.
452. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм : Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 328 с.
453. Павлова В. В. Є. Козловська – археолог і музейний діяч Києва / Віра Павлова // Київ і кияни : Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – 2005. – Вип. 5. – С. 200–221.
454. Пайкова Є. Володимир Науменко (1852–1919) / Є. В. Пайкова // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 90–102.
455. Палладін О. Академія наук Радянської Соціалістичної Республіки. 1919–1944 / О. В. Палладін. – К. : АН УРСР, 1944. – 107 с.
456. Папакіна Т. Документальна спадщина комісій порайонного дослідження історії України Всеукраїнської Академії наук (1924–1932) / Т. П. Папакіна // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2001. – №7. – С. 232–240.

457. Папакіна Т. Документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело до вивчення діяльності Комісії дослідження історії Києва та Правобережжя при ВУАН (1924–1932) / Т. П. Папакіна // Архівознавство. Археогрфія. Джерелознавство. – 2001. – Вип. 3 : Джерелознавчі дисципліни. – С. 334–346.
458. Парамонов С. 35-ліття Української Академії наук (УАН) / С. Парамонов // Віра і культура. – 1953. – ч.1. – С. 51–56.
459. Петров В. Українські культурні діячі УРСР 1920–1940 – жертви більшовицького терору / В. П. Петров. – Нью-Йорк : Пролог, 1959. – 80 с.
460. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського : останнє десятиліття (1924–1934) / Р. Я. Пиріг. – К. : Ін-т укр. археографії, 1993. – 199 с.
461. Пістун М. Костянтин Григорович Воблій – видатний український економіко-географ / М. Д. Пістун. – К. : [б. в.], 2006. – 35 с.
462. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків / Н. Полонська-Василенко // Збірник на пошану українських учених знищених більшовицькою Москвою. – Париж-Чикаго : [б. в.], 1962. – С. 7–111.
463. Полонська-Василенко Н. Українська Академії наук. Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 416 с.
464. Правовий статус Академії наук України. Історія і сучасність / [Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко, В. А. Чехович та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 300 с.
465. Пристайко В. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиріччя : 1924–1934 / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – К. : Україна, 1996. – 335 с.
466. Пристайко В. Справа «Спілки визволення України» : невідомі документи і факти. Науково-документальне видання / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. – К. : Інтеграл, 1995. – 448 с.

467. Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір // [зб. наук.-експ. мат-в / ред. Н. В. Грицяк]. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2009. – 127 с.
468. Путро О. Архівний фонд Національної академії наук України як складова частина НАФ : історія та сучасні проблеми / О. І. Путро // Українське архівознавство: історія, сучасний стан, перспективи : Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19–20 листоп. 1996). – К. : [б. в.], 1997. – Ч. 1. – С. 56–61.
469. Развитие науки в Сибири : методология, историография, источниковедение. – Новосибирск : Наука, 1986. – 206 с.
470. Рання історія Академії наук України. 1918–1921 / [Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко]. – К. : Манускрипт, 1993. – 245 с.
471. Рубльов О. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20–50-ті роки ХХ ст. / Рубльов О. С., Черченко Ю. А. – К. : Наукова думка, 1994. – 350 с.
472. Савенко Г. А. С. Добров : судьба ученого / Г. В. Савенко. // Вестник гражданского права. – 2010. – № 2. – С. 182–190.
473. Селіверстова С. Ієремія Якович Айзеншток / С. Селіверстова // Слово і час. – 2008. – № 9. – С. 87–88.
474. Сидорова Э. Из истории изучения структуры научных кадров в 20–30-е годы / Э. М. Сидорова // Проблемы деятельности ученого и научных коллективов. – 1970. – Вип.3. – С. 199–204.
475. Ситник К. Володимир Вернадський і Академія / К. М. Ситник. – К. : Наукова думка, 2006. – 312 с.
476. Скрипка Л. Фонди архівних установ України як джерело з історії розвитку біологічної науки у Київському університеті та Всеукраїнській академії наук в 20–30-х роках ХХ ст. / Л. В. Скрипка // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2004. – Вип. 9. – С. 129–135.
477. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт, республіка. / Ентоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2009. – 312 с.

478. Соловей Д. Повільне удушвання української науки : дещо з наслідків 37-річної окупації України й диктатури ЦК КПСС / Д. Соловей – Торонто, [б.в.], 1958. – 29 с.
479. Соловей Д. Українська наука в колоніальних путах / Д. Соловей. – Нью-Йорк : Пролог, 1963. – 276 с.
480. Сохань С. Особливості формування рукописного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (20–ті роки ХХ ст.) / С. В. Сохань // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 3. – С. 262–268.
481. Сохань С. Родинне листування М. І. Петрова у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. В. Сохань // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2002. – Вип. 7. – С. 14–21.
482. Старовойт С. А. Ю. Кримський і видавнича справа в Українській Академії наук / С. В. Старовойт // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2000. – Вип. 6. – С. 174–182.
483. Старовойтенко І. Просопографія : підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / Інна Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – 2006. – Число 13: Ч. 1. – С. 6–27.
484. Степченко О. П. М. Попов як археограф та історик книги : маловідомі сторінки наукової біографії / О. П. Степченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 110–121.
485. Студенець Н. Марія Новицька. Життєвий шлях і наукова діяльність / Наталя Студенець // Студії мистецтвознавчі. – 2005. – Ч. 3 (11). – С. 103–114.
486. Терещенко К. Фонд Олексія Петровича Новицького / К. П. Терещенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1996. – Вип. 3. – С. 175–180.
487. Терлецький В. Академія наук Української РСР 1919–1969. Короткий історичний нарис. / В. М. Терлецький. – К. : Наукова думка, 1969. – 295 с.

488. Ткаченко В. Наука у суспільно-політичному дискурсі розвитку УРСР (20–30-ті рр. XX ст.) / В. В. Ткаченко. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2009. – 375 с.
489. Ткачук М. Філософія світла і радості : Олексій Гіляров / М. Л. Ткачук. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 184 с.
490. Троян В. Гендерна освіта у підготовці наукової молоді (з досвіду роботи ГО «Жінки в науці») / Віра Троян, Наталія Таран // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 4. – С. 188–191.
491. Усенко І. Юридична академічна наука у 1918 – 1941 роках / І. Б. Усенко // Академічна юридична думка / І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1998. – С. 15–53.
492. Филипович П. Українське літературознавство за 10 років революції / Филипович П. П. // Филипович П. П. Літературно-критичні статті / [упоряд. С. Гречанюк]. – К. : Дніпро, 1991 – С. 238–260.
493. Франко О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Данила Щербаківського / Оксана Франко // Вісник Інституту археології Львівського національного університету ім. Івана Франка. – 2006. – Вип. 4. – С. 68–80.
494. Фролов М. Сталін і Україна : особливості стосунків між кремлівським диктатором, українським народом, керівництвом УСРР і КП(б)У в 1920-х рр. / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. XXX. – С. 104–110.
495. Хромов Г. Российская академия наук : история, мифы и реальность / Гавриил Хромов // Отечественные записки. – 2002. – № 7. – С. 206–218.
496. Члени-засновники Національної академії наук України : збірник нарисів / [упоряд. С. В. Кульчицький]. – К., 1998. – 375 с.
497. Чуйко Л. Петро Іванович Пустоход – вчений-демограф України / Любов Чуйко // Демографічні дослідження. – 1998. – Вип. 20. – С. 229–241.
498. Шаповал Ю. «Фантазер» Михайло Слабченко / Юрій Шаповал // Доля як історія / Юрій Шаповал. – К. : Генеза, 2006 – С. 45–53.

499. Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Юрій Шаповал, Ігор Верба. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 352 с.
500. Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.) / Оксана Юркова. – К. : [б. в.], 1999. – 433 с.
501. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталія Яковенко – Київ : Наукова думка, 1993. – 416 с.
502. Яременко Л. Науково-інформаційний бюлетень «Продукційні сили України» як джерело з наукової діяльності Комісії ВУАН для виучування продукційних сил України / Л. М. Яременко // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. – 2003. – Вип. 10 – С.247–258.
503. Яременко Л. Описання і використання документів Комісії ВУАН для виучування продукційних сил України у фондах НБУВ / Л. М. Яременко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2002. – Вип. 9. – С. 393–403.
504. Яременко Л. Рукописна та бібліографічна спадщина Комісії ВУАН для виучування продукційних сил України (1926–1930) / Л. М. Яременко // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2004. – Вип. 9. – С. 3–13.
505. Bernal J. The Social Function of Science / J. D. Bernal. – London : Routledge & Kegan Paul, 1939. – 482 p.
506. Bullough V., Bullough B., Mauro M. Age and Achievement [Електронний ресурс] : A Dissenting View / Vern Bullough, Bonnie Bullough, Maddalena Mauro. – Режим доступу:
<http://gerontologist.oxfordjournals.org/content/18/6/584.full.pdf>.
507. Caloghirou Y. European collaboration in research and development: business strategy and public policy / Yannis Caloghirou, Nicholas S. Vonortas, Stavros Ioannides – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2004 – 329 p.

508. Kuhn M. Building the European Research Area. Socio-Economic Research in Practice Frensch / Michael Kuhn, Svend Otto Remoe. – New York : Peter Land Publishing, 2005. – 318 p.
509. Kuhn T. The structure of scientific revolutions / Thomas S. Kuhn. – Chicago : University of Chicago Press, 1996. – 212 p.
510. Kuhn T. The Road Since Structure : Philosophical Essays, 1970–1993 / Thomas S. Kuhn. – Chicago : University of Chicago Press, 2000. – 342 p.
511. Lehmann H. Age and achievement / H. C. Lehmann. – Princeton: Princeton University Press, 1953. – 359 p.
512. Lehmann H. The creative production rates of present versus past generations of scientists / H. C. Lehmann // Journal of Gerontology. – 1962. – № 17. – P. 409–417.
513. Merton R. Science, Technology, and Society in Seventeenth Century England / Robert K. Merton. – New York : Fertig, 1970 – 344 p.
514. Piskurewicz Jan Prima inter Pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1998. – 250 s.
515. Science policies in the European Union : promoting excellence through mainstreaming gender equality / [European Commission Research Directorate-General]. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. – 156 p.
516. Scientific Productivity. The effectiveness of research groups in six countries. – Cambridge: Cambridge University Press and Unesco, 1979. – 469 p.
517. Stephan P. Age and the Nobel prize revisited / Paula Stephan, Sharon Levin // Scientometrics. – 1993. – № 3. – P. 387–399.
518. Stone L. Prosopography / Lawrence Stone // Daedalus. – 1971. – № 100. – P. 46–79.
519. Syme R. Anatolica. Studies in Strabo / Robert Syme. – Oxford : Oxford University Press, 1995 – 424 p.

Дисертаційні дослідження та автореферати

520. Автушенко І. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / І. Б. Автушенко — К., 2001. — 20 с.
521. Арутюнова С. Бібліографічна спадщина Михайла Ілліча Ясинського : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 / Арутюнова Софія Альбертівна. — К., 1998. — 191 с.
522. Білоцерківська А. Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) — вчений, педагог, організатор сільськогосподарської науки та освіти в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Білоцерківська Алла Сергіївна. — К., 2008. — 225 с.
523. Бонь О. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного та музейного руху : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Бонь Олександр Іванович. — К., 2000. — 228 с.
524. Братіна О. Історично-науковий аналіз діяльності Олександра Янати в контексті розвитку біологічної та сільськогосподарської науки в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Братіна Олена Іванівна. — К., 1999. — 215 с.
525. Бровко Б. Я. П. Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть ХІХ — перша чверть ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Бровко Борис Аркадійович. — Запоріжжя, 1997. — 230 с.
526. Верба І. Олександр Оглоблин та його внесок в українську історіографію 1920–1940-х років : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.06 / Верба Ігор Володимирович. — К., 2000. — 432 с.
527. Вербовий О. Наукова та педагогічна діяльність Василя Базилевича (1892–1943) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Вербовий Олексій Вікторович. — К., 2004. — 193 с.

528. Вережомська С. Ф. Ернст у пам'яткоохоронному русі України 1917–1933 рр. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Вережомська Світлана Жоржівна. – Полтава, 2005. – 268 с.
529. Войцехівська І. Історичне джерелознавство у творчості В. С. Іконникова : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.06 / Войцехівська Ірина Нінелівна. – К., 1999. – 440 с.
530. Волкотруб Г. Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – історик, джерелознавець, архівознавець : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Волкотруб Ганна Кирилівна. – К., 2005. – 225 с.
531. Горбатюк О. Степан Смаль-Стоцький як літературознавець: постаті та явища нової української літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / О. В. Горбатюк. – Л., 2009. – 20 с.
532. Готра О. Науково-педагогічна й громадська діяльність М. Ф. Кащенко (1855–1935 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Готра Олена Броніславівна. – К., 2007. – 251 с.
533. Гоцуляк В. М. Грушевський і українська історична наука (80-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.) : історіографія проблеми : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.06 / Гоцуляк Віктор Володимирович. – Черкаси, 1999. – 470 с.
534. Демкович Л. Діяльність І. І. Шмальгаузен в контексті розвитку біологічної та сільськогосподарської науки ХХ століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Демкович Лілія Ігорівна. – К., 2001. – 198 с.
535. Дідух Л. Академік М. Ф. Біляшівський у науковому, культурному та громадському житті України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Дідух Людмила Валентинівна. – К., 2005. – 259 с.
536. Жицька Л. Історія Росії у науковій та педагогічній творчості Володимира Іконникова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.

- наук : 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Л. М. Жицька. – К., 2009. – 16 с.
537. Заболотна І. Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І. П. Крип'якевича : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Заболотна Інна Миколаївна. – К., 2005. – 298 с.
538. Заремба О. Мовна проблема у контексті єврейського національного руху : Повернення наукової спадщини Н. Штіфа : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 / Заремба Олександр Верленович. – К., 1996. – 191 с.
539. Заруба В. Синявський Антін Степанович: життя, наукова та громадська діяльність (1866–1951) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Заруба Віктор Миколайович. – Л., 1998. – 194 с.
540. Іванюта І. Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Іванюта Ігор Петрович. – Т., 2002. – 192 с.
541. Клименко Н. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича (1886–1967 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / Н. П. Клименко. – К., 2009. – 20 с.
542. Кліш А. Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / А. Б. Кліш. – Л., 2008. – 20 с.
543. Коломієць Н. Павло Петрович Смирнов – історик та педагог : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Коломієць Наталія Анатоліївна. – К., 2008. – 214 с.
544. Корман М. Науковий доробок В. О. Караваєва в галузі зоології та гідробіології (кінець XIX – перша третина XX століть) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Корман Марія Михайлівна. – К., 2006. – 186 с.

545. Крот В. Громадсько-політична діяльність М.С.Грушевського в 1905–1917 рр. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Крот Володимир Олександрович. – Кременчук, 1998. – 181 с.
546. Кучмаренко В. Документальні фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії академічної науки (1918–1934 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 „Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / В. А. Кучмаренко. – К., 1999. – 20 с.
547. Лебедєва О. Громадсько-політична діяльність Сергія Єфремова (1897–1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / О. А. Лебедєва. – К., 2009. – 17 с.
548. Мага І. Віктор Олександрович Романовський – історик та архівіст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Мага Ірина Миколаївна. – К., 2003. – 249 с.
549. Мандебура О. Проблеми української етнографії в науковій спадщині Миколи Сумцова : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 / Мандебура Олеся Святославівна. – К., 1997. – 198 с.
550. Матвєєва Л. Національна Академія наук України : етапи розвитку та доля вчених (історико-джерелознавче дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : 07.00.08 „Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / Л. В. Матвєєва. – К., 1996. – 55 с.
551. Остапенко С. Науково-педагогічна та громадська діяльність М. О. Максимейка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Остапенко Світлана Вікторівна. – Х., 2008. – 210 с.
552. Павленко Л. Науково-педагогічна та громадська діяльність Євгена Рихліка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Павленко Людмила Анатоліївна. – Чернігів, 2007. – 231 с.
553. Павловська Н. В. І. Веретенников як архівознавець та архівіст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Павловська Надія Павлівна. – К., 2003. – 245 с.

554. Пиріг Р. Життя і діяльність М. С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920–1930-ті рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.02 / Пиріг Руслан Якович. – К., 1994. – 353 с.
555. Піх О. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Піх Олег Михайлович. – Л., 2007. – 204 с.
556. Приколота С. Бібліографічний аналіз творчої спадщини Сергія Єфремова : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 / Приколота Світлана Григорівна. – К., 1997. – 185 с.
557. Приходько Л. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Приходько Людмила Федорівна. – К., 2005. – 224 с.
558. Рогожа М. Діяльність академіка О. М. Нікольського (1858–1942) в контексті розвитку біологічної науки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Рогожа Михайло Миколайович. – К., 2007. – 210 с.
559. Романець О. М. Ф. Кащенко – вчений, педагог, організатор науки (1855–1935) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Романець Ореста Володимирівна. – К., 2003. – 207 с.
560. Руда О. Науково-організаційний доробок О. Г. Алеші в антропології, етнології та агрономії України першої чверті XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 „Історія науки й техніки” / О. З. Руда. – К., 2011. – 21 с.
561. Рудько С. Суспільно-політична діяльність Миколи Василенка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Рудько Сергій Олексійович. – Острогож, 2007. – 191 с.
562. Савчук З. В. Д. Отамановський (1893–1964) – вчений, педагог, організатор науки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Савчук Зоряна Степанівна. – К., 2006. – 201 с.

563. Саламаха І. Громадсько-політична та наукова діяльність В. О. Біднова (кінець XIX ст. – 1935 р.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Саламаха Ігор Валерійович. – Запоріжжя, 1998. – 225 с.
564. Світлична В. О. П. Оглоблин як історик народного господарства України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Світлична Валентина Василівна. – Х., 2003. – 208 с.
565. Середенко Ю. Творча спадщина А. В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Ю. В. Середенко. – К., 2008. – 20 с.
566. Сохань С. Бібліотечно-археографічна діяльність М. І. Петрова (1840–1921) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 / Сохань Світлана Валентинівна. – К., 2003. – 218 с.
567. Старовойт С. Видавнича діяльність Національної академії наук України у 1918 – 1933 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 „Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство” / С. В. Старовойт. – К., 2003. – 19 с.
568. Стрішенець Н. Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 / Стрішенець Надія Володимирівна. – К., 1996. – 187 с.
569. Тельвак В. Михайло Грушевський – дослідник української історіографії : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Тельвак Вікторія Петрівна. – Дрогобич, 2004. – 216 с.
570. Теодорович А. Історико-краєзнавча діяльність установ історичного профілю Всеукраїнської академії наук в 20-х роках XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / А. Ю. Теодорович. – Донецьк, 2002. – 19 с.
571. Трембіцький А. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня

канд. іст. наук : 07.00.01 / Трембіцький Анатолій Михайлович. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 284 с.

572. Федорів І. Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 „Історія України” / І. О. Федорів. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
573. Хохлова О. М. В. Шарлемань та його внесок в розвиток біології в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.07 / Хохлова Олена Миколаївна. – К., 1998. – 175 с.
574. Швайба Н. Н. Д. Полонська-Василенко – дослідник історії Південної України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 / Швайба Надія Іванівна. – Запоріжжя, 2008. – 224 с.
575. Шевченко А. М. Н. Петровський та його внесок в українську історичну науку 20-х – початку 50-х рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / А. Ю. Шевченко. – Д., 2003. – 18 с.

Довідкові та енциклопедичні видання

576. Академия наук Украинской ССР. 1919–1979 : справочник / [ред. В. С. Гутиря] – К. : Наукова думка, 1979. – 274 с.
577. Академія наук Української РСР : персональний склад. Дійсні члени (академіки АН УРСР). Члени-кореспонденти. 1919–1979 / [ред. К. М. Ситник]. – К. : Наукова думка, 1979. – 228 с.
578. Архівні фонди установ Національної академії наук України : путівник. / [ред. О. С. Онищенко]. – К., 2008. – 448 с.
579. Берков П. Н. Хронологический список печатных работ члена-корреспондента АН СССР Д. И. Абрамовича (1873–1955) и литературы о нем // Труды отдела древнерусской литературы. – 1956. – т. 12. – С. 613–621.
580. Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці / [уклад. О. С. Онищенко, В. М. Даниленко, Л. А. Дубровіна та ін.]. – К. : [б. в.], 2011. – Т. 1, Кн. 2 – 584 с.

581. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. А–В – 688 с.
582. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 2: Г–Д – 688 с.
583. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3: Е–Й – 672 с.
584. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4: Ка–Ком. – 528 с.
585. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 5: Кон–Кю. – 568 с.
586. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6. Ла–Мі. – 790 с.
587. Енциклопедія історії України / [ред. В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. Мл–О. – 728 с.
588. Енциклопедія Сучасної України / [наук. ред. М. Г. Железняк]. – К. : Координац. бюро ЕСУ НАН України, 2001. – Т. 1. – 823 с.
589. Енциклопедія Українознавства / [ред. В. Кубійович]. – Львів, 1993–2002. – т. 1–10. – 4015 с.
590. Жеплинський Б. Українські кобзарі, бандуристи, лірники : енциклопедичний довідник / Б. М. Жеплинський, Д. Б. Ковальчук. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2011. – 316 с.
591. Інститут архівознавства (ІА НБУВ) [Електронний ресурс] : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ). – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/index.php?nan04>.
592. Київський національний університет імені Тараса Шевченка : незабутні постаті / [авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк]. – К. : Світ успіху, 2005. – 464 с.
593. Кутинський М. Некрополь України. Довідник про місця поховання або місця смерті історичних і культурних діячів України від давнини до сучасності / Михайло Кутинський // Дніпро. – 1991. – № 4. – С. 201–209.

594. Н. Д. Полонська-Василенко : показчик документальних матеріалів в архівах України / [упоряд. І. В. Верба, С. Г. Водотика, Н. І. Швайба]. – Київ-Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2008. – 366 с.
595. Наука и научные работники СССР. Ч. VI. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда / [сост. С. Ф. Ольденбург, Е. Ф. Карский]. – Ленинград : [б. и.], 1928. – 809 с.
596. Наукові установи та організації УСРР. – Х. : Видання Державної Планової комісії, 1930. – 404 с.
597. Научные работники Крыма : справочник. – Симферополь : Издание крымской секции научных работников, 1927. – 10 с.
598. Олексій Баранович (1897–1961) : біобібліографічний нарис до 120-річчя від дня народження / [уклад. Л. Дейнека]. – Луцьк : [б. в.], 2012. – 7 с.
599. Палій В. Національна академія наук України, 1918–2008. Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов. – К. : Фенікс, 2008. – 345 с.
600. Проценко Л. Київський некрополь : путівник-довідник / Людмила Проценко. – К. : Український письменник, 1994. – 334 с.
601. Проценко Л. Лук'янівське цивільне кладовище: путівник / Л. Проценко, Ю. Костенко. – К. : Інтерграфік, 2001. – 191 с.
602. Решетов А. Богданов Владимир Владимирович / А. М. Решетов // Большая Российская энциклопедия. – М. : Научное издательство «Большая российская энциклопедия», 2005. – Т. 3. – С. 641.
603. Сборник законоположений касающихся академий наук главнейших европейских государств / [сост. Вл. Штейн]. – Санкт-Петербург : [б. в.], 1891. – 222 с.
604. Состав Исторического общества Нестора летописца в 1873–77 гг. // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – 1879. – Кн. 1. – С. 315–317.
605. Тонкаль В. Академія наук Української РСР / Тонкаль В. Ю., Пелих В. М., Стогній Б. С. – К. : Наукова думка, 1980. – 433 с.

606. Шевченко Федір Павлович // Довідник з історії України / І. З. Підкова, Р. М. Шуст. – К. : Генеза, 1999. – Т. III: (Р–Я). – 684 с.
607. Poczec członków Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1872 – 2000. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2006. – 231 s.